

MASARYKOVA UNIVERZITA
PEDAGOGICKÁ FAKULTA
KATEDRA OBČANSKÉ VÝCHOVY

LIDSKÁ PŘIROZENOST
DIPLOMOVÁ PRÁCE

BRNO 2009

Vedoucí diplomové práce:
PhDr. Milan Valach, Ph.D.

Autor práce:
Lenka Zezulová

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci zpracovala samostatně a použila jen prameny uvedené v seznamu literatury.

V Brně dne 10. 4. 2009

Lenka Zezulová

Poděkování

Za vstřícný přístup, trpělivost, poskytnuté informace, cenné rady a odborné vedení diplomové práce upřímně děkuji panu PhDr. Milanu Valachovi, Ph.D.

Lenka Zezulová

OBSAH

ÚVOD	7
1. LIDSKÁ PŘIROZENOST	9
1.1 FROMMOVO POJETÍ LIDSKÉ PŘIROZENOSTI.....	9
1.1.1 ČLOVĚK	9
1.1.2 LIDSKÁ PŘIROZENOST A VNĚJŠÍ FAKTORY	10
1.1.3 LIDSKÁ PŘIROZENOST A JEJÍ NAPLNĚNÍ	12
1.2 LIDSKÁ PŘIROZENOST V POJETÍ (SOCIO)BIOLOGIE.....	14
1.2.1 ZÁKLADNÍ VÝCHODISKA	14
1.2.1.1 Evoluční pohled na člověka	14
1.2.1.2 Přirozený výběr.....	16
1.2.1.3 Geny	18
1.2.2 LIDSKÁ PŘIROZENOST A CITY	19
2. SVOBODA	21
2.1 FROMMOVA SVOBODA JAKO ZÁKLAD LIDSKÉ PŘIROZENOSTI.....	21
2.1.1 SVOBODA A INDIVIDUALIZACE.....	21
2.1.1.1 Negativní svoboda, svoboda „od“	22
2.1.1.2 Pozitivní svoboda, svoboda „k“	23
2.1.2 MECHANISMY ÚNIKU	24
2.2 SVOBODA Z POHLEDU (SOCIO)BIOLOGIE	26
2.2.1 SVOBODNÁ VŮLE – ANO ČI NE?	26
3. LÁSKA PODLE FROMMA	28
3.1 LÁSKA – UMĚNÍ ČI OBCHOD?	28
3.2 PROPOJENÍ SKRZE LÁSKU	29
3.3 ZÁKLADNÍ PŘEDPOKLADY LÁSKY	30
3.4 DRUHY LÁSKY	31
3.4.1 MATEŘSKÁ LÁSKA	31
3.4.2 OTCOVSKÁ LÁSKA	32
3.4.3 BRATRSKÁ LÁSKA.....	32
3.4.4 EROTICKÁ LÁSKA.....	33
3.4.5 SEBELÁSKA.....	34
3.4.6 LÁSKA K BOHU.....	34
3.5 DNEŠNÍ PODOBA ČLOVĚKA A JEHO VZTAH K LÁSCE.....	35

4. SEXUALITA PODLE (SOCIO)BIOLOGIE.....	37
4.1 PROČ VZNIKLA SEXUALITA?.....	37
4.2 DVĚ POHLAVÍ.....	38
4.2.1 POHLAVNÍ VÝBĚR	39
4.2.2 MUŽI A ŽENY	41
4.2.2.1 Monogamie versus polygamie	43
4.2.3 SEXUALITA A LÁSKA.....	44
5. ALTRUISMUS.....	46
5.1 TEORIE PŘÍBUZENSKÉHO VÝBĚRU WILLIAMA HAMILTONA.....	46
5.2 TEORIE RECIPROČNÍHO ALTRUISMU ROBERTA TRAVERSE.....	48
5.3 SOBECTVÍ JAKO ZÁKLAD ALTRUISMU	49
5.4 LIDSKÝ ALTRUISMUS.....	50
5.4.1 WILSONŮV ALTRUISMUS ‚MĚKKÉHO‘ A ‚TVRDÉHO‘ JÁDRA.....	51
5.4.2 ALTRUISMUS A TEORIE HER	52
6. VYBRANÉ PORUCHY SOCIALIZACE.....	55
6.1 FROMMOVO DĚLENÍ PORUCH SOCIALIZACE.....	55
6.1.1 AGRESE – PROBLEMATIKA NEJEDNOTNÉ INTERPRETACE.....	55
6.1.1.1 Vášně jako součást lidského charakteru	56
6.1.1.2 Benigní agrese.....	57
6.1.1.2.1 <i>Rozdíl benigní agrese u člověka a zvířete</i>	58
6.1.1.2.2 <i>Agrese a narcismus</i>	59
6.1.1.3 Maligní agrese.....	60
6.1.2 KRUTOST A DESTRUKTIVITA	61
6.1.3 SADISMUS	62
6.1.4 NEKROFILIE	64
6.1.4.1 Nekrofilie a rozvoj techniky	64
6.2 (SOCIO)BIOLOGICKÝ PŘÍSTUP	66
6.2.1 AGRESIVITA PODLE E. O. WILSONA.....	66
6.2.2 ZVÍŘECÍ A LIDSKÝ AGRESE PODLE FRANSE DE WAALA	68
6.2.3 AGRESE A TERITORIALITA.....	69
6.2.4 AGRESE, HIERARCHIE A MOC	70

7. NÁBOŽENSTVÍ.....	72
7.1 FROMMOVO STANOVISKO K OTÁZCE NÁBOŽENSTVÍ	72
7.1.1 VYMEZENÍ POJMU NÁBOŽENSTVÍ	72
7.1.2 DRUHY NÁBOŽENSTVÍ.....	73
7.1.2.1 Autoritářské náboženství	73
7.1.2.2 Humanistické náboženství	74
7.1.3 NÁBOŽENSTVÍ A ROZPORUPLNOST ŽIVOTNÍ REALITY	75
7.2 NÁBOŽENSTVÍ ZE (SOCIO)BIOLOGICKÉHO HLEDISKA	77
7.2.1 NÁBOŽENSTVÍ JAKO SOUČÁST LIDSKÉ PŘIROZENOSTI	77
7.2.2 DOBRO A ZLO.....	79
7.2.3 RŮZNÉ DIMENZE NÁBOŽENSTVÍ	80
ZÁVĚR.....	82
POZNÁMKY	84
POUŽITÁ LITERATURA.....	90
RESUMÉ.....	92

ÚVOD

Ústředním pojmem celé této diplomové práce je lidská přirozenost, na kterou budeme nahlížet ze dvou odlišných pohledů – psychologického a biologického. Prozkoumáme oba přístupy, a to srovnáním teorie Ericha Fromma s teorií zakladatele sociobiologie E. O. Wilsona a dalších představitelů různých biologických oborů, jejichž názory jsou zmiňovány z důvodu blízkosti, často i propojenosti některých základních myšlenek. A jelikož se slovo sociobiologie „*stalo přítěží, většina lidí pracujících v oblasti, kterou Wilson vymezil, se mu raději vyhýbá. I když je spojuje jasně definovaná a ucelená teorie, svému oboru dávají různá jména: behaviorální ekologie, darwinovská antropologie, evoluční psychologie, evoluční psychiatrie.*“¹ Vědomi si problému nejednotného vymezení oborů, používáme pro účely této práce souhrnné označení - (socio)biologie, které určuje hlavní pozici Wilsonově teorii a zároveň umožňuje zahrnout i ostatní biologické disciplíny.

Soustředíme-li se na popis lidské přirozenosti, musíme si přiblížit i hlavní témata s ní spojená. Jedním ze základních pojmů je svoboda, která představuje nejenom pro každou z těchto teorií, ale také pro každého z nás jinak důležitou hodnotu. Porovnáme rovněž pohledy na lásku a s ní spojené partnerské vztahy a sexualitu, jež tvoří nedílnou součást našeho života. Budeme se zabývat i pojmy jako geny či altruismus, jakožto základními tématy (socio)biologie. Pohlédneme také na problematiku různých negativních aspektů našeho sociálního života, jakými jsou například agresivita, destruktivita, sadismus nebo nekrofilie. Neopomeneme zmínit ani náboženství, jež ve spojitosti s lidskou přirozeností vzbudilo zájem jak Ericha Fromma, tak i představitelů (socio)biologie.

Erich Fromm, významný americký psychoanalytik, sociolog, filosof a etik, popisuje lidskou přirozenost skrze svůj humanistický pohled na člověka a víru v lidské síly při uskutečňování života. Pojednává o jedinci, který je schopen pochopit základní prvky lidské přirozenosti a vést svůj život směrem k opravdovému bytí - k svobodné a produktivní bytosti, jež uznává sebe sama jako jedinečnou a tvořivou osobnost.

Edward O. Wilson, zakladatel sociobiologie, se naopak při svém hledání lidské přirozenosti značně opírá o zkušenosti z biologie, srovnává různé sociální druhy a hledá vlivy evolučního vývoje na chování dnešního člověka. Vychází z mnoha různých zdrojů, jakými jsou například poznatky z etologie a evoluční psychologie, ale také z četných zkoumání a prováděných pokusů. Snaží se popsat člověka skrze jeho genový základ, který se vyvíjel díky vlivům přírody a společnosti. Jeho hlavním cílem je tedy vysvětlit společnost v pojmech přírodního výběru působícího na geny.

K doplnění celé koncepce je nezbytné připojit i názory Richarda Dawkinse, představitele tzv. genocentrické sociobiologie, která považuje veškeré lidské a zvířecí chování za zcela sobecké. K dalším autorům nahlížejícím život z evoluční perspektivy patří především holandský zoolog a etolog Frans de Waal, dále američtí popularizátoři Matt Ridley a Robert Wright, český popularizátor František Koukolík, biolog a filosof Stanislav Komárek a evoluční biolog Jan Zrzavý, o jejichž poznatky se v této práci budeme opírat.

Posoudíme pohledy těchto dvou linií, které se alespoň v některých bodech shodují, jinde zase doplňují nebo naopak úplně rozcházejí. Porovnáme teorii založenou na morálce s teorií založenou na genech. Lidskou přirozenost nahlédneme nejen z její komplexní stránky, tedy toho, co je vlastní nám všem jako lidskému druhu, ale také z hlediska individuální jedinečnosti každého z nás.

1. LIDSKÁ PŘIROZENOST

Pojem lidské přirozenosti zůstává i nadále jedním z velmi diskutovaných témat. Každý autor ji navíc chápe svým osobitým způsobem, a proto doposud nedošlo k vytvoření ucelené a jednotné interpretace. Lidská přirozenost tak může být pojímána buď jako něco, co je neměnné a bez výjimky platné pro všechny, nebo naopak jako neutuchající možnost každého individuálního jedince při naplňování sebe sama.

Pohlédneme tedy na různé stránky lidské přirozenosti a zároveň porovnáme Frommovu teorii se zcela specifickým pojetím představitelů (socio)biologie.

1.1 FROMMOVO POJETÍ LIDSKÉ PŘIROZENOSTI

1.1.1 ČLOVĚK

Pro objasnění Frommova pojetí lidské přirozenosti je vhodné nejdříve definovat člověka. Ten je podle autora především představitelem lidstva. Reprezentuje tedy veškeré zvláštnosti našeho druhu, které jsou všem lidem společné. Zároveň je každý člověk individuální a specifickou osobností. Jsme stejní, a přesto jsme jiní.

K základním podmínkám, které každý člověk potřebuje ke svému životu, patří příroda a společnost ostatních lidí. Základní vymezení lidského jedince vůči okolnímu světu se uskutečňuje pomocí pojmů: instinkt a mozek. Oproti zvířatům má člověk nižší pudové vybavení, na druhou stranu je tento nedostatek vykompenzován rozumem, díky kterému chápe souvislosti v okolním světě. Je si navíc vědom nejen různých obtíží spojených s lidským přežitím, ale i své vlastní smrti.

Tento „dar“ se pro nás lidi stává zároveň požehnáním i prokletím. Nelze mu nijak uniknout. Jsme nuceni neustále řešit rozporné body naší existence, hledat nová a nová poznání, klást si další otázky. Někteří z nás se v tomto nejasném světě raději vzdávají své svobody a stávají se nástroji různých autorit. Podle Fromma je ovšem nutné si uvědomit, že člověk má „*svobodnou volbu mezi různými ideály, může se rozhodnout pro zbožňování moci a destrukce nebo pro oddanost rozumu a lásce.*“¹ Tuto součást lidské existence nelze odstranit, můžeme na ni ale různě reagovat, vybírat si a snažit se ji řešit právě v souladu s naší přirozeností.

Každý z nás ve svém životě zakouší tzv. „existenciální potřeby“, jež určují smysl naší existence a směr, kterým se máme ubírat. „*Vyžadují představu světa a*

představu o místě člověka v tomto světě, která je strukturovaná a vnitřně soudržná.“²

Je tedy důležité vytvořit si určitý orientační rámec a na jeho základě začít rozvíjet své znalosti o fungování přírodního a společenského řádu, jelikož jen tak máme naději, že přestaneme bloudit v dnešním složitém světě. Nemít tento rámec, chyběl by nám nějaký pevný bod, ze kterého je možné vycházet, ale i konkrétní cíl, o který je třeba usilovat. Potřebujeme jistou uspořádanou představu, v níž jsme schopni se zorientovat, a proto si v rámci každé kultury vytváříme takový systém, jemuž všichni rozumí. A právě v tomto aspektu se od sebe odlišují různé společnosti. Navíc není vůbec podstatné, zda je určitý systém správný nebo ne, důležité je, že nějaký existuje. To vysvětluje i fakt, že někteří lidé často propadají a věří nesmyslným politickým, náboženským a ideologickým teoriím jen proto, že právě ony jim nabízí možnost zapojení jejich života do jisté organizované struktury. Snadno tak pochopí své místo v ní i svoji úlohu. Konečně někam patří a jejich život je vytyčen jasnými pravidly, což je pro ně nejdůležitější.

Každý z nás si vytváří svůj specifický orientační rámec a je právě jen na nás, jak se této zodpovědnosti zhostíme. Člověk musí vyvinout vlastní úsilí a kvůli sobě chtít najít vlastnosti patřící mu v jeho přirozenosti. On sám má dát svému životu smysl. Jedině díky zodpovědnosti a rozumu může rozvíjet své síly směrem k produktivnímu životu, což má být cíl veškerého lidského snažení.

1.1.2 LIDSKÁ PŘIROZENOST A VNĚJŠÍ FAKTORY

*„Předmětem vědy o člověku je lidská přirozenost. Tato věda ale nevychází z plného a adekvátního zobrazení lidské přirozenosti. Uspokojivá definice jejího předmětu je jejím cílem, nikoli výchozím bodem.“*³

Fromm zde poukazuje na nemožnost úplně přesného určení pojmu lidská přirozenost. Nedefinovali ji ani autoritativní myslitelé, kteří ji měli za stálou, nezměnitelnou, a stejně tak ani pokrokoví myslitelé, jež ji naopak chápali jako nekonečně proměnlivou. Fromm vylučuje obě možnosti. Přirozenost není strnulá, ale aktivní, což lidé dokázali ve svém historickém vývoji. Člověk však také není schopen neomezeně se proměňovat v souvislosti se změnou kultury a společnosti, jinak by se přizpůsobil všemu, nechal by se ovládat, nevyvíjel by vlastní úsilí. Pokud je tedy nucen podřídit se nějaké situaci v rozporu s jeho přirozeností, musí se dostavit duševní nebo emocionální poruchy. Jeho reakci na takovou situaci je možné vyvodit z jeho vlastností,

charakteru a temperamentu. Fromm, který ve své teorii vychází z humanistické etiky, uvádí, že člověk „*je reálnou bytostí, která je nabita energií a která je specificky utvářena, přizpůsobuje se a přitom reaguje specifickým a zjistitelným způsobem na vnější podmínky.*“⁴

Mezi vnější podmínky můžeme zařadit vliv přírody, ostatních lidí i celé společnosti, ve které žijeme. Člověk se dostává do těchto vztahů tím, že vynakládá nějakou energii. Být naživu je dynamické pojetí, nemůžeme my ani jiní živočichové žít staticky, pasivně. Každý směřujeme k nějakému cíli, vývoji a uskutečnění vlastních sil. Člověk má plány, sny i představy, které se snaží zrealizovat. Podle Fromma má tato energie přirozeně u každého člověka podobu tvořivosti. Pokud však není dán prostor a svoboda pro uskutečnění tvořivosti, nutně se tato energie mění na destrukci, ničení. Jde o potřebu dokázat, že umíme aktivně ovlivňovat své okolí a nejsme jen pasivními, ovládanými součástkami stroje zvaného společnost. Svůj život máme proto prožívat tvořivě, což je nám přirozené. Tuto tvořivost máme navíc uplatnit ve všech vztazích - k přírodě, ostatním lidem, celé společnosti i k sobě samým. Je tedy nutné najít původní jednotu člověka a světa.

Jedním ze základních vztahů, který člověk vytváří, je vztah s přírodou. Fromm poznamenává, že „*člověk je součástí přírody, je podřízen jejím fyzikálním zákonům... převyšuje však všechnu ostatní přírodu.*“⁵ Lidský vztah k přírodě je tedy odlišný od vztahu ostatních živočichů. Jak jsme již zmínili, člověk díky svým méně vyvinutým instinktům a velmi nízkému pudovému vybavení, které je důležité pro schopnost přizpůsobování, utváří tento vztah na základě rozumu. Kdysi byla jeho tvořivost nezbytná už pro jeho přežití. Nejdříve si člověk bral přírodniny, které mu sloužily k lovu nebo postavení příbytku, a tím si zajišťoval uspokojení základních fyzických potřeb. Později se jeho tvůrčí činnost rozrostla a příroda mu sloužila i k rozvoji jeho schopností, k rozšíření jeho uplatnění - k uspokojení psychických potřeb. Člověk se tudíž díky rozumu chápe světa a rozumí mu. Tvoření a produktivní využití energie jsou zde prostředky, kterými mění svět tak, aby ho uzpůsobil svým potřebám a přáním.

Abychom tedy přežili, musíme přírodu do určité míry přetvářet, a to není možné jinak, než ve spolupráci s druhými. Jsme proto přirozeně adaptovaní na život ve skupině - musíme být s druhými, žít ve společnosti, někam patřit, což jsou výrazy tzv. lidské

zakořeněnosti. Fromm souhlasí s názorem, že „*je skutečně jednou z charakteristik lidské přirozenosti, že člověk nalézá naplnění a štěstí jenom ve vztahu k lidem a v solidaritě s nimi.*“⁶ Každý z nás tak pociťuje vazbu k lidem, kteří žijí v současné době, ale i k těm, co prožili dobu minulou. Naše vazby se navíc během života rozšiřují. Malé dítě si utvoří nejdříve vztah k matce, později k ostatním členům rodiny, začne si uvědomovat samo sebe, až se jako dospělý jedinec cítí být součástí celé společnosti díky nespočtu navázaných vztahů. Proto každý z nás obohacuje základní rodinné vztahy o vztahy přátelské či pracovní. Utváření citových vazeb nám pomáhá překonat pocity osamělosti, ztracenosti a nalézt jistotu, bezpečí.

Jsme navíc součástí různých společností a tyto společnosti nás také jinak ovlivňují. Vliv na nás má doba, ve které jsme se narodili, a situace v dané společnosti. Dále si uchováváme různé kulturní zvyky. Pojí nás určitá historická zkušenost, jejímž příkladem může být chování našich prarodičů v mládí a naše chování dnes. Celá společnost do značné míry determinuje naše postoje a jednání. Vyskytují se v ní ideály náboženské, politické nebo humanistické, pro které člověk mnohdy vynakládá značné úsilí. Je však nutné rozlišovat mezi pozitivními a negativními dopady vlivu společnosti, které jsou hybnými silami v proměně našeho chování. A právě tato iniciativa ke změně je zároveň důkazem naší potřeby okolního světa, nutnosti vyvíjet aktivitu, realizovat se. Jsme tedy neoddelitelnou součástí společnosti, a ta nám má umožnit především vývoj směrem k tvořivé a život milující osobnosti.

Je také nutné pochopit, že i existence jiných kultur a společností představuje velké obohacení, které nám má být inspirací, další variantou, možností na jiný a někdy i lepší způsob života. Nemáme bez důkladného prozkoumání zavrhnout vše, co se liší. V tomto jiném názoru, postoji, zvyku, kultuře, hodnotě apod. totiž nakonec můžeme najít náš nový cíl, ke kterému budeme směřovat naši energii.

1.1.3 LIDSKÁ PŘIROZENOST A JEJÍ NAPLNĚNÍ

Každý z nás musí mít při realizaci své přirozenosti především pozitivní postoj k sobě samému. Člověk by se neměl přeceňovat a vyvyšovat nad ostatní, ale ani se podceňovat a nevážit si sám sebe. Fromm toto uznání sebe sama jako jedinečné bytosti nazývá sebeláskou, jinými slovy láskou k sobě samému. A z ní vše vychází. Každý z nás musí mít rád nejprve sám sebe, aby mohl následně utvářet pozitivní vztah k ostatním lidem a k přírodě. Je třeba opět nalézt tuto jednotu se světem skrze schopnosti

rozumu a lásky. Jen tak se staneme „*plně rozvinutými lidmi – jednotnými v sobě samých, jednotnými s bližními a jednotnými i s přírodou.*“⁷ Člověk za sebe musí přijmout odpovědnost a také si uvědomit, že jediný, kdo může dát jeho životu smysl, je on sám.

Dnešní společnost se všemi svými vymoženostmi ovšem realizaci právě tohoto zodpovědného produktivního života přehlíží. Jak říká sám autor o člověku: „*Neví, co je, jak má žít a jak může uvolnit obrovské síly, které v něm dřímají, a jak by se tyto síly daly produktivně využít.*“⁸ Lidé se tak, i díky vlivu dnešní společnosti, ztrácí sami v sobě a nemohou najít smysl života. Práce či láska se v mnoha případech staly jen prázdnými formami, které člověk naplňuje bez nějakého většího zájmu. Práci vykonává rutinně, rychle, a často dokonce bez radosti. I s láskou nastává problém, jelikož lidé se dostávají ve jménu lásky do různých závislostí, vytváří si sobecké postoje a další negativní formy spojení. Je nutné si uvědomit, že láska není žádná, někým uložená povinnost. Je silou v nás, díky které se dostáváme do vztahu k okolnímu světu. Tradice humanistické etiky nám proto neustále naznačuje, že „*posláním člověka je být sám sebou a že podmínkou k dosažení tohoto cíle je, aby člověk mohl být sám pro sebe.*“⁹

Je tedy nezbytné, aby každý vynakládal úsilí a nečekal, že jeho život změní bůh či nějaká autorita. Jsme zde pobídnuti rozvíjet své síly a také spoléhat se především sami na sebe. Máme se naučit měnit své postoje, odpovídat si na otázky vztahující se k našemu bytí, učit se správně jednat a hledat harmonii mezi citovými a rozumovými prvky jednání. Všichni se snažíme najít smysl svého života a máme tak činit ve jménu humanistické etiky.

Fromm ukazuje cíl našeho žití a upozorňuje na to, že člověk má „*být sám sebou a kvůli sobě dosáhnout štěstí plným uskutečněním těch vlastností, které jsou mu vlastní – rozumu, lásky a produktivní práce.*“¹⁰ Je zde tedy zdůrazněna jedinečnost, specifická každého jedince, jeho individualita i osobní zodpovědnost, ale zároveň usilování o produktivní život, které je vlastní nám všem jakožto příslušníkům lidského druhu. Tímto směrem a pomocí těchto prostředků se máme v rámci naplnění lidské přirozenosti ubírat. Pro člověka tedy platí, že „*cíl lidského života musí být chápán jako rozvíjení jeho sil v souladu se zákony jeho přirozenosti.*“¹¹

1.2 LIDSKÁ PŘIROZENOST V POJETÍ (SOCIO)BIOLOGIE

1.2.1 ZÁKLADNÍ VÝCHODISKA

(Socio)biologie se pro svoji teorii genetické evoluce lidské přirozenosti inspirovala Mendelovou teorií genetiky a dědičnosti i Darwinovou teorií přirozeného výběru. Podle této koncepce je člověk ve své podstatě determinován či predeterminován různými vlivy. „*Veškeré sociální chování je produktem genů, které byly selektovány pro svoji zdatnost.*“¹² Naše sociální jednání a projevy jsou tedy chápány jako pouhý výsledek působení přirozeného výběru, který si v průběhu evoluce z našich genů vybírá ty, které nám pomáhají v adaptaci na dané prostředí. Byly proto rozvinuty určité rysy lidské povahy, které v průběhu evoluce zajišťovaly přesun genů do dalších generací. Šlo o takové adaptace, které přispěly k přežití a rozmnožování u našich předků. Ridley apeluje na nutnost pochopení, že „*jsme pouze jeden z druhů - pravda, poněkud zvláštní druh. A neporozumíme sami sobě, jestliže nepochopíme, jak se naše přirozenost vyvíjela v procesu evoluce.*“¹³

1.2.1.1 Evoluční pohled na člověka

Teorie evoluce je důležitým pojmem nejen řady biologických, ale také psychologických věd. V kontextu darwinovské teorie se proto i (socio)biologové snaží popsat různé sociální jevy a určit lidskou přirozenost.

Darwinův přístup zahrnuje kromě zkoumání chování organismů i mezidruhové porovnávání chování, a to například u lidí a zvířat, jejichž vývoj provází určitá společná evoluční minulost. Podle Zrzavého „*proběhlá historie dokáže vysvětlit dnešní podobu přírody. To, jak organismy vypadají, jak se chovají a jaké jsou mezi nimi vztahy, vyvěrá z evoluční historie, a pochopíme-li ji, porozumíme i dnešnímu světu.*“¹⁴ Evoluce tak není omezena pouze na biologii, je s ní spojena i otázka vztahů mezi organismy a vlivy, které s sebou každá doba přináší. Jedná se o vzájemné ovlivňování a působení organismů v zasazení do určitého přírodního rámce. Ke konkrétnímu vztahu, a to lidí a zvířat, se vyjádřil Wilson, když zveřejnil, že „*biologické principy, které u zvířat fungují dobře, se dají všeobecně a s úspěchem rozšířit na sociální vědy.*“¹⁵ (Socio)biologie se snaží mimo jiné odvodit z chování zvířat také obecné zákony chování platné i pro člověka. K tomu je vhodné porovnat naše chování s chováním ostatních druhů a následně hledat rozdíly i mezi lidskými populacemi. Je možné zabývat se právě

posuzováním blízkosti projevů některých skupin živočichů a našeho druhu. Nejčastěji se jedná o jisté druhy lidoopů (šimpanze, gorily, gibony), kteří mají velmi podobnou anatomickou strukturu jako my lidé a jsou našimi nejbližšími příbuznými.

„Schopnost šimpanzů žít ve stálých skupinách je velmi důležitá ve vztahu k lidské evoluci.“¹⁶ I my, stejně jako naši zvířecí předci, žijeme v hierarchických skupinách se vzájemnými vazbami. Obě tyto sociální skupiny se vyskytují nejčastěji v počtu od deseti do stovky jedinců.

Dalším společným znakem je poměr velikosti mezi samci a samicemi, což bylo zapříčiněno soupeřením samců o samičky, kde větší tělesné rozměry znamenaly zřejmé výhody. Náš poměr velikosti mužů a žen je nejbližší šimpanzům.

Mláďata těchto primátů i lidské děti se také vyznačují dlouhým obdobím závislosti na matce a na skupině, přičemž lidé se o své děti starají ještě déle než šimpanzi o svá mláďata, což je dáno celkovým pomalejším vývojem a větší délkou života.

K nácviку sociálních rolí, prozkoumávání okolí, sexuálním praktikám nám rovněž slouží sociální hra, díky které si utváříme vztah s okolím a přírodou.

Lovu se účastní jen dospělí samci, stejně jako je to u našeho druhu, kdy lovit a bojovat se vydávají především muži.

Šimpanzi také používají různé nástroje k obraně. Hází klacky, větve či kameny. Tyto činnosti si osvojují učením, hrou či napodobováním stejně jako si lidé během svého života osvojují různé dovednosti.

Podle této teorie je tedy díky zjevné podobnosti možné porovnávat a odvozovat lidské chování z chování našich nejbližších zvířecích příbuzných, a to nejen v současnosti, ale i s ohledem na minulost. „*Jelikož sdílené charakteristiky s největší pravděpodobností pocházející od společného předka, položily nejspíš základ všemu, co následovalo, včetně charakteristik typicky lidských.*“¹⁷

Jednou z typicky lidských charakteristik je, že člověk není schopen přežít sám. Musí být ve společenství s ostatními a spolupracovat s nimi. „*Sklon a schopnost vytvářet takové vazby a hledat v nich bezpečí jsou produkty přírodního výběru u druhů, kde šance jedince na přežití jsou lepší ve skupině než při osamělém životě.*“¹⁸ K výhodám skupinového života patří především rozdělení práce, při níž každý zastává svoji činnost a tím prospívá celé skupině. Dále je nutné zmínit kooperaci při hledání potravy, kdy se spolupráce stává jedinou možností, jak ulovit velké zvíře. S tím souvisí i dělení se s ostatními o kořist, při němž se úspěšnější lovci dělí s méně úspěšnými. Tento

čin je opodstatněn dvěma důvody. Zaprvé by sami nebyli schopni sníst tolik masa, které se poměrně rychle kazí, a zadruhé věděli, že role se mohou obrátit a oni tak mohou být třeba hned při dalším lovu neúspěšní a budou potřebovat, aby se s nimi někdo rozdělil.

Další výhodou skupinového života je mimo lov zvířat také obrana před predátory. Čím více očí a uší je zapojeno, tím se naděje na odhalení predátora zvyšuje, a díky domluveným signálům se zvyšuje obranyschopnost celé této organizované skupiny. De Waal připomíná, že *„každý člen přispívá a má prospěch z členství ve skupině, i když ne nutně ve stejné míře a v tomtéž čase.“*¹⁹

V evoluci člověka se tedy hledají původní formy chování, které se v průběhu vývoje přeměnily do dnešní podoby. *„Lidská sociální evoluce postupuje po dvojí dráze odkazu: kulturního a biologického.“*²⁰ Oba proudy se liší především v rychlosti. Kulturní evoluce je poměrně rychlá, oproti tomu biologická evoluce je pomalá. Obě se ovšem doplňují. Wilson uvádí, že genetická evoluce napomohla kulturní evoluci ke zvýšení jejích možností. Kultura pak pozitivně ovlivnila genetickou způsobilost organismů i lidskou přirozenost. Jako příklad je uváděna spolupráce našich předků lovců a sběračů, jež se zdokonalovala a rozvíjela tak, že se stala podnětem k rozvíjení rozumových procesů a následné evoluci inteligence, stejně jako ke vzniku společnosti. *„Společnost nefunguje proto, že bychom si ji vytvořili, ale proto, že je pradávným produktem našich biologických instinktů. Její existence pochází z naší přirozenosti.“*²¹ K těmto stále se rozšiřujícím možnostem člověka a k přijetí sociálních dovedností přispěl přirozený výběr díky selekci, čímž došlo k interakci kulturní a biologické evoluce.

1.2.1.2 Přirozený výběr

Wright popisuje Darwinovu teorii přirozeného výběru jako velmi jednoduchou koncepci. Vysvětluje, že *„když se u jedinců nějakého druhu vyskytují různé dědičné vlastnosti a některé vlastnosti prospívají přežití a rozmnožování více než jiné, v populaci tyto vlastnosti (pochopitelně) převládnou.“*²²

K dnešní podobě světa tedy podle představitelů (socio)biologie přispěl právě onen přirozený výběr, který působil na organismy a jejich kombinace genů. Podporoval geny, které pomáhaly živočichům přežít a reprodukovat se. Všechny znaky, typické pro kterýkoliv dnešní druh, jsou důkazem toho, že přispívaly k rozmnožování jedinců

daného druhu, a proto je přirozený výběr zachoval přenosem genů. Pro tuto teorii přirozeného výběru je důležitá ona zaměřenost na geny, nikoli na druh, stejně jako větší důraz na rozmnožování než na přežití. „Každý jedinec je pod přirozeným selektivním tlakem, aby prováděl takové aktivity, které zvýší pravděpodobnost reprodukce jeho vlastních genů.“²³ Jen ti nejúspěšnější tak mohou předávat dalším generacím tento dědičný materiál, který se bude udržovat i nadále. Jedinci, kteří budou schopni přežít do reprodukčního věku a zplodit potomky, zanechají více těchto preferovaných genů. Jenom účelné a druhu prospěšné vlastnosti mají šanci na zachování.

Mezi takové vlastnosti je možné zařadit například maskovací zabarvení některých živočichů, které napomáhá jejich přežití nebo stavbu lidských orgánů či vývoj psychiky, které zabezpečují náš život. Tyto záměrné vlastnosti vznikly cestou adaptace na prostředí a uchovaly se díky přenosu na potomky.

Ovšem i přirozený výběr je do jisté míry flexibilní a pokud již nějaká vlastnost v nových podmínkách nepřináší výhody, je nahrazena jinou, která je schopna se adaptovat nové situaci. To, co v původním sociálním prostředí bylo nezbytnou součástí jistého druhu, se v dnešním prostředí nemusí vůbec objevovat. Proto dochází a dále také bude docházet k neustálému vývoji a proměnám okolního světa.

Máme tedy určitou evoluční minulost, díky které jsme propojeni s ostatními živočichy. Zrzavý poukazuje na to, že „přirozený výběr neboli selekce je základní princip vystihující vztah minulosti a přítomnosti.“²⁴ Zamýšlí se nad spojením mezi našimi předky a námi, jejich potomky. K pochopení naší přítomnosti, našeho nynějšího života je tedy podle něj nutné najít jisté souvislosti s minulostí. Pak si uvědomíme, proč z takového množství živočichů, objektů, dějů a chování přetrvaly do dnešní doby jen některé z nich. Vše je zapříčiněno omezeným počtem organismů, které se mohou zachovat i nadále. A tak ne všechny znaky všech živočichů dostanou šanci přejít z generace na generaci. Pomyslným sítem přirozeného výběru projde pouze nevelká skupina vlastností či znaků, a proto je nutné nalézt ty nejvýhodnější, aby se právě ony dostaly do další generace. Přirozený výběr tedy selektuje určité dědičné znaky - geny.

1.2.1.3 Geny

*„Každá osoba je formována vzájemným působením svého prostředí, obzvláště kulturního prostředí, a svých genů, které ovlivňují sociální chování.“*²⁵

Veškeré naše chování má podle (socio)biologie především genetický základ, který je ještě dotvářen společností, do které jsme se narodili. Geny predeterminují lidské sociální chování a toto omezení se projevuje v intenzitě určité predispozice. Máme tak určitý předpoklad nějak se zachovat, nějak jednat. Tento základ je nám dán při početí, kdy dochází k rekombinaci genů obou rodičů. Podle autorů všech biologických teorií pochází polovina genů dítěte od matky a polovina od otce. Záleží na tom, které z vlastností se v potomkovi projeví. Každý z nás má jinou kombinaci těchto genů, a tak se stáváme odlišnými osobnostmi - jsme jedinečné lidské individuality. I naše chování je rozdílné, jelikož je také ovlivněno kombinací genů rodičů, která chtě nechtě působí v naší interakci s prostředím. Ovšem již zmíněná intenzita je různá, což nám dává možnost některé chování preferovat a jiné potlačovat. Wilson uvádí: *„Jestliže vlastnictví určitých genů předurčuje jedince k nějakému zvláštnímu rysu, řekněme k určitému druhu sociální reakce, a tento rys zase poskytuje větší způsobilost, budou příslušné geny více zastoupeny v příští generaci.“*²⁶ Tento přenos na potomky umožňuje zachování určitých výhodných rysů, které přechází do dalších generací. Osvědčí-li se nějaký rys či vzorec chování, přírodní výběr zajistí jeho přesun dále.

Lidský život je relativně krátký v porovnání s délkou naší evoluční minulosti, ovšem geny selektované přirozeným výběrem mohou přežít v našich dětech po mnoho generací. *„Tři základní části genetické způsobilosti jsou: zvýšená možnost osobního přežití, zvýšená schopnost osobní reprodukce a zvýšená možnost přežití a reprodukce blízkých příbuzných.“*²⁷ Právě proto je nutné vzít v úvahu i péči o potomky, jinak by se geny neměly kam přesunout a zanikly by. Tato péče je stejně důležitá jako rozmnožování. Pokud naši potomci nepřežijí, nedojde k dalšímu rozmnožování ani k následnému přenosu selektovaných genů. Koukolík říká, že *„jakmile uvažujeme o lidské nátuře, musíme vzít v úvahu evoluční a genetické vlivy, vliv nitroděložního prostředí a všechny vlivy zevního světa počínaje narozením.“*²⁸ Je tedy nutné si uvědomit, že každý z nás v sobě nese svoji vývojovou minulost. Nevyhneme se vlivu genů, který se může projevit v našem chování. Ovšem nás, jako osobnosti, ovlivňuje mimo geny i vnější svět. První pouto si utváříme s matkou již během těhotenství. Zároveň záleží i na průběhu porodu a období kojení. Dále na nás působí různé skupiny, s nimiž se během

života setkáváme - od předškolní třídy až po širší společnost. Neustále dochází k interakci s prostředím. „*Základní, co bychom měli se sebou dělat, je postupně chápat svou ‚přirozenost‘, náтуру, ty složky, které máme společné s druhými lidmi, i ty, které jsou naše zcela osobní, včetně jejich proměn v průběhu života, nepotlačovat je, ale naučit se s nimi zacházet tak, abychom neubližovali ani druhým lidem ani sobě.*“²⁹

Toto pojetí lidské přirozenosti se velmi shoduje s Frommovým postojem. I Koukolík si myslí, že utváření člověka je celoživotním procesem, který navíc determinují různé vlivy. Je proto nutné, abychom byli do určité míry schopni měnit své chování, a to prosociálním směrem. Vše se zakládá na neustálém seberozvoji, který má provázet celý náš život. Nejedná se však o nijak jednoduchý úkol.

Koukolík také připomíná jednu z nejobtížnějších schopností člověka, a to kriticky myslet a zodpovědně přistupovat ke svému okolí. Musíme si tedy všimnout všech možností a volit ohleduplně, se zájmem o štěstí jiných lidí. Základem je uvědomění, že tu nejsme sami. To nás sice částečně omezuje, ale na druhou stranu se toto soužití stává nezbytnou podmínkou našeho života.

Wright k tomu dodává, že je nutné si uvědomit, že „*lidská evoluce byla především adaptací k životu mezi lidmi.*“³⁰ Úspěšné předání genů tak záviselo na soudržnosti skupiny. Každý musel vědět, jak se za daných podmínek chovat. Lidský život se tedy snažil adaptovat na podmínky lidské společnosti. Navíc se Wright domnívá, že se v souladu s tímto vývojem uchovávaly i geny, které život ve společnosti podporovaly, jelikož tak zvyšovaly možnosti svého přenosu.

1.2.2 LIDSKÁ PŘIROZENOST A CITY

„*Stojíme před hlubokým paradoxem, že genetické prosazování sebe na úkor druhých vedlo k vývoji pozoruhodných schopností zájmu o druhé a soucítění...Lidská přirozenost není ani zásadně krutá ani zásadně ušlechtilá, ale je obojí zároveň.*“³¹

Jestliže se tedy city zachovaly až do dnešních dob, podle (socio)biologů to znamená, že musely být lidským jedincům něčím prospěšné, jinak by je přírodní výběr nepodporoval. Veškeré naše duševní procesy a emocionální reakce jsou jen výsledkem působení genů, které ovlivnily rozsah a intenzitu našich projevů. Podle Wilsona je

možné různé duševní projevy předvídat, jelikož se jedná o čistě fyziologické procesy, které jsou zakotveny v mozku. Neexistují však geny, které přenášejí jisté vzorce chování, ale tyto geny nás predisponují k možnosti určitého jednání. Stejně tak nemáme geny, které určí charakteristické rysy osobnosti, jelikož představují pouze schopnost k rozvoji některých znaků. Různé situace proto prožíváme každý jinak. Záleží také na tvárnosti naší povahy, vlivu okolí, schopnosti projevovat nebo potlačovat naše city, to vše kvůli šíření genů. Wright ještě dodává, že *„láska nakonec stejně jako nenávisť existuje pouze proto, že v minulosti pomáhala rozšiřování genů. Na úrovni genů je stejně hrubě sobecké milovat sourozence, potomka nebo partnera jako nenávidět nepřítele.“*³² Pocity se tedy podle něj musí posuzovat pouze z hlediska jejich výhodnosti pro přenos genů.

Dalším z možných vysvětlení, tentokrát na úrovni skupiny, je, že city upevňují vztahy mezi nepříbuznými jedinci, a tak dochází k posílení soudržnosti skupiny, z níž má prospěch každý její člen. *„Naše mysl vděčí za svou existenci sobeckým genům, je však uspořádána tak, že jednáme společensky, důvěryhodně a kooperativně.“*³³ Proto evoluce vytvořila takové vazby jako je přátelství, náklonnost nebo věrnost. Chtěla pouze zabezpečit fungování společnosti, aby tak i nadále mohlo docházet k rozmnožování genů. Navíc s neustálou proměnou okolních podmínek bylo nutné přizpůsobovat city a jednání kvůli zachování našeho prospěchu. Je proto třeba i nadále měnit strategie podle dané situace. *„Přirozený výběr nakonec posuzuje chování, ne myšlenky či city. Přenos genů je přímo ovlivněn činy, ne samotnými pocity.“*³⁴ Ať jsou city jakékoliv, důležité je, aby působily na naše jednání takovým způsobem, aby prospívaly k šíření našich genů.

2. SVOBODA

Otázka vztahu člověka a svobody zůstává i v dnešní době značně problematičtější a dosud nevyjasněná. Někteří autoři se dokonce domnívají, že tento vztah vůbec neexistuje - neexistuje totiž žádná svoboda. Člověk je podle nich veden nějakou vnější silou, již sami dávají ty nejrůznější podoby. Uvedli nás do role pouhých loutek, které ovládá něco nebo někdo zvenčí.

Podle další interpretace člověk zkrátka neumí být svobodný, jelikož po získání určité svobody opět padá do vazeb závislosti. Svoboda tak představuje jen jakýsi krátkodobý a pomíjivý stav, který jedinec není schopen udržet.

Poslední a zároveň nejoptimističtější variantou je možnost vytvoření pozitivního vztahu a uskutečnění oné potenciální schopnosti stát se opravdu svobodným člověkem.

2.1 FROMMOVA SVOBODA JAKO ZÁKLAD LIDSKÉ PŘIROZENOSTI

2.1.1 SVOBODA A INDIVIDUALIZACE

„Všechna fakta ukazují, že úsilí o svobodu je lidské přirozenosti vrozené a i když může být korumpováno a potlačováno, má tendenci prosazovat se znovu a znovu.“¹

Fromm tedy chápe svobodu jako přirozený stav člověka, čímž dává každému jedinci možnost stát se díky procesu individualizace nezávislou a svobodnou osobností. Člověk se musí nejprve osvobodit od primárních vazeb, nahradit je novými a pak může započít svoji cestu k uskutečnění té pravé svobody. K dosažení tohoto cíle je však zapotřebí nejen vytrvalosti, ale také víry v sebe sama, která nám pomáhá překonávat překážky s tímto procesem spojené, např. pocity osamělosti a strachu. Existují však lidé, kteří dokáží zrealizovat tzv. negativní svobodu – svobodu „od“, ale nejsou už schopni dojít k tzv. pozitivní svobodě – svobodě „k“, a místo ní si vytváří různé únikové cesty.

Tento individualizační proces tedy není přímou cestou k úspěchu, ale změtí křižovatek, jež nutí člověka neustále se rozhodovat, kterým směrem svůj život ubírat. A jak víme, ne každá rozhodnutí jsou správná a ne každý je schopen dojít k cíli. Touha po svobodě, přestože je vlastní všem lidem, je především výrazem vývoje každého

konkrétního jedince, který je navíc utvářen společností, v níž žije. Existují tedy různé individuální či sociální příčiny, jež mohou tento růst buď podporovat anebo brzdit.

Pojem svobody je pro Fromma tolik důležitý proto, že představuje jediný způsob, jak člověk může opravdově prožít svůj život, tedy plně být. Toho lze dosáhnout za předpokladu, že se každý z nás stane „*středem a cílem svého života*“² a najde způsob, jak dojít od negativní svobody k pozitivní.

2.1.1.1 Negativní svoboda, svoboda „od“

„...jsme nadšeni růstem osvobozování se od sil mimo nás a slepí k faktu vnitřního omezování, nutkavostem a obavám...“³

Výchozím bodem, kterým začíná každý proces individualizace, je osvobození se od vnějších autorit. Fromm mluví o tzv. negativní svobodě, kterou lze velmi dobře pozorovat i v průběhu celých lidských dějin, během nichž se člověk neustále snažil osvobodit od nejrůznějších pout, ať už politických, ekonomických nebo náboženských. Lidé zkrátka touží po svobodě, chtějí se stát těmi nezávislými jedinci, kteří o svém životě rozhodují sami.

Fromm se zaměřil především na popis svobody, kterou zakouší „*moderní člověk, osvobozený od pout předindividualistické společnosti, která mu poskytovala bezpečnost, ale současně ho omezovala.*“⁴ Tento člověk byl schopen vymanit se z pout, jež ho po celou dobu svazovala, a ve svém zápasu o osvobození se od útlaku nakonec zvítězil. Autoritářské, totalitní a utlačovatelské principy byly nahrazeny ekonomickým liberalismem, politickou demokracií a náboženskou svobodou, které měly zajistit onen lepší život, plný nezávislosti i svobody. Právě toto odstranění vnější nadvlády se zdálo být tou nejdůležitější podmínkou k získání vytoužené svobody a k realizaci vlastní individuality. Člověk se snažil vymanit se z pout přírodního a sociálního světa, aby v sobě našel tu jedinečnou část své osobnosti, díky které se odlišuje od všech ostatních. Mohl nyní pokračovat v procesu individualizace, jenže si zároveň začínal uvědomovat, že bez přírody a ostatních lidí toho zkrátka není schopen. Stál tedy před složitým úkolem: musel se zbavit původních pout a vytvořit si ke světu nový vztah, který již nebude založen na závislosti, ale na pocitu bezpečí. Tímto vztahem má Fromm na mysli spojení se světem skrze vlastní síly.

2.1.1.2 Pozitivní svoboda, svoboda „k“

„...musíme dosáhnout nového druhu svobody, jež nás uschopní realizovat své vlastní individuální Já, mít důvěru v sebe sama a v život.“⁵

Získání této pozitivní svobody je pro člověka velmi důležité, protože jen díky ní může začít s uskutečňováním sebe sama, tedy s realizací své vlastní individuality. Fromm věří, že člověk je schopen k této pozitivní svobodě dojít, že má možnost stát se nezávislým, přesto však spojeným se světem. Musí ovšem začít aktivně vyjadřovat své intelektuální a citové schopnosti, a tím podporovat růst svých specifických vlastností či charakterových rysů.

Dalším důležitým prvkem, kterého je zapotřebí, je spontaneita. Ta je vyjadřována vším, co člověk dělá ze svého svobodného Já, ze své vlastní svobodné vůle. Je zároveň podmínkou pro zachování vlastní individuality a obranou proti upadnutí do role pouhých automatů, kteří si osvojují jen chování, jež je jim nařízeno zvenčí. Nejlepší příklad spontánního jednání můžeme pozorovat u malých dětí, které jsou schopny vše vyjadřovat přímo. Jejich projevy jsou výrazem tvůrčí aktivity. *„Jsou schopny mít skutečně své city a myšlenky; jejich spontánnost se projevuje v tom, co říkají a myslí, a v pocitech, jež se odrážejí v jejich tvářích.“⁶* Spontánní a tvořivou aktivitou máme také my vyjadřovat náš vztah ke světu, k ostatním lidem i k sobě samým.

Fromm nám tedy nabízí možnost, jak dojít k pochopení a uskutečnění pravé pozitivní svobody. Nejprve je důležité si uvědomit, že *„síla Já je v jeho aktivitě.“⁷* Při realizování této svobody tak máme mít neustále na mysli, že jde o dlouhodobý proces a ne o nějaké jednorázové rozhodnutí. Je proto třeba v tomto aktivním úsilí opravdu vytrvat a nakonec i my najdeme své místo, ony nutné jistoty a smysl našeho života, což je cílem celého našeho snažení o získání pozitivní svobody. Staneme se součástí celku světa, a to především díky uskutečňování vlastních sil, projevování své individuality a svobodného Já.

2.1.2 MECHANISMY ÚNIKU

„A nepodaří-li se člověku dospět od negativní svobody k pozitivní, musí se snažit svobodě uniknout.“⁸

Tento nezdár je většinou zapříčiněn tím, že člověk neumí překonat pocity osamělosti, izolovanosti a nejistoty, které s sebou ona negativní svoboda přináší. *„Tak vede svoboda – jako osvobození od něčeho – k novým poutům.“⁹* Důsledkem osvobození se a neschopnosti vyrovnat se s těmito pocity je vytvoření si nové autority. Člověk se stává zmateným, a proto lehce upadá do dalších vazeb podřízenosti, namísto hledání možností rozvoje pozitivní svobody. Tento únik před zodpovědností si však žádá i zřeknutí se části své svobody a odevzdání ji jiné osobě. Tak se člověk postupně vzdaluje sám sobě, až se stane pouhým prostředkem k uskutečnění cílů někoho jiného. Ztratí tu tak dlouho hledanou nezávislost a dobrovolně se uchýlí k tzv. mechanismům úniku.

Tímto termínem označuje Fromm cesty, které představují volbu opětovného vzdání se svobody, utvoření mezery mezi člověkem a světem. Tak se můžeme dostat například do vztahu autoritářství, pro který je typická snaha o ovládnutí nebo podřízenost, tzv. sadismus nebo masochismus. Další formou úniku je destruktivita, která je výrazem strachu ze světa a následné potřeby svět ničit. Bezmoc je v ní jednoduše nahrazena všemohoucností. (O těchto dvou formách bude zmíněno více v kapitole Vybrané poruchy socializace.)

Jednou z únikových cest je také konformní jednání. Fromm mluví o tzv. automatu konformity. Jde o jedince, který *„přestane být sám sebou, vnitřně si osvojí model osobnosti, který mu nabízejí kulturní vzory, a proto se stane přesně takový, jako jsou ostatní a jak to od něho očekávají.“¹⁰* I toto je cesta, jak se zbavit pocitu osamělosti a úzkosti. Ovšem cenou, kterou je nutno zaplatit, je ztráta vlastního Já. Přesto se lidé neustále snaží být právě takovými, jaké je žádané, a tímto rozhodnutím si chtějí zajistit především život bez problémů a hádek. Tak si často racionalizují i iluzi, že vše, co dělají, je projevem jejich vlastní vůle, nikoli pouhou touhou přizpůsobit se očekávání jiných.

Člověk zkrátka nemůže unést pocit osamělosti, který s sebou nová svoboda přináší. Izolace je pro něj nesnesitelná, a proto hledá nové cesty, jak si znovu vytvořit vztah k lidem. Uvědomuje si potřebu druhých, snaží se co nejjednodušší a nejrychleji

překonat své osamocení, a tak se dostává právě do těchto vztahů závislosti. Je to druhá cesta, kterou volí ti, jež nejsou schopni dojít k oné pravé pozitivní svobodě, a tak se nakonec vzdávají i té těžce získané negativní svobody.

Podle Fromma má tedy člověk v procesu individualizace a uplatňování svobody na výběr. Buď se stane podle své přirozenosti svobodnou, tvořivou, prací a láskou se ke světu vztahující jedinečnou osobností, nebo se uchýlí k jistotám představujícím další pouta a vzdálení se své svobody výměnou za poskytnutí bezpečí. Pochopením obou součástí nově získané svobody – individuality, ale také osamělosti – můžeme začít s realizací první a obranou proti druhé.

2.2 SVOBODA Z POHLEDU (SOCIO)BIOLOGIE

2.2.1 SVOBODNÁ VŮLE – ANO ČI NE?

*„Je tedy člověk otrokem svých genů? Ne, není. Má svobodnou vůli.“*¹¹

Pro objasnění postoje (socio)biologie k otázce svobody je nutné hned na začátku upozornit na to, že tento pojem rozhodně nepatří mezi její základní kategorie. Autoři se o svobodě tu a tam zmíní, věnují jí pár vět, ale nemají žádný hlubší zájem vytvořit její podrobnější popis, jak to učinili například u pojmů evoluce, přirozeného výběru, genů, sexuality, altruismu, agrese a náboženství. Svůj postoj k otázce svobody každý z nich více či méně vyjádřil a nepovažují za důležité jej dále rozvíjet. Tento pojem se zkrátka příliš nehodí do jejich (socio)biologického chápání světa, neví přesně, kam ho zařadit, a proto se mu raději vyhýbají.

Pokud se však musí vyjádřit k pojmům svobody a svobodné vůle, popisují je z hlediska vztahu člověka a jeho genů, nikoli vztahu člověka a politického systému, skupiny, boha či jiné autority, jak je běžné u většiny ostatních teorií. Je-li tedy opravdu nezbytné objasnit tuto problematiku, pak pouze v souladu s jejich teorií. Uvažují proto nad tím, jakým způsobem a především do jaké míry mohou geny působit na lidskou svobodu, připustí-li, že existuje.

Zpočátku někteří autoři neuznávali vůbec žádnou svobodnou vůli. *„My i všechny ostatní organismy jsme nástroji vytvořenými našimi geny.“*¹² Tak se stali, a to nejen podle Dawkinse, ze všech organismů pouze vykonavatelé vůle genů, které v nich podporovaly takové chování, jež mělo zajistit jejich přenos do dalších generací. Proto například altruismus, agrese, sexuální aktivita, emocionální reakce, a dokonce i náboženství byly, a ještě někdy jsou, obhajovány jako jisté výrazy sobeckých zájmů genů, které si tímto způsobem jen zajišťují svoji budoucnost. *„Svobodná vůle je tudíž užitečná jen do té míry, v jaké přispívá k úspěšnému plození.“*¹³ Člověk tedy nejedná ze své vůle, chová se pouze tak, jak je zrovna pro geny prospěšné.

Tato teorie ovšem nebyla dlouho udržitelná, jelikož lidé se často chovají způsobem, který s podporou genů nemá nic společného, a někdy dokonce přenosu genů zabraňuje.

Představitelé (socio)biologie začali postupně, zároveň však velmi opatrně, uznávat, že svoboda nebo alespoň víra ve svobodnou vůli existuje. A pokud existuje, musela být jednou z adaptací, kterými nás původně evoluce vybavila kvůli přenosu genů, přestože v dnešní době bývá její význam chápán zcela jinak. Je proto nutné nejdříve pochopit a uznat, že geny opravdu do jisté míry řídí naše chování. Po tomto uvědomění pak můžeme začít odhalovat jejich úmysly, snažit se jim bránit a tím se osvobodit. Nejsme povinni přijímat diktát a nařízení našich genů, které si jen chtějí skrze naše chování zajistit cestu do dalších generací. Můžeme je jednoduše neuposlechnout či ignorovat. „*Když řekneme, že něco je výsledkem přirozeného výběru, neznamena to, že by to bylo neměnné. Snad každý projev lidské přirozenosti může být pozměněn vhodným zásahem v lidském okolí.*“¹⁴ Ovšem ani tato interpretace nezůstala konečnou.

(Socio)biologové museli přehodnotit svá dosavadní tvrzení a vrátit se k původnímu pojmosloví, a proto determinaci nahradili predeterminací, což zařazení pojmu svobody usnadnilo. Dawkins tedy upozorňuje na to, že „*geny neřídí chování svých organismů přímo, ale nepřímo. Mohou jen předem vybavit organismus prostředky, které mu v budoucnu mohou pomoci vyrovnat se s tou kterou situací, po té je organismus odkázán sám na sebe a geny jen pasivně sedí uvnitř.*“¹⁵ Přestože se předpokládá jistá genová predeterminace, každý jedinec nakonec rozhoduje o svém chování sám. Je totiž nutné brát v úvahu ještě další vlivy, například kulturu. Wilson připouští, že na lidi působí nejen geny, ale také společnost, a oba faktory zároveň určitým způsobem ovlivňují naše rozhodování. Nikdo navíc není schopen předurčit, jak se zachová každý konkrétní jedinec. „*Vy a já jsme proto v tomto základním smyslu svobodnými a odpovědnými osobami. A přece je naše chování zčásti determinováno v jiném a slabším smyslu.*“¹⁶

Ridley zakončuje úvahy o svobodě slovy, že z pragmatického hlediska nezáleží na tom, zda člověk „*poslouchal rozkazy svých genů, nebo zda se řídil svobodnou vůlí. Důležité jsou naše skutky.*“¹⁷

3. LÁSKA PODLE FROMMA

Stejně jako existují různá vysvětlení ostatních pojmů týkajících se člověka, jeho přirozenosti, svobody, náboženství nebo agresivity, i pro pojem lásky nacházíme odlišné interpretace. A nejen každý autor, ale také každý z nás jí přiřazuje jinou hodnotu. Může tak být popisována jako jedna ze základních schopností člověka, jako nutný předpoklad k utváření a rozvíjení vztahů, ale i jako pouhý doplněk či přežitek, který si někdo nemůže nebo dokonce nechce dovolit. Představuje neomezené možnosti, stejně jako určuje hranice. Je projevem svobody, zároveň spoutává.

Každý z nás by si proto měl uvědomit, co pro něj láska znamená. Měl by pochopit její úlohu v životě člověka, v souladu s ní naplňovat své možnosti a rozvíjet se.

3.1 LÁSKA – UMĚNÍ ČI OBCHOD?

„Je láska umění? Jestliže ano, pak vyžaduje znalost a úsilí.“¹

Fromm nás ve své úvaze o lásce vybízí k zamyšlení nad dvěma nutnými podmínkami schopnosti milovat. Většina lidí dnešního světa je totiž přesvědčena, že k lásce není zapotřebí žádná zvláštní námaha ani znalost. Stačí jen napomoci tomu být milován. A tak lidé dělají vše pro to, aby byli hodni lásky. Muži se snaží získat dobré postavení, chtějí být úspěšní a bohatí. Ženy pečují o svůj vzhled, volí to nejvhodnější oblečení, účes nebo doplňky, jelikož chtějí být ještě přitažlivější. To ovšem nestačí, protože narážíme na další problém, a tím je nalezení někoho, koho bychom milovali. K obchodu je přece zapotřebí dvou stran. I tato osoba by však měla být dostatečně přitažlivá. *„Přitažlivost obvykle znamená pěkný balíček vlastností, které jsou na trhu osobností populární a vyhledávané.“²* A tyto vlastnosti se samozřejmě během doby proměňují. Co bylo žádané před několika lety, je nyní již překonané něčím „lepší“.

Člověk si tedy vybírá z jisté aktuální nabídky a sám se snaží přesvědčit okolí, že on je ten pravý. S uvědoměním si svých omezených možností tak nalézá jeden druhého. V zamilování vidí záruku dlouhodobého svazku plného lásky a zapomínají na pomíjivost tohoto pocitu. A tak vzrušení brzy vystřídá zklamání a nuda. *„Je sotva nějaká činnost, nějaké podnikání, které je ve svých počátcích spojeno s tak ohromnými nadějemi a očekáváním, a které přece tak pravidelně ztroskotává, jako je láska.“³* Přesto někteří lidé zůstávají nepoučení, nezkoumají příčiny neúspěchu jejich vztahu a opět se vrhají do

dalšího svazku, jelikož milovat je podle nich přece tak snadné. Jsou přesvědčeni, že těžké je pouze získat peníze, úspěch a moc, a proto je nutné usilovat spíše o tyto priority, které považují oproti lásce za důležitější a obtížněji dosažitelné. Láska zkrátka není jejich hlavní hodnotou. Stále se však pokoušejí nalézt ji, ale neúspěch nepovažují za nijak vážný. Prostě se jedna kapitola na toto téma uzavře a začne se nová. Nač pociťovat nějaké velké starosti či zklamání. Nevyšel-li tento obchod, vyjde jiný. Vždyť potenciálních partnerů je na světě stále dost.

Proto nám Fromm představuje své úvahy o různých možných cestách, kam se můžeme při hledání lásky uchýlit. Snaží se vysvětlit pravou podstatu lásky, aby se proměnila z tohoto pro obě strany dobrého, avšak krátkodobého obchodu, ve spojení založeném na zcela jiných hodnotách. V lásce nesmí docházet ke spekulacím typu „něco za něco“. Je-li opravdu uměním, má být výrazem naší schopnosti tvořit, a tím vyjadřovat náš vztah k druhému a zároveň i k celému světu.

3.2 PROPOJENÍ SKRZE LÁSKU

„... zralá láska je spojení za podmínky zachování vlastní celosti, vlastní individuality. Láska je aktivní silou v člověku...“⁴

Pravá láska nám pomáhá nalézt spojení s ostatními lidmi, překonat pocit odloučenosti, a přesto nám umožňuje, abychom zůstali sami sebou. Skrze ni dochází ke splynutí dvou osob a současnému zachování individualit. Další podmínkou pro rozvoj lásky je aktivita. Máme být aktivní, tedy především dávat ze sebe, ne pouze přijímat. Někteří lidé jsou ovšem schopni dávat jen za předpokladu, že i oni obdrží něco na oplátku, což je výrazem spíše kalkulu než lásky. *„Ne ten, kdo má mnoho, je bohatý, nýbrž ten, kdo dává mnoho.“⁵* Takové dávání je výrazem lidské síly, která nás má naplňovat radostí ve vztahu k druhým. Představuje všechny projevy života, výraz celé lidské existence. Jde o dávání sebe sama, své životní energie, pozitivních postojů, úsměvů, zájmu a pochopení. Tímto jednáním činíme podle Fromma z druhé osoby také dárce a díky tomu prožíváme radost ze společného propojení aktivních sil v nás. Láska vyvolává lásku. Tím, že milujeme, stáváme se milovanými. Ale nejen *„v lásce dávat znamená přijímat.“⁶* Jedná se o krok k produktivnímu propojení se světem skrze vztah s ostatními lidmi. Produktivní orientace spočívá ve schopnosti jednat s využitím všech svých sil a aktivně rozvíjet svůj vztah k sobě samému, ke světu a k lidem. Tento vztah

je vyjádřen pojmy: sebeláska a láska k druhým. Je opravdovou aktivitou, která vychází ze středu lidské existence a „*je neustálou výzvou; není to klidné útočiště, je to pohyb, růst, společná práce.*“⁷ To vše lidé prožívají ve spojení jejich životů, ale i jako individuální lidské bytosti. Důležitý je zážitek vzájemnosti, spojení. Nejde o slova, nýbrž o prožitky a konkrétní činy, které druhému samy ukáží sílu jejich citů. Láska nemá být svazkem pouze dvou lidí. Tuto schopnost je třeba rozšířit o další vzájemné lidské vztahy a vyjadřovat tak láskyplný postoj ke světu.

3.3 ZÁKLADNÍ PŘEDPOKLADY LÁSKY

„Jsou to péče, odpovědnost, úcta a znalost.“⁸

Všechny tyto předpoklady jsou na sobě navzájem závislé a během naplňování se prolínají. Jsou důkazem lidské schopnosti pozitivně rozvíjet své síly vůči sobě, druhým lidem a světu.

Péče je nejlépe viditelná v lásce matky k dítěti. Matka lásku nemusí vyjadřovat, její sílu velmi dobře poznáme právě skrze péči o dítě - aktivně se stará o růst dítěte, jež miluje. Na druhou stranu, pokud matka dítě zanedbává, jde o projev nedostatku lásky. Má-li k jejímu rozvoji docházet také mezi dospělými jedinci, je nutná i zde vzájemná péče. Lásku totiž nedostaneme zdarma, je výrazem aktivity obou jedinců. Musíme proto neustále vynakládat jisté úsilí a starat se jeden o druhého.

Další podmínkou je odpovědnost. „*Být ‚odpovědný‘ znamená být schopen a připraven ‚odpovídat‘.*“⁹ Jsme tedy odpovědní nejen za sebe, ale také za ostatní osoby. Podle Fromma máme být schopni a připraveni „odpovídat“ právě na potřeby druhého, ať už tyto potřeby byly vysloveny či ne. A aby člověk mohl „odpovídat“, musí mít jisté znalosti, které získá v procesu poznávání. V něm je ovšem nutné se neustále velmi dobře orientovat - měníme se totiž jako jedinci, mění se i okolní podmínky, které nás ovlivňují, a zároveň dochází k určitému posunu v našem vzájemném vztahu. Musíme proto čím dál více prohlubovat své znalosti o druhém. Právě díky znalosti a odpovědnosti se může náš vztah vyvíjet tím správným směrem.

Úctou myslí Fromm uvědomění si a respektování jedinečnosti každé osoby. Musíme vidět člověka takového, jaký je. Proto je úcty tolik zapotřebí. Někteří lidé se totiž snaží, aby se druzí stali takovými, jakými je chtějí mít oni. Nerespektují osobnost samou, ale chtějí respektovat pouze svůj obraz o ní. Tak se úcta někdy vytrácí a dochází

k manipulaci, ke snaze změnit druhého směrem k vlastním představám. Je tedy opravdu nezbytné zachovávat úctu v její čisté podobě.

A konečně znalost druhého člověka nám umožňuje propojit všechny předchozí podmínky. Je jejich základem i dovršením. Musíme se proto zbavit povrchních znalostí a dojít k jádru člověka. Čím více se však snažíme poznat druhého, tím více si uvědomujeme, že naše poznání nám uniká. Doopravdy někoho poznat není vůbec lehké. Jak již bylo zmíněno, mění se on, my, okolní podmínky i celý náš vztah. Právě tak si myslíme, že *„známe sami sebe, a přece přes všechno úsilí sami sebe neznáme. Známe ostatní lidi, a přesto je neznáme.“*¹⁰ Dojít k pravému poznání sebe i druhých je cíl, o který je nutné neustále usilovat, a docílíme jej pouze skrze lásku.

Fromm ke stavu prožívání lásky dodává: *„V aktu lásky, sebedávání, v aktu pronikání jiného člověka nacházím sám sebe, objevuji sám sebe, objevuji nás oba, objevuji člověka.“*¹¹

3.4 DRUHY LÁSKY

3.4.1 MATEŘSKÁ LÁSKA

*„Není třeba dělat nic, aby člověk byl milován, láska matky je bezpodmínečná.“*¹²

Získání matčiny lásky nám neklade žádné podmínky. Dítě si tuto lásku nemusí nijak zasloužit - je tu, a dítě zakouší, že je milováno. Vzniká díky síle tohoto jedinečného vztahu. Postupně i dítě přichází na to, že může milovat a i ono začne projevovat lásku.

Ovšem stejně tak, jako si lásku matky dítě nemusí nijak zasloužit, nemůže ji ani získat, pokud chybí. Tato krutá skutečnost je bohužel odvrácenou stranou těžé mince.

Matka by ovšem měla být pro dítě jistotou a bezpečím, pečovat o jeho růst. Její život má být projevem radosti, aby i život dítěte mohl být výrazem této vitality. Má mu předávat co nejintenzivněji svoji víru v život, pocity štěstí z možnosti být na světě. Zároveň však má usilovat o osamostatnění a nezávislost dítěte. Do popředí se tak postupně dostává i vztah k otci, jehož láska se liší od lásky matčiny.

3.4.2 OTCOVSKÁ LÁSKA

„Otcovskou lásku je třeba si zasloužit.“¹³

Tato láska je tedy jistým opakem lásky mateřské. Otec ukazuje dítěti svět zákonů, kázně, ale na druhé straně nabízí také poznání a dobrodružství. Otevírá mu brány do světa pokusů, myšlení a tvoření. Představuje možnosti světa a vysvětluje, co je a není správné. Otec je autoritou. Má naučit dítě řešit problémy, ale zároveň ponechávat prostor pro rozvoj jeho schopností.

Láska otce je podmíněná. Závisí na splnění jeho očekávání, která ne vždy jsou uskutečněna dle jeho představ. Zanechává určité pochybnosti, že se dítě otci nemusí zalíbit, když neudělá přesně to, co od něj žádá. Pak může jeho lásku dokonce i ztratit.

Na druhou stranu nám podmíněnost vytváří možnost jejího znovuzískání. Oproti mateřské lásce je možné ji do určité míry ovlivnit svým chováním. Poslušnost je považována za hlavní ctnost, kterou otec nejvíce oceňuje, a neposlušnost je cestou k trestu, případně i ztrátě jeho lásky.

„Nakonec se dozrálý člověk dostane do stadia, kdy je sám sobě matkou a otcem. Má jakoby mateřské a otcovské vědomí.“¹⁴

3.4.3 BRATRSKÁ LÁSKA

„...je založena na zkušenosti, že všichni jedno jsme.“¹⁵

Podle Fromma vytváří základ dalším typům lásky a je charakteristická svou nevýlučností. Nikdo nestojí vně, zahrnuje všechny bez ohledu na vzdělání či schopnosti. Pokud člověk miluje někoho jiného, pak miluje i ostatní lidi. Jde především o zakoušení pocitu jednoty se světem. Jedná se o lásku sobě rovných, jejímž počátkem může být například láska k bezmocným, chudým nebo cizím, tedy těm, kteří neslouží našim cílům. Je totiž poměrně snadné milovat své blízké, těžší zkouškou už ale je pomáhat těm, kteří tento čin nikdy neoplatí. Máme se chovat solidárně, protože podstata všech je stejná. Pro prožití této identity je nutné nalézt jádro lidské existence a pochopit, že svou podstatou jsme všichni lidé. Já i moji bratři jedno jsme – všichni, ať se sebevíc lišíme.

Zajímavé je porovnání tohoto pojetí lásky s bratrskou láskou Roberta Wrighta. Z hlediska této lásky se podle něj uplatňuje tzv. příbuzenský výběr. „*Bratrská láska v biologickém smyslu oslabuje bratrskou lásku v biblickém smyslu, čím přesněji dokážeme soustředit svou nic nežadající dobrotu na své příbuzné, tím méně jí zůstává pro druhé.*“¹⁶

3.4.4 EROTICKÁ LÁSKA

„*Je to touha po úplném splynutí, po spojení s druhým člověkem.*“¹⁷

Tato láska se od předchozích liší v tom, že je omezena pouze na jednu osobu. Jejím dalším charakteristickým rysem je, že často klame. Bývá zaměňována se zamilovaností, která má ovšem většinou jen krátkodobé trvání, končí rozpadem vztahu a následným hledáním někoho nového. Tak člověk neustále touží po onom ideálu partnerské lásky a doufá, že další vztah bude tím pravým. Jenže i nyní se průběh citových projevů opakuje. Zamilovanost vystřídá nuda a touha objevovat nové příležitosti.

Další mylnou interpretací opravdové lásky je představa o nutnosti nalezení jediného člověka, kterému je možné tuto lásku dát. Na světě pak není nic tak důležité ani hodno lásky, než ona jediná milovaná osoba. Takový vztah je pouze obrazem sobectví ve dvou, který společně vytvořili, aby unikli samotě. Jejich vztah se pro ně stal celým světem. Jenže tím, že zůstávají odloučení od ostatních, zůstávají vzdáleni sobě navzájem. Jen iluzí je jejich zážitek spojení.

Pokud jde o prožití erotické lásky v její čisté podobě, je podle Fromma nezbytné, „*abych miloval z podstaty svého bytí - a abych prožíval druhého člověka v podstatě jeho bytí.*“¹⁸ Abychom byli schopni oddat náš život někomu jinému, láska nás musí prostupovat oba jako pár i jako jedince.

3.4.5 SEBELÁSKA

„Je-li člověk schopen tvůrčí lásky, miluje i sebe; může-li milovat jen jiné, nemůže milovat vůbec.“¹⁹

Specifické pojetí pojmu sebelásky užívá Fromm jako protikladu sobeckosti. Často se tyto termíny zaměňují, a proto je nutné objasnit přesné autorovo chápání tohoto pojmu.

Tato láska k sobě samému je bez výjimky spjata s láskou k jakékoliv jiné bytosti. Je-li člověk schopen milovat druhé, musí mít i láskyplný postoj k sobě. Tyto dva předpoklady jsou spolu těsně propojeny. I zde platí již zmíněné zásady: péče, úcta, odpovědnost, znalost, nyní ve vztahu k sobě samému. Je oním pochopením sebe sama, uznáním své jedinečnosti a zároveň výrazem svého vztahu k okolí.

Sobekost je naproti tomu charakterizována zájmem pouze o sebe. Takový člověk chce vše získat, ale sám nedává nic. Vše posuzuje jen z hlediska užitku. Potřeby druhých jsou mu lhostejné. S nikým nevytváří vztah. Nepociťuje lásku k druhým ani k sobě samému.

3.4.6 LÁSKA K BOHU

„Náboženská forma lásky...vyplývá z potřeby překonat odloučenost a dosáhnout spojení.“²⁰

V tomto případě jde o spojení s bohem, který pro některé lidi představuje nejvyšší dobro. Bůh je také představitelem rodičovské lásky, jelikož v některých náboženstvích je chápán jako matka, a v jiných mluvíme o bohu otci. V prvním případě jde o lásku všeochraňující, všeobjímající, ve druhém už láska přináší pravidla, zásady a klade jisté požadavky. Bůh jako otec má být přísný, ale spravedlivý.

Společně s vývojem náboženství docházelo i k částečné změně chápání slova bůh. Ten postupně přestal být osobou. Není již ani matkou, ani otcem. Nemá také žádné lidské vlastnosti. Je bezejmenný a člověk není schopný určit, co bůh je. Může jen říci, co není. Stává se symbolem pravdy a spravedlnosti.

Toto nové chápání významu je velmi důležité a nabízí možnost realizace lidské nezávislosti. Jenže k takovému posunu směrem k nezávislosti nedospívá každý, přesněji řečeno téměř nikdo. Jak Fromm podotýká: *„Zcela zřejmě většina lidí ve svém vývoji*

ještě nepřekonala toto infantilní stadium.“²¹ Někteří lidé by chtěli zůstat po celý život dětmi, které někdo chrání či vede, miluje či trestá. Víra v boha tak pro ně představuje víru v pomáhajícího otce, ne symbol síly v nich samých. Je proto zapotřebí snažit se oprostit od těchto závislostí a nalézt racionální víru, která jediná nabízí možnost nalezení oné nezávislosti.

Racionální víra je taková, v níž věříme především ve svoji vlastní tvůrčí sílu. Pokud něco děláme, nějak se chováme, tak jen kvůli sobě, svému přesvědčení a ne pro někoho jiného. Iracionální víra je naopak založena na závislosti, podřízení se moci či iracionální autoritě. Důraz se má klást jak na správnost myšlení, tak i na správnost jednání. Jak Fromm naznačuje, většina lidí vyznávajících lásku k bohu ovšem prožívá víru iracionální, přitom láska k bohu by měla být racionální, vycházet z nás a být tu pro nás. Je tedy nezbytné vyřadit prvek závislosti.

3.5 DNEŠNÍ PODOBA ČLOVĚKA A JEHO VZTAH K LÁSCĚ

*„Žádný objektivní pozorovatel západního života nemůže pochybovat o tom, že láska – bratrská, mateřská i erotická – je poměrně vzácný jev a že na její místo nastupuje řada forem pseudolásky...“*²²

Přestože Fromm popisuje jako soudobou společnost západní společnost 60. let 20. století, jeho názory jsou aktuální i nyní. V obou těchto společnostech se objevuje politická svoboda a trh jako prostředek regulace všech společenských vztahů. Člověk se v takovém světě oddaluje sám sobě, stává se zbožím a snaží se být takový, aby vzbudil zájem. Věci pro něj navíc mají větší hodnotu než lidské schopnosti. Ideálním člověkem se stává ten, který spolupracuje, nevzdoruje a ještě k tomu věří, že rozhoduje o svém životě na základě své vlastní vůle a svobody. Neuvědomuje si, že dělá pouze to, co se od něj očekává, aby mohl bez problémů a konfliktů žít dál svůj jednotvárný život.

Tato tendence se prolíná i do jeho vztahů s okolím. *„Lidské vztahy jsou v podstatě vztahy odcizených automatů, z nichž každý zakládá svou bezpečnost na tom, že se co nejtěsněji přimyká k stádu, že se od něho neliší myšlením, cítěním a jednáním.“*²³ A přestože se člověk snaží být co nejbližší ostatním, nakonec zůstává sám se svým pocitem nejistoty. Dnešní společnost nám nabízí spoustu možností, jak zapomenout na svoji osamělost. Především jde o rutinní formu práce, dále také zábavu, při níž jen pasivně konzumujeme nám představované prožitky. Další formou útěku před samotou

je neustálé nakupování, obkloповání se novými věcmi a jejich následná výměna za ještě novější.

Stejný je i obraz lásky, který zde byl již nastíněn. Láska se pro některé stala pouhým obchodem, jež se uzavírá na krátkou dobu a poté se nahradí novým - lukrativnějším. Objevilo se tzv. odcizení individualit. Přestože jsou ve vztahu dva, zůstávají v něm každý sám za sebe. Našli jeden druhého, aby unikli pocitu osamělosti, ale nedošlo k opravdovému propojení jejich individualit. Jsou si navzájem cizí, přestože jsou spolu. Nenašli ony nutné podmínky lásky. Chovají se k sobě slušně, jelikož nechtějí ztratit tento zdánlivý pocit bezpečí a jistoty, že nejsou sami. Je to ovšem jen falešná představa o vztahu, který je pouze životem dvou cizích lidí, kteří o sobě nemají žádné hlubší znalosti a ztratili opravdový zájem jeden o druhého. Většinou tak nakonec nejsou ani oni schopni v takovém vztahu dlouho vytrvat. Všechny jejich další pokusy však provází stejný neúspěch a zklamání, což je neodradí, a pouštějí se stále znovu a znovu do tohoto riskantního podniku.

Další mylnou představou, kterou někteří lidé zastávají, je, že láska přichází díky objevení správné sexuální techniky. Základem šťastného vztahu je podle nich schopnost pohlavního uspokojení. Přikládají nepřiměřeně velkou váhu pohlavní touze. Lásku tak opět mylně zaměňují za pohlavní spojení. Z tohoto důvodu se domnívají, že když po sobě fyzicky touží, tak se opravdově milují. Pohlavní touha ale vyplývá z pravé lásky a ne naopak, že by pohlavní touha byla základem pro zralou lásku.

Je nutné také upozornit na další omyl, ke kterému v souvislosti s pojmem lásky dochází, a tím je vztah bez konfliktů. Aby vše „klapalo“, stávají se lidé tolerantními a ochotnými spolupracovat. Věří, že láska spory vylučuje. Ideálem je tedy život bez hádek. A tak může docházet pouze k menším neshodám, což těmto lidem umožňuje vyhnout se řešení důležitých záležitostí. Pod rouškou bezkonfliktního vztahu se skrývá jen neschopnost obou opravdu vnímat jeden druhého a společně dospět k jasnému rozhodnutí. Útěk od společné odpovědnosti nemá nic společného s láskou, neboť jak již víme, odpovědnost je jedním z předpokladů vzniku lásky.

Fromm nám ve svém popisu podoby lásky v dnešní společnosti pomáhá odhalit jisté, doposud skryté, mylné interpretace. Díky tomuto výčtu docházíme k uvědomění, že určité formy pseudolásky opravdu prostupují náš svět a člověk velmi těžko nachází cestu k oné opravdové lásce. Je proto nutné snažit se o její uskutečnění, které má být projevem spojení, a zároveň zachování růstu individualit každého z nás.

4. SEXUALITA PODLE (SOCIO)BIOLOGIE

Problematiku sexuality se v (socio)biologii snažilo objasnit několik teorií, které ovšem byly dříve či později nakonec stejně vyvráceny různými jinými odborníky. Autoři zkrátka nebyli schopni sjednotit své myšlenky, každý z nich prosazoval svoji verzi, a proto doposud nedošlo k vytvoření jednotné interpretace. Všichni se shodli pouze na tom, že sexuální chování muselo být z hlediska evoluce nějak prospěšné, jinak by neprošlo sítím přirozeného výběru a nebylo dnes tak rozšířené. Hledali nejen nejrůznější výhody, které nám toto chování přináší, ale především důvod jeho vzniku.

4.1 PROČ VZNIKLA SEXUALITA?

„Sexualita může být ukázkou jedné z oblastí chování, které nám nejlépe vysvětlí teorie přirozeného výběru.“¹

Podle jednoho z prvních vysvětlení vytvořil přirozený výběr toto chování proto, aby živočichové co nejvíce rozmnožovali svůj genetický materiál. Sex tedy měl být prostředkem k plození co největšího počtu potomků – kvůli šíření genů. Ti, kteří byli plodnější, tak mohli předat své vlastnosti pomocí genů dál a s větší pravděpodobností je alespoň některý z jejich potomků také přenesl do dalších generací. Vlastnosti reprodukčně neúspěšných jedinců naopak vymizely.

Tato myšlenka byla však následně zavrhnuta, jelikož podle některých dalších autorů mají sexuální jedinci *„méně potomků, protože na rozdíl od svých konkurentů ztrácejí určitý čas vzájemným vyhledáváním a jeden z nich, samec, vůbec žádné potomky neprodukuje.“²* Podle Ridleyho je nutné si nejdříve uvědomit, že *„rozmnožování a sexualita nejsou synonyma; existuje řada způsobů, jak se rozmnožovat bez sexu.“³* Evoluce „vytvořila“ mnohem efektivnější způsoby rozmnožování jako například dělení bakterií nebo výtrusy hub - tedy asexuální reprodukci. Během ní navíc dochází k přenosu všech genů, což zajišťuje identické potomky. Pro zachování genů by proto bylo výhodnější množit se asexuálně. Při sexuální reprodukci totiž dochází k šíření pouze poloviny genů od každého z partnerů a s každým dalším rozmnožováním se tato kombinace genů mění, zatímco při nepohlavním rozmnožování zůstávají geny i nadále stejné. Sexualita zde proto nemůže být jen kvůli reprodukci, jelikož kdyby šlo pouze o zajištění rozmnožování, zachoval by se výhodnější a rychlejší způsob -

asexuální reprodukce. I přes veškeré podobné úvahy, které se staví na stranu asexuálního rozmnožování, se sexualita vyvinula. V čem tedy byla prospěšná?

Wilson nabízí odpověď: „*Hlavní odpovědí je, že sex vytváří rozmanitost.*“⁴ A tato rozmanitost chrání potomky před nepředvídatelnými změnami prostředí, jelikož vytváří další varianty adaptace. Jisté změny prostředí totiž mohou být pro některé geny nepříznivé, mohou je zničit. Proto je dobré, když má gen možnost spojit se s jiným genem a vytvořit novou směs. V jednom z potomků pak vznikne taková kombinace, které tato změna prostředí neuškodí, a tak přežije. Z dlouhodobého hlediska je tedy toto sexuální rozmnožování nakonec prospěšnější než asexuální, jelikož je to právě rozmanitostí, která zvyšuje pravděpodobnost přenosu genů do dalších generací. Genetická „*diverzifikace má větší význam než proces reprodukce.*“⁵ Hlavní funkcí sexuality proto není vysoký počet potomků, ale právě ona rekombinace genů, která díky spojení genů matky a otce vytváří jedinečnost každého z potomků.

4.2 DVĚ POHLAVÍ

Podle představitelů (socio)biologie převládá tento počet pohlaví u většiny živočichů proto, že zajišťuje efektivnější dělbu práce ve všech sférách. Samec a samice, stejně jako muž a žena, plní v životě díky své odlišnosti různé role. Z pohledu sexuality je samice nositelkou vajíčka a samec výrobcem spermií. Jak již bylo zmíněno, při oplodnění vzniká nová směs genů, tudíž i nový jedinečný potomek.

Péče o vývoj této pohlavní buňky nesoucí nový genetický materiál zpočátku závisí převážně na samičce. Každý nový jedinec je pro ni z genetického hlediska velmi vzácný, jelikož jich za svůj život může přivést na svět jen omezený počet. Jde o dlouhodobý závazek, a proto musí hodně investovat. Vynakládá energii na donošení, porod a následnou péči o potomka. Zajišťuje mu potravu, teplo, přemísťování i ochranu.

Samec je oproti tomu schopen splnit svůj závazek během několika okamžiků, a to ve chvíli, kdy se mu podaří oplodnit samici, čímž zajistí přenos svých genů dále. Tak by mohl za svůj život oplodnit tisíce samic, jelikož v rozmnožování není na rozdíl od ní nijak omezen. Z dlouhodobého hlediska je však i pro něj výhodné, když se bude podílet na péči o potomka společně se samicí, protože jen tak může zaručit přenos svých genů do dalších generací. „*Samci v rozmnožení jeho genů příliš nepomůže, když jeho potomky někdo sežere.*“⁶ I pro něj se tedy z hlediska přenosu genů zdá výhodné starat

se o potomky a chránit je. To ovšem platí zejména u druhů s vysokým podílem rodičovských investic.

Naopak u druhů, u nichž je tento podíl malý, využívá samec svých rozmnožovacích možností a oplodňuje různé samičky, čímž přispívá k šíření genů ještě efektivněji. K této sexuální spolupráci si je však musí získat, „*přítom nerozhoduje, zda samec přesvědčuje samici slovy nebo násilím.*“⁷ Důležitý je výsledek. Je známo, že samci jsou ve svém chování většinou agresivní a samice ostýchavé. Samci nemají důvod příliš dlouho čekat, samice si naopak dopřávají více času na identifikaci těch nejlepších samců. Jelikož je pro každou samičku sex a možnost následného oplození velkou investicí, bude si vybírat a nenechá se jen tak snadno přesvědčit.

4.2.1 POHLAVNÍ VÝBĚR

*„Působení pohlavního výběru je dosud nejspekulativnější a nejkřehčí ze všech teorií.“*⁸

Snaha o vysvětlení toho, jak pohlavní výběr funguje, se příliš nedaří. Existují určité body, na kterých se dokonce někteří autoři shodnou, přesto však příčinu daného chování nakonec vysvětluje každý jinak. Není také možné příliš kategorizovat, jelikož (socio)biologové sami nacházejí problém v tom, že jakékoli vysvětlení často doprovází i ono známé „ale“. Nabízíme zde alespoň pár obecných poznatků, které však opět neplatí v naprosto všech případech.

Přestože pohlavní výběr probíhá převážně u samiček, můžeme jej pozorovat i u některých samců. Každé pohlaví přitom upřednostňuje jiná kritéria výběru, která se navíc druh od druhu velmi odlišují.

Samice věnují celému procesu výběru samce zvláštní péči. Mohou ho podrobit prohlídce, nechat ho soupeřit s ostatními, aby zjistily samcovu zdatnost a možnosti investic. Snaží se také odhadnout, zda samec netrpí nějakou nemocí. To vše s ohledem na budoucnost svých potomků, kteří získají právě i vlastnosti otce. Zrzavý uvádí, že pro samice jsou „*určité znaky jakýmsi indikátorem budoucí úspěšnosti potomků daného samce.*“⁹ Při výběru tedy zvažují tuto možnost přenosu znaků na své potomky a chtějí tak i jim zajistit co největší úspěšnost u samic. Mezi nejčastěji zmiňované přednosti patří jelení parohy, paví pera a celkově pestré zbarvení samců ptáků, přestože tyto znaky jim každodenní život spíše znesnadňují. Pro samice jsou i tak signálem určité

kvality, přičemž budou samozřejmě požadovat to nejlepší. Nechají se tedy zlákat výjimečnými či zdatnými samci a s těmi se budou rozmnožovat. Také sexuální přitažlivost dominantních samců může vzbudit pocity sympatie či slepé vášně, díky kterým samička svolí k reprodukci a dojde k přenosu těchto vábivých znaků na její potomky. Při soupeření o samičku se tak samcům vyplatí být silnými a agresivními, jelikož samičky chtějí mít zdatnější, a tedy i plodnější potomky.

Na druhé straně ovšem není zaručeno, že se takový samec nebude chlubit svými přednostmi i jiným samicím. Tak se dostává do hry i další požadavek některých samic, a tím je předpoklad společné péče o potomky. Proto u druhů s vysokým podílem rodičovských investic dochází také k druhé úrovni výběru, a tím je zhodnocení předpokládaných samcových investic do potomků. „*U druhů, které vychovávají mláďata, je pro samičky důležité i to, aby si vybíraly samce, kteří s nimi pravděpodobně zůstanou i po oplodnění.*“¹⁰ Samička se proto bude snažit nejen identifikovat ty nejlepší geny, aby si zajistila co nejzdatnější potomky, její výběr bude navíc ovlivněn faktem, zda s ní samec bude ochoten či schopen zůstat i po oplodnění. Je pro ni tedy velmi důležité, aby se samec staral o jejich potomky a neodešel tzv. o dům dál.

Jak již bylo zmíněno, samci druhů s nízkým podílem otcovských investic jsou při svých možnostech oplodňování vedeni pravidlem nevybíravosti. Zkrátka, čím víc oplodněných samic, tím víc potomků. Nemají co ztratit, zato mohou mnoho získat, a tak neustále vyhledávají různé příležitosti k rozmnožování. K tomu jim pomáhá i agresivní a nevybíravé chování. Soupeří mezi sebou o samice, které se pro ně díky nízké frekvenci rozmnožování stávají vzácným objektem, a proto chtějí tuto jedinečnou příležitost získat každý sám pro sebe.

Naproti tomu u samců s vysokým podílem otcovských investic můžeme pozorovat odlišné chování - vybírají si a dokáží zůstat věrni jediné samici. Přirozený výběr vytvořil i toto chování, jelikož u některých druhů se zkrátka vyplatí více než záletnictví a nestálost.

Wright upozorňuje na to, že přirozený výběr působí dvěma směry současně. „*Samci jsou vývojem přizpůsobeni k soutěži o vzácné samice a jejich vajíčka, samice jsou vybaveny k soutěži o vzácné otcovské investice.*“¹¹

4.2.2 MUŽI A ŽENY

Protože evoluce lidského druhu probíhala zároveň s evolucí všech ostatních živočichů, podle (socio)biologů můžeme odvozovat některé naše chování z chování zvířat. Stejně jako samci a samice, jsou i muži a ženy rozdílní. „*Důkazy o genetických rozdílech v chování jsou podstatné a různorodé.*“¹² Obecně jsou ženy ostýchavější, zdrženlivější, usměvavější a citlivější, muži pak agresivnější, odvážnější a žádostivější. Díky působení rozdílných evolučních tlaků jsou ženy nadanější verbálně a muži mají zase lepší prostorovou orientaci. Ženy jsou více přístupné kompromisům, muži díky tendenci tvoření hierarchických vztahů v jakékoliv skupině dokáží lépe spolupracovat, zároveň však mezi sebou častěji soupeří. Střetnutí či hádka jsou pro ně pouze jakýmsi testem, určitou zkouškou toho druhého, a usmíření tak mužům nečiní problém. Ženy naopak střet chápou jako propast, konec vzájemného vztahu, což je také důkaz jejich vztahovačnosti. „*Šimpanzi a lidé tedy sdílejí základní mezipohlavní rozdíly v postojích k soupeření, postavení ve skupině, udržování osobních vazeb.*“¹³

I přes existenci těchto rozdílů je však nutné vyhnout se jakémukoli kategorizování, jelikož všichni lidé mají k dispozici širokou škálu chování, která nabízí každému možnosti realizace nehledě na pohlaví.

Co se týče výběru partnera, i zde se mezipohlavní rozdíly určitým způsobem projevují. Ženy, stejně jako některé samice, hledí také na následné možnosti muže při jejich zabezpečení. Jsme totiž druhem s vysokým podílem otcovských investic a žena chce zajistit budoucnost svých potomků. Podle autorů (socio)biologie nemusí jít pouze o bohatství, ale například o společenské postavení. Ovšem „*ve společnostech moderní doby ostatně často jde ruku v ruce bohatství, postavení a moc, a pro průměrnou ženu je to přitažlivá kombinace.*“¹⁴ Tyto prostředky mohou muži zajistit větší zájem žen, což mu může přinést i více možností k rozmnožování. Avšak ani tyto přednosti, značící výjimečnost a zdatnost muže, neposkytují žádnou záruku, že se jimi nebude chlubit i jiným ženám.

Mezi další přitažlivé vlastnosti patří i píle a ctižádostivost, stejně jako spolehlivost a ochota starat se o druhé. Ženy se oproti mužům nezaměřují tolik na vzhled, ale zajímá je, jak se muž postará o jejich děti.

Proto jsou ženy i více podezíravé než muži. Podle autorů k tomu ovšem mají důvod, jelikož přestože pro muže „*hlavním cílem zůstávají dlouhodobé investice, svedení a opuštění může být z genetického hlediska výhodné.*“¹⁵ Odtud pramení

nedůvěra žen k mužské věrnosti, snaha udržet si je kvůli zabezpečení svých potomků a dokonce i vzájemná rivalita mezi ženami. Ženy tedy musí neustále bedlivě hodnotit mužovu spolehlivost.

Nyní si nastíníme postoj mužů při výběru partnerky. Opět se pozastavme u nevybíravosti, která je pro muže typická jen z půli, stejně jako platila pouze u některých samců. Při krátkodobých investicích jde opravdu většinou vybíravost stranou a muži se rozmnožují bez větších nároků na partnerku. Oproti tomu v případě dlouhodobých investic je vybíravost již na místě. Zatímco ženu zajímalo, jak se muž postará o její potomky, muži se soustřeďují na schopnost ženy mít děti. A protože je žena schopna родit děti jen do určitého věku, bere muž tuto skutečnost v úvahu a v souladu s ní vybírá. Mladí s sebou také přináší větší přitažlivost a krásu, a proto si muži tolik všímají fyzického vzhledu. Mladší žena tedy představuje větší reprodukční možnosti, což je důležité pro přenos jeho genů.

Při popisu vztahu muže a ženy je častou popisovanou vlastností žárlivost, kterou samozřejmě pojímají obě pohlaví odlišně. Podle výzkumů ženám vadí spíše emocionální nevěra muže, zatímco mužům sexuální nevěra ženy. Ženy by odpustily záletnictví bez lásky, nesmíří se však s tím, když muž cítí lásku k jiné ženě. Muže naopak nezajímá, zda samotný akt byl provázen nějakými city. Žena ho jednoduše podvedla a tuto skutečnost považuje za neomluvitelnou. „*Mužská psychika je evolučním záznamem dřívějšího chování žen. Platí to i naopak.*“¹⁶ Tak se i muži zaměřili při posuzování partnerky kromě věku a vzhledu také na následné rodičovské investice. Začali mezi ženami rozlišovat a pro dlouhodobé vztahy si vybírají takové, u kterých je riziko podvodu co nejmenší. Pravděpodobnost, s jakou bude žena věrná, odhalí muž údajně podle dvou ukazatelů – její pověsti a jejího chování vůči ostatním mužům.

Přelétavost žen, stejně jako mužů, je znakem špatného rodičovství. Pro dlouhodobé rodičovské investice je tedy nutné hledat v jiných řadách.

4.2.2.1 Monogamie versus polygamie

Podle autorů (socio)biologie se u lidského druhu vyskytují obě formy soužití, přičemž ženy mají bližší vztah k monogamii a muži k polygamii, což vyplývá z jejich odlišných možností rozmnožování.

Nejdůležitějším dlouhodobým monogamním svazkem je samozřejmě manželství. Muž a žena v něm zplodí děti a vytvoří tak jádro rodiny, která se postupem času rozšiřuje. Podle Wilsona *„Ize odůvodněně předpokládat, že sexuální láska a emocionální uspokojení pramenící z rodinného života se zakládají na existujících mechanismech ve fyziologii mozku, které byly do určité míry programované genetickou fixací tohoto kompromisu.“*¹⁷

Muž a žena však musí nejen zplodit, ale i postarat se o své děti. Každý z nich na sebe bere část rodičovských povinností. Jak již bylo řečeno, ne každý muž je ochoten přispět svou otcovskou péčí, a proto je žena při výběru partnera tak ostražitá. Přesto nakonec vzniknou dlouhodobé monogamní svazky, v nichž se rodiče společně starají o své děti. *„Genetická výhoda, kterou získává dítě se dvěma rodiči, je příčinou, proč se muži a ženy mohou jeden do druhého zamilovat, a proč takový vztah může vytrvat velmi dlouho.“*¹⁸ Přírozený výběr tedy dělá vše pro to, aby mohlo dojít nejen ke zplození dětí, ale aby byl díky následné péči obou rodičů zajištěn i přenos genů do dalších generací.

Ovšem právě kvůli odlišným možnostem rozmnožování, díky nimž jsou muži na rozdíl od žen schopni v krátkém čase zplodit velké množství potomků, docházelo v minulosti k uvolnění párového svazku směrem k polygamii. V monogamních společnostech lovců a sběračů bylo mnohoženství povoleno, bylo ovšem nutné, aby se muž o všechny ženy i děti postaral. Stejně tak museli i vysoce postavení muži a panovníci zabezpečit své velké harémy žen. Polygamie tedy nejdříve souvisela se zajištěním potravy a péčí, později s bohatstvím a mocí. Pokud jednoho nebo druhého byl nedostatek, objevila se zpátky monogamie, která zůstávala nedílnou součástí i všech polygamních společností. Chudý si prostě nemohl dovolit to, co bohatý. A chudých bylo, a stále je, více než bohatých, proto žije většina mužů v monogamním svazku. *„Zkrátka, lidstvo má mnoho potenciálních systémů párování a vybírá si z nich podle okolností.“*¹⁹

Podle Wilsona navíc „asi tři čtvrtiny všech lidských společností povolují mužům mít více žen a většina z nich podporuje tyto praktiky zákonem a obyčejí.“²⁰ S tímto tvrzením však nesouhlasí zase někteří jiní (socio)biologové a domnívají se, že v dnešních převážně monogamních společnostech se spíše než polygamie objevuje cizoložství (alespoň příležitostné). Všichni se ale shodnou na tom, že trvalá monogamie nám není přirozená a vyžaduje jistou sílu vůle, kterou ne každý má. Sklon k polygamii je tak dnes vyřešen rozvodem a polygamie je nahrazena opakovanou monogamií, což je podle Wrighta mnohem horší možnost. „Kdykoli se manželství rozpadá (platí to pro všechny společnosti) a roste počet rozvodů a svobodných matek, povede to k plýtvání tím nejvzácnějším produktem evoluce, kterým je láska.“²¹

4.2.3 SEXUALITA A LÁSKA

„Láska a sex jdou nepochybně ruku v ruce.“²²

Podle Wilsona je sexualita „základním prvkem lidské biologie, mnohostranným jevem ovlivňujícím každý aspekt naší existence a nabývající nové formy v každé etapě životního cyklu člověka.“²³ K tomuto pojetí ještě dodává, že ani poskytování či přijímání tělesného požitku není primární funkcí sexuality. Jde o pouhý prostředek, který přiměje jedince, aby sexualitě věnovali dostatek času a energie. Sexuální touha navíc není u všech živočichů stejná. Většina druhů s nízkým podílem rodičovských investic vykonává tento akt jen mechanicky, často i bez dvoření či předehry, téměř bez ceremonií. Hlavní je uspokojení touhy po pohlavním styku.

Ve srovnání se zvířaty lidé prožívají sex odlišně a jsou dokonce podle Wilsona určitými znalci sexuální rozkoše. Typická je právě častá sexuální aktivita, která slouží k upevnění párového svazku. Nejde pouze o akt rozmnožování, který by mohl být splněn za několik vteřin, ale o prožití rozkoše, radosti a jiných příjemných pocitů. U lidského druhu bývá tento akt tedy doprovázen touhou, láskou, vzrušením apod. Wright se připojuje k těmto úvahám slovy: „Přirozený výběr nás vybavil sexuální touhou a podobnými city, abychom se snažili mít co nejvíce dětí a věděli jak to zařídit, bez ohledu na to, zda si uvědomujeme, co děláme.“²⁴ Tento záměr byl v případě lidského druhu velmi rafinovaně zakrýván. Lidé se naučili spolu flirtovat, vytvářet si ve fantazii různé představy a zpříjemňovat si sexuální styk předehrou či jinými rituály dvoření. Díky

těmto činitelům prožívají sex poněkud hlouběji, což posiluje vznik a trvání jejich párového svazku. *„Konečně láska nás zavazuje ke vztahu ... Kdyby nebylo lásky, figuroval by v našich životech neustálý proud dočasných partnerů, z nichž žádný by nás nepřiměl k trvalejšímu svazku.“*²⁵

Podle Wrighta je ovšem nutné mít stále na paměti, že za veškerým našim chováním stojí geny. *„Nesmíme ale zapomínat, že emoce jsou jen vykonavatelé záměrů evoluce. Za všemi myšlenkami, pocity a rozdíly v povaze, které tak citlivě analyzují v manželských poradnách, se objevují chladné kalkulace genů – jednoduché rovnice, do kterých se dosazuje společenské postavení, věk manželky, počet dětí, jejich věk, příležitosti, které se nabízejí v okolí, a podobné parametry.“*²⁶ Láska je tedy pouze jednou z mnoha emocí, které přirozený výběr vytvořil proto, aby připoutal ženu k muži, jež bude schopna postarat se o jejich potomstvo. Láska je proto podle některých autorů jen jedním z mnoha způsobů, který přispívá k oplození a rekombinaci genů.

5. ALTRUISMUS

„Organismus se chová altruisticky, jestliže ho jeho chování něco stojí a přitom prospívá jiným organismům.“¹

Biologický altruismus se vyskytuje u těch příslušníků druhů, jejichž chování není podloženo vědomým rozhodnutím pomoci. Altruisticky se proto mohou zachovat všechny organismy. Navíc jde v přírodě o poměrně rozšířený jev, který se realizuje v různých stupních. Příkladem může být jednání upírů, kteří se dělí o právě získanou potravu s momentálně neúspěšnými lovci. Je zřejmé, že toto chování nesměřují pouze k rodinným příslušníkům, ale také k jiným členům svého druhu.

Stejně tak i pomoc druhým, dokonce za cenu vlastního ohrožení, můžeme zpozorovat u některých druhů ptáků, kdy jedinec varuje ostatní před nebezpečím útoku dravce, čímž na sebe upozorňuje, upoutává jeho pozornost a sám se vystavuje riziku.

Interpretace těchto a mnoha jiných činů se však u různých autorů opět odlišuje. Altruismus navíc bývá nejčastěji vysvětlován pomocí dvou základních teorií – teorie příbuzenského výběru a teorie recipročního altruismu. Obě koncepce nejsou protiklady, nýbrž se vzájemně velmi dobře doplňují.

5.1 TEORIE PŘÍBUZENSKÉHO VÝBĚRU WILLIAMA HAMILTONA

„Základní myšlenka teorie příbuzenského výběru předpokládá existenci genu (nebo genů), jenž svého nositele nutí chovat se k druhým jedincům altruisticky, například sdílet potravu.“²

Altruismus založený na příbuzenském výběru zajistil přirozený výběr právě kvůli zachování a přesunu genů do dalších generací. Pozornost se tedy věnuje úrovni genů, nikoli rodině nebo jedinci. Oběť či pomoc ve jménu rodiny je více než pochopitelná, neboť i naši příbuzní nesou kopie různých, nám společných genů. *„Geny, které podporují přežití a rozmnožení svých kopií, jsou geny, které převládnu.“³* Podle této teorie bychom tedy měli přispívat k šíření našich genů nejen vlastní reprodukcí, ale také tím, že budeme podporovat své příbuzné. A tak i chování snižující možnost přenosu genů námi samotnými, může posloužit většímu počtu příbuzných k jejich šíření. Z evolučního hlediska není podstatné, jak dopadne jednotlivec, ale jak obstojí

konkrétní geny. Někdy se také stane, že dojde k sebeobětování, například u včel nebo mravenců. Zde se nabízí otázka, jak může docházet k přenosu altruistických genů, když „*padlí hrdinové nemají děti.*“⁴ Odpovědí je, že záchrana ostatních příbuzných vede k zachování nám společných genů, tedy i altruistických. Přitom čím víc příbuzných přežije, tím větší je pravděpodobnost, že se geny pro altruismus přenesou dále. Spolupráce a pomoc se tedy díky genetické příbuznosti jedincům vyplácí. „*Příbuzní jsou už z definice geneticky podobní jednajícimu zvířeti (někdy jsou s ním dokonce identičtí) a obdržená pomoc tedy s velkou pravděpodobností napomáhá šíření genů identických s geny jednajícího.*“⁵ A tak se z genetického hlediska vlastně pomoc příbuzným stává také pomocí sobě samému.

Pokud s námi někdo nesdílí žádný společný gen, nemáme podle této teorie důvod chovat se vůči němu nesobecky. Jsme schopni rozlišovat, proto se s tímto nepřibuzným jedincem nerozdělíme o potravu, a dáme raději přednost některému členu rodiny. Míra pravděpodobnosti pomoci záleží právě na faktu příbuznosti, přičemž intenzita altruismu se zvýší, bude-li se jednat o bližšího příbuzného. Tak bude největší pravděpodobnost altruistického chování předpokládána mezi rodiči a dětmi, stejně jako mezi biologickými sourozenci. Menší pak bude ve vztahu prarodičů a vnoučat, a posléze ještě menší u bratranců a sestřenic. Projevuje se zde tendence snižování pravděpodobnosti pomoci vzdálenějším a vzdálenějším příbuzným. I tato pomoc se tedy řídí určitými zásadami.

Ve skutečnosti ovšem neexistuje pouze altruismus zaměřený na příbuzné. Nejsme jednou velkou rodinou, společnost je rozdělena na různé útvary, ať už jde o vesnice, městské čtvrtě, pracovní skupiny, sportovní oddíly, zájmové kroužky, skupiny přátel apod., v rámci kterých se k sobě také chováme altruisticky. Je proto nutné vysvětlit, jak nám může altruismus, směřovaný i na ostatní, nám nepřibuzné jedince, prospívat. O to se pokouší druhá teorie, a tou je teorie recipročního altruismu.

5.2 TEORIE RECIPROČNÍHO ALTRUISMU ROBERTA TRIVERSE

„Náklady‘ na altruistické chování odpovídají míře pravděpodobnosti, se kterou se ‚investice‘ vrátí.“⁶

Reciproční altruismus je tedy vystaven na vztahu: jednou já tobě, podruhé ty mně. Nejčastěji uváděným příkladem je sdílení potravy. Když se s někým rozdělím o potravu, je velmi pravděpodobné, že v budoucnu se on rozdělí zase se mnou. A naopak, pokud se s ním nerozdělím, nemá ani on důvod se se mnou dělit. Reciprocita je tedy velmi důležitá pro naše budoucí setkání.

Podle představitelů (socio)biologie je navíc nutným předpokladem pro takové altruistické chování nějaký přínos, prospěch, který jednajícímu z tohoto činu plyne. Proto je nezbytné, aby k interakci došlo vícekrát než jednou. Podle de Waala má reciproční altruismus tyto 3 znaky:

1. *„Jednání prospívá příjemci, ale poskytovatele něco stojí.“*
2. *Mezi poskytnutím služby a přijetím protislужby je časová prodleva.*
3. *Poskytování služby je závislé na tom, zda zvíře služby také dostává.“⁷*

Dalším předpokladem je tedy paměťová evidence činů. Aby se jedinec mohl dostat do vztahu recipročního altruismu, musí být schopen pamatovat si, co od koho dostal a co komu dal, kdo protislужbu oplatil a kdo ne. Jen tak může docházet k oněm recipročním výměnám. A právě tato možnost vzájemného altruistického chování vysvětluje rozšíření spolupráce z rodiny na celou skupinu, na nepříbuzné jedince, kteří tuto schopnost evidovat si své služby i poskytnuté protislужby mohou využít v různých situacích. U šimpanzů jde například o dělení se o maso, vískání ve vlasech, péči o mláďata. Jak je zřejmé, reciprocita se stává nedílnou součástí sociálního života a dochází k ní především mezi sobě podobnými jedinci, mezi přáteli. Posuzuje se při ní mimo jiné věk a sociální postavení. U lidí se tento princip podobnosti rozšiřuje o další znaky jako je náboženství, etnický původ, vzdělání, apod. Spolupráce mezi jedinci je tak do jisté míry závislá právě na těchto faktorech.

Ovšem i v této teorii vzájemných výměn můžeme narazit na jistý problém. Nikdo totiž nedokáže určit, kdo má s altruistickým chováním začít jako první, jelikož nemá žádnou jistotu, zda dojde k následné protislужbě. Jak sami víme, ne každý totiž dodržuje pravidla. Přesto však k altruistickému chování dochází. Je to jistý typ

spolupráce, která zahrnuje riziko a závisí na důvěře. Pokud je ovšem důvěra zrazena tím, že některý jedinec nespolupracuje, měla by být zavedena určitá opatření. Je tedy nutné najít a potrestat tzv. parazity, často mluvíme i o tzv. černých pasažérech, kteří mají tendenci využívat systému, aniž by do něj odpovídajícím způsobem přispívali. Právě toto jednosměrné chování ohrožuje chod celé skupiny a je třeba se proti němu bránit. Jednou z možností je použití i tzv. moralistické agrese, kterou se dá provinilci jasně najevo, že takové chování je zkrátka nepřijatelné, a zároveň poslouží jako varování pro všechny ostatní.

Schopnost reciprocity je tedy charakteristická jak odměňováním za kooperaci a dodržování norem, tak trestáním za jejich porušování. Tyto základní principy jsou důležité pro zachování soudržnosti skupiny, a proto v ní musí existovat nejen určitá pravidla, ale měly by být stanoveny i jisté sankce. O systému sankcí, který je více rozpracován v lidském altruismu, si povíme později.

Přírodní výběr tedy dělá vše pro to, aby mohlo docházet k šíření genů. Nejen pomoc příbuzným, ale také vzájemná podpora mezi nepříbuznými se během evoluce osvědčila a přinesla jedincům oboustranný prospěch. Největší prospěch však z veškerého našeho chování mají samozřejmě geny.

5.3 SOBECTVÍ JAKO ZÁKLAD ALTRUISMU

Pro rozvinutí myšlenky, že vše, co děláme, přináší největší prospěch našim genům, je nutné zmínit Dawkinsovu teorii „sobeckého genu“. Dawkins totiž říká, že *„jsme nástroji přežití – robotickými vehikly slepě naprogramovanými k uchování sobeckých molekul známých jako geny.“*⁸ Ovšem nejen my lidé jsme nástroji těchto genů, ale také všichni živočichové, rostliny, bakterie i viry. Právě geny vytvořily tyto organismy a teď je využívají ke svým vlastním záměrům. Jsou sobecké a programují své nositele tak, aby i oni byli sobečtí v tom smyslu, že budou dělat vše pro jejich šíření. Organismy tedy musí sledovat vlastní prospěch, jelikož je to jediná možnost, jak mohou zajistit přenos genů dále. Genům jde o přežití, a proto ovládají druhé takovým způsobem, aby si co nejlépe zajistily svoji budoucí cestu napříč dalšími generacemi, k čemuž využívají různých prostředků a triků, a navádí nás často i k protikladným typům jednání.

*„Pro gen je v některých situacích výhodné provozovat určitou omezenou formu altruismu na úrovni jednotlivých organismů.“*⁹ I altruistické chování se tedy genům vyplácí, a proto ho podporují. V této teorii se nehledí se na motivy jednání, důležité je, aby zvyšovalo jejich vyhlídky na přežití. A tak přestože se organismus může na první pohled chovat nesobecky, z hlediska genů je to vždy sobecké. I altruismus je tedy pouhým maskovaným sobectvím. Proto se také veškeré altruistické chování, včetně onoho sdílení potravy, stalo podle některých autorů dokonce projevem pouhé vypočítavosti a sobeckosti. Příbuzenský i reciproční altruismus jsou tedy od základu sobecké. Pomáhá-li jeden druhému, musí mu to přinášet nějaký prospěch, jinak by geny takové chování nepodporovaly.

De Waal kritizuje tuto teorii, která nehledí na motivy jednání, a podle které *„veškeré chování je sobecké a tečka.“*¹⁰ Nezkoumají se příčiny, důležitý je pouze výsledek, tedy zda chování podpořilo přenos genů. To, zda někdo jednal úmyslně či ne, je opomíjeno. De Waal navíc upozorňuje na to, že vlastnost, původně patřící pouze genům, se najednou stala i vlastností jejich nositelů. Metafora tak postupně přešla v zažitý termín a někteří (socio)biologové se dokonce domnívali, že se jako sobci rodíme. Říká, že *„z neexistujících emocí genů vytvořili archetyp skutečné emocionální povahy člověka.“*¹¹ Jak je to tedy s lidským sobectvím a altruismem si popíšeme dále.

5.4 LIDSKÝ ALTRUISMUS

*„Člověk se chová altruisticky, jestliže pro něj jeho akce znamená materiální náklady (nebo obecněji snižuje jeho zdatnost, fitness), přičemž tato akce přináší materiální výhodu (nebo zvyšuje zdatnost) druhé osobě.“*¹²

Takto je popisována nejčistší a neoptimálnější forma lidského altruismu, kdy chování jedince není vedeno žádným psychologickým ziskem, tedy žádným sobectvím. Ovšem rozpoznat, zda se jedná o čin řízený vypočítavostí či nikoli, je často velmi obtížné. Navíc zde působí ještě jeden, tentokrát sociologický faktor - kultura, která rovněž ovlivňuje projevy a intenzitu altruismu. Člověk je tedy do jisté míry predeterminován svými geny i společností, ve které žije.

U lidského altruismu mluvíme také o tzv. nepřímé reciprocitě, v níž služba jedince druhému může být vykompenzována prostřednictvím někoho jiného. Dobré skutky mohou být oceňovány jinými osobami nebo celou skupinou, což jedinci může přinést jisté výhody. Přestože nedojde k protislužbě od příjemce, dárce ze svého činu může mít nakonec ještě větší prospěch. Jako příklad je zmiňována záchrana života dítěte, které nám službu neoplatí, ale tento čin nám přinese dobrou pověst, což může zlepšit naše postavení a celou budoucí situaci, tedy i reprodukční. Frans de Waal navíc poukazuje na to, že pro lidi je velmi důležité, co si o jejich jednání myslí ostatní a jak je oceňují, proto nepřímá reciprocita funguje tak dobře. Dobrá pověst je zkrátka nenahraditelná.

5.4.1 WILSONŮV ALTRUISMUS ‚MĚKKÉHO‘ A ‚TVRDÉHO‘ JÁDRA

Zcela osobité rozdělení lidského altruismu nám přináší Wilson, který nahlíží tuto skutečnost z poněkud odlišného pohledu. Zabývá se totiž vztahem altruistického chování a emocí. Problém vidí v situacích, kdy se součástí altruistického chování stává soucit, který „*je emoce pružná a mimořádně přizpůsobivá politické realitě; to znamená, že se přizpůsobí tomu, co je nejlepší pro vlastní zájmy, rodinu a momentální spojence.*“¹³ Tak se může altruistické chování zaktivizovat i pro iracionální a jednostranné cíle. Nevyžaduje totiž žádnou potřebu odměny. Wilson nazývá takové chování altruismem ‚tvrdého jádra‘ a poukazuje na to, že se vyvinulo z potřeby pomáhat nejbližším příbuzným kvůli společným genům. Je založeno na příbuzenském výběru, ale rozšiřuje se dále. Může být tedy realizováno také ve prospěch jakékoli jiné skupiny, třeba i politicky či etnicky zaměřené. Chování protěžující zájmy takové skupiny se stává společenským problémem, který může vyústit například i k bojům mezi skupinami, v etnickou či náboženskou nesnášenlivost apod. Tento altruismus může být doprovázen pocit skupinového narcismu nebo různými emocionálními výrazy, jako je například agrese. Nakonec se pocit soucitu může přenést do naprosto odlišné dimenze a stát se jen falešným dojem, který navenek klame.

Přestože i druhý typ altruismu, tzv. altruismus ‚měkkého jádra‘, je zaměřen na rodinu, stává se především krajně sobeckým, jelikož „*očekává pro sebe a své nejbližší příbuzné u společnosti odezvu.*“¹⁴ Měli bychom mluvit spíše o jakési vypočítavosti, lži, předstírání nebo sebeklamu. Člověk se tak může pyšnit altruistickým činem, i když si je

vědom svého předem vypočítaného záměru a snaze předvést se v určitém „dobrém světle“. Nejde tedy o altruismus, ale o pokrytectví.

Wilson je při porovnávání lidského užití těchto dvou druhů altruismů přesvědčen, že u nás převažuje užití ‚měkkého altruismu‘. *„Lidský altruismus, vrátíme-li se k biologickému základu, je tedy ‚měkký‘.“*¹⁵ To ukazuje naklonění člověka spíše směrem k osobní preferenci. Jedinec myslí v první řadě sám na sebe, jde mu o individuální prospěch, což vidíme v různých institucích, kdy dané vedení při jakémkoli rozhodování myslí především na zlepšení své osobní situace. Jako další příklad je uveden válečný konflikt, při kterém se jedinec ohlíží především na své zájmy, namísto protěžování zájmů jisté skupiny, etnika. *„Etnická identita slouží především zájmům jedince, pak jeho třídy a nakonec etnické skupiny.“*¹⁶ Kdyby byl sled zájmů opačný, důsledky plynoucí pro lidstvo by byly nepředstavitelné. Počet lidí přesvědčených v dobro své oběti ve prospěch příbuzné či etnické skupiny by rychle vzrostl společně s rozvojem rasismu a xenofobie.

Autorův poznatek o možnosti skrývání nebezpečí pod maskou něčeho dobrého nás vede k zamyšlení, že opravdu ne všechny věci jsou takové, jaké se zdají, a proto je nutné vždy nahlížet na souvislosti z více stran a využívat své kritické myšlení.

5.4.2 ALTRUISMUS A TEORIE HER

Podle autorů (socio)biologie je lidský altruismus typický silným vlivem reciprocity. K té je zapotřebí ono opakované setkávání, jež zaručuje již zmíněné možnosti odměňovat kooperující a trestat parazity, a to i za cenu vlastní ztráty. *„Není vyloučeno, že reciprocita patří obdobně jako jazyk a protistojný palec k vlastnostem, které nám evoluce dopřála pouze pro naše vlastní potřeby.“*¹⁷

Problematikou reciprocity se zabývá celá řada výzkumů, které jsou založené právě na teorii her, díky níž zkoumají změny chování jedinců v závislosti na změně nějakého prvku nebo pravidla. Určitou proměnnou může být počet setkání účastníků či uplatnění možnosti trestat. *„Teorie her byla zavedena ve 20. a 30. letech dvacátého století ke zkoumání procesu rozhodování.“*¹⁸ V dnešní době existuje velké množství obměn těchto her, jež se zaměřují právě na reciproční vztahy.

Zde nabízíme několik příkladů teorií zabývajících se recipročním chováním:

„Vězňovo dilema

Půjčka za oplátku

Velkorysá půjčka za oplátku

Vždy spolupracuj

Vždy podváděj

Prostáček (Pavlov)

Přísná, ale spravedlivá“¹⁹

Jako příklad poslouží hra *Vězňovo dilema*. Ta je simulací situace, ve které se zkoumá projev spolupráce či naopak strategie nespolupráce, tedy možnost sledování sobeckých zájmů jedince. Vychází se z příběhu, v němž dva vězni mohou dle svého rozhodnutí ovlivnit délku jejich trestu. Jsou vyslýcháni odděleně. Vše záleží na tom, jakou zvolí strategii. Mají na výběr ze 3 nabízených variant, přičemž neví, jak se rozhodne jejich komplic.

Volí se z těchto 3 možností:

1. když jeden z nich svého komplice udá a druhý bude mlčet, první vyvázne bez trestu a obviněný naopak dostane vysoký trest (např. 10 let)
2. pokud budou oba mlčet a nic nepřiznají, pak policie oběma uloží mírnější trest (např. 6 měsíců)
3. pokud se udají navzájem, budou oba odsouzeni ke stejnému trestu (např. 5 let)

První možnost je příkladem vztahu spolupráce a nespolupráce (10:0), druhá vzájemné spolupráce (0,5:0,5) a poslední vzájemné nespolupráce (5:5). Na první pohled se zdá nejvýhodnější druhé řešení, a tudíž krátký trest pro oba.

Jenže při hlubším prozkoumání všech možností je ještě výhodnější promluvit. Pokud totiž jeden promluví a druhý ne, pak ten, který promluvil, vyvázne úplně bez trestu, což je ještě výhodnější než původně zvolená spolupráce. Je nutné zamyslet se také nad možností obrácení pozic, při kterém by první nepromluvil a druhý by ho podrazil. To je pro prvního nejhorším z možných řešení, což nechce připustit. Promluvit tedy musí. Při hledání logicky nejlepšího postupu, bez ohledu na morálku, se zdá volba udání jako ta správná. Jediným racionálním řešením je tedy podraz a sledování vlastního prospěchu. Stejně tak totiž může uvažovat i onen druhý komplic. V nejhorším případě na tom budou oba stejně a vyslouží si stejně dlouhý trest.

Ovšem, jak sami dobře víme, svět není pouze hrou o dvou hráčích. V životě se strategie nespolupráce moc neuplatní. „*Kooperace je běžným rysem lidské společnosti.*“²⁰ Ale jak se mohl právě tento rys vyvinout? Důvodem je onen fakt, že se jedinci střetávají opakovaně. A jsou to právě častá setkání, která umožnila vznik spolupráce mezi jedinci. „*Náhodné setkání navádí k podrazu; častá opakování podporují spolupráci.*“²¹ Člověk si tak alespoň částečně spolupráci zajišťuje, že až se s někým setká příště, může mu ji nabídnout zase ten druhý. Oplácení se tedy stalo úspěšnou strategií. Na principu oplácení je založena i další hra, tzv. *Půjčka za oplátku*, která v prvním kole vždy spolupracuje, a v dalších se zachová tak, jak se k ní zachoval protihráč naposledy. Reciprocita tak neustále zůstává ve hře.

Někteří autoři však tvrdí, že žádná ze strategií není schopná vysvětlit spolupráci v rámci větších skupin. Reakcí na to je vysvětlení, že k ní dochází právě díky zavedení možnosti trestat nespolupracující jedince a následnému zamezení tolerance tohoto chování. Tato možnost „zajistit právo“ je oním ucelujícím prvkem větších skupin i celé společnosti. Ještě o něco přísnější pravidla můžeme najít v další strategii, tzv. *Moralistické*, která trestá jak podvodníky, tak i ty, kteří podvodníky netrestají. Jenže ani tato strategie není ve skutečnosti zcela funkční. Je dokonce přirovnávána k neoblomné donucovací moci diktátorů a jiných vůdců.

Ridley navíc zmiňuje, že problém nespolupráce a sankcí je možné vyřešit také pomocí zavedení společenského ostrakismu, tzn. vyloučením jedince ze skupiny. Pokud tedy nalezneme někoho, kdo nespolupracuje, můžeme s ním jednoduše přestat hrát. A naopak, pokud tím nespolupracujícím budeme my, zůstaneme bez spoluhráčů. „*Našli jsme tedy jeden důležitý důvod, proč se k ostatním chovat slušně: jen tak je přesvědčíme, aby s námi hráli.*“²² Tudiž, jen ten, kdo spolupracuje, má i s kým spolupracovat. A to jak ve hře, tak i v životě.

Je také nutné, abychom se navzájem alespoň trochu poznali. Tak se stáváme schopnými odhadnout, kterým lidem věřit a do jaké míry s nimi spolupracovat. V životě tak rozlišujeme mezi přáteli a nepřáteli.

Důležité body lidského altruistického chování tedy jsou: možnost opakovaného setkávání, schopnost poznání daného jedince a vybavení si důsledků našeho minulého střetu. To jsou podle Ridleyho důvody, proč jsou lidé v recipročním altruismu tak dobří.

6. VYBRANÉ PORUCHY SOCIALIZACE

Člověk je během svého vývoje utvářen nejen podmínkami individuálními, ale také sociálními. Velký vliv na něj má společnost, ve které žije. Nabízí mu jisté možnosti realizace, zároveň však klade určité hranice a stanovuje pravidla, čímž se snaží zajistit svůj chod. Socializace je obecně chápána jako proces zespolečňování - zapojení člověka do společnosti.

Tento proces začleňování jedince do společnosti není ovšem ve všech případech úspěšný. Existují lidé, kteří si neosvojí adekvátní způsoby interakce nebo komunikace, nerespektují normy či hodnoty dané společností nebo se staví proti nim. V této kapitole se zmíníme o poruchách socializace jako je agrese, destruktivita, sadismus a nekrofilie. Budeme se věnovat popisu a vysvětlení příčin tohoto chování.

6.1 FROMMOVO DĚLENÍ PORUCH SOCIALIZACE

6.1.1 AGRESE – PROBLEMATIKA NEJEDNOTNÉ INTERPRETACE

„Slovo agrese poslouží jako můstek spojující agresi vyplývající z biologické adaptability (která není zlá) s lidskou destruktivitou, která nepochybně zlá je.“¹

Fromm tedy rozlišuje mezi dvěma základními typy agrese, a to „agresí benigní“ – ochrannou, a „agresí maligní“ - zlou. Existuje mezi nimi značný rozdíl, na který se právě tímto dělením snaží upozornit.

V souvislosti s pojmem agrese se objevuje ještě další problém, který je třeba osvětlit. Jde o nadužívání tohoto pojmu. Různí autoři představují svá specifická pojetí, aniž by se snažili o vytvoření sjednocené interpretace. Dochází tak k odlišnému chápání jeho obsahu, a tudíž i k různým, často protikladným vysvětlením.

Nejvíce se Fromm staví proti teoriím, které mluví o vrozené agresi člověka. Snaží se snížit platnost jejich údajných důkazů slovy: *„Pro potvrzení tohoto předpokladu pátrají v údajích o zvířatech a o našich prehistorických předcích, ale ty musí zkreslovat, aby dospěli k žádoucím výsledkům.“²* Tito autoři si nepřipouští, že by za destruktivitu mohl dnešní systém a rozvoj naší civilizace – tedy, že jde o výtvar člověka. Současný stav se snaží vysvětlit pomocí příkladů z minulosti, anebo srovnáváním našeho chování s určitými druhy zvířat, nejčastěji s primáty. Fromm je

kritizuje poznámkou: „*Rádi věří, že k násilí a k jaderným konfliktům směřujeme kvůli své biologické podstatě, kterou nemůžeme ovládat. Je to pohodlnější než otevřít oči a přiznat si, že svou situaci jsme si způsobili sami, sociálními, politickými a ekonomickými podmínkami, které jsme si vytvořili.*“³ Charakter člověka je tedy podle autora velmi ovlivněn společností, v níž žije a kterou navíc sám určitým způsobem utváří. Zároveň poukazuje na to, že jsou to právě aktuální sociální poměry, tedy poměry dnešní doby, jež umožňují nekontrolovatelný rozvoj agrese. Máme si proto začít všimnout především toho, co se děje nyní kolem nás a ne se neustále obracet do minulosti. Také je nutné pochopit, že jedinec není biologicky předurčen k ničení. Pokud však chybí podmínky vedoucí k optimálnímu růstu člověka směrem k produktivitě a člověk je brzděn ve svém vývoji, pak tato situace vyústí k rozvoji agrese. Takové potlačení sil v člověku bude mít za následek nárůst tendence k ničení.

Aby nedocházelo k těmto různým, zavádějícím a klamným vysvětlením, snaží se Fromm pojmut agresi komplexněji. Začíná zkoumáním vášní v lidském charakteru, které určují hodnoty a životní směr člověka. Dále upozorňuje na odlišné typy agrese, jež nazývá „benigní a maligní agresí“. Podrobně se jimi zabývá, aby každý z nás pochopil rozdíl a nedocházelo tak k záměně významů, jež má za následek ono vytváření mylných interpretací.

6.1.1.1 Vášně jako součást lidského charakteru

Fromm se snaží nalézt základní faktor, z něhož agrese vychází. Mluví o lidském charakteru, který „*je ,druhou přirozeností‘ člověka – náhradou za jeho jen slabě vyvinuté instinkty a lidské vášně jsou odpovědí na ,existenční potřeby‘.*“⁴ Tyto existenční potřeby jsou specifické pro lidský druh a projevují se skrze vášně, ke kterým patří jak touha po lásce, svobodě, nezávislosti a spravedlnosti, tak i nenávisť, nutkání ničit, sadismus, masochismus, destruktivita apod. Všechny zmíněné projevy jsou obsaženy již v podmínkách lidského bytí, jsou součástí charakteru člověka. Jeden od druhého se pak lišíme právě výběrem konkrétních vášní. Ty, které v našem životě převládají, se stávají hlavní součástí našeho osobního charakteru. Život jednoho člověka tak může být projevem lásky a solidarity, a druhý bude nacházet uspokojení v možnosti ničit. Oba způsoby jsou odpověďmi na základní problém lidské existence - tedy nalezení životní cesty. Při formování našeho charakteru nás v rámci společnosti ovlivňují především konkrétní skupiny, k nimž patříme - rodina, přátelé, okolí, škola

nebo pracovní kolektiv. Fromm poznamenává, že „*vášně, zakořeněné v charakteru, jsou sociobiologickou, historickou kategorií.*“⁵ Nejedná se o izolovaný rys chování jedince, ale o součást charakteru společnosti, a společnost vždy zapadá do určitého dějinného rámce. Proto u některých jedinců a kultur jisté vášně převládají, zatímco u jiných se vůbec nevyskytují. Záleží na vývoji a okolnostech v dané společnosti. Existuje tedy souvislost mezi minulým a nynějším.

Přestože vášně neslouží přežití, jsou často silnější než pudy. Podněcují naši zvědavost, napětí a vzrušení, touhu žít, zajímat se o svět, jsou zdrojem energie. Vyjadřují naši snahu dát životu smysl. To vše je možné zrealizovat právě v oněch protikladných postojích – ve tvoření či ničení. Pokud člověk nenachází uspokojení ve vyšší rovině, vytváří takové podmínky, které umožní rozvoj agrese. Tak například člověk, který není schopen v životě uspokojit touhu po lásce, se snaží uplatňovat touhu po moci, pomstě, či se dokonce v rámci nenaplnění žádné z nich může pokusit o sebevraždu. „*Pravda je taková, že lidské vášně – ty ‚dobré‘ i ty ‚špatné‘ – se dají pochopit jedině jako pokus člověka dát vlastnímu životu smysl a přesáhnout banální existenci pouhého živoření.*“⁶ Proto je důležité nalézt smysl života a usilovat o jeho naplnění, k čemuž máme dospět skrze výběr těch správných vášní.

Při snaze najít počátek agrese se Fromm dostává až do lidského charakteru k různým vášním a existenčním potřebám. Stejným způsobem postupuje při svém dělení agrese a dospívá až k lidské přirozenosti.

6.1.1.2 Benigní agrese

„Biologicky adaptivní agrese je reakce na ohrožení životních zájmů, ..., má obranný charakter, směřuje k odstranění ohrožení...“⁷

Tato forma agrese je společná zvířatům i lidem, přestože existují jisté rozdíly v jejich projevech. Jde o určitou obrannou agresi, kterou používáme, když jsou jakýmkoliv způsobem ohroženy naše životní zájmy. Patří k naší přirozenosti a slouží k přežití jak jedince, tak i druhu. Zvířata například brání svůj životní prostor, potravu, mláďata nebo přístup k druhému pohlaví. Lidé nejčastěji reagují na ohrožení života, zdraví, svobody či majetku. Zachránit se ale můžeme dvěma způsoby – buď zaútočíme, nebo utečeme. Agrese tedy není jediným východiskem ze situace ohrožení.

Charakteristické pro benigní agresi je, že pomine, jakmile hrozba nebezpečí ustane. Pak agrese ustoupí i se všemi doprovodnými emocemi. Tato potenciální agresivita se v nás projeví pouze a jenom tehdy, jsou-li ohroženy naše životně důležité zájmy. Cílem není touha ničit, ale potřeba zachovat si život.

6.1.1.2.1 Rozdíl použití benigní agrese u člověka a zvířete

„...neurofyziologické vybavení u člověka vede k mnohem častější obranné agresi než u zvířete.“⁸

Hlavním rozdílem je intenzita a frekvence prožívání nebezpečí. Zvíře je vnímá jako jasné, konkrétní a přítomné. Naproti tomu člověk, obdařený složitějšími myšlenkovými pochody a fantazií, reaguje i na možná budoucí ohrožení, která jej mohou postihnout. Aktivizuje se tak u něj obranná agrese, přestože žádné viditelné či okamžité nebezpečí nehrozí. Proto člověk reaguje agresivně častěji než zvíře.

Tato schopnost předvídání je zároveň velmi dobře zneužitelná. Je možné někoho zmanipulovat a přesvědčit ho o hrozícím nebezpečí, které ale ve skutečnosti neexistuje. Důkazem tohoto zneužití jsou některé války, které byly vyhlášeny jen z jistého přesvědčení o možné budoucí hrozbě. Je to ten nejjistější tah. Jiné důvody lidi tak rychle nepřesvědčí k boji, než ohrožení vlastních zájmů. Toho využívají různí vůdci a vymýšlí si potenciální nebezpečí, jen aby dosáhli svého. K takové manipulaci a podněcování agrese je zapotřebí řeči, kterou právě člověk oproti zvířeti disponuje.

Dalším důvodem, proč k benigní agresi dochází častěji u lidí než u zvířat, je fungování sociální struktury, ve které má někdo více moci než jiný a vlastní jisté prostředky, kterými může ovlivňovat ostatní. Může například změnit podmínky a situaci jiného člověka takovým způsobem, že zaktivizuje jeho benigní agresi.

Posledním rozdílem je oblast životních zájmů, která je u člověka mnohem širší než u zvířat. *„Člověk musí přežít nejen fyzicky, ale také psychicky.“⁹* Hledá psychickou rovnováhu a orientační rámeček. Na tom je závislá i jedincova schopnost jednat. Pokud někdo zpochybňuje jeho přesvědčení, hodnoty, náboženství, národ, vztah k rodičům apod., reaguje na to jako na ohrožení života. Strach působí stejně jako bolest. Jde o nepříjemný pocit, kterého se člověk chce zbavit. Určitá možnost, jak zahnat strach, je i agresivní chování. Člověk jednoduše soustředí své síly na jiný objekt, ne sám na sebe. Je nutné si také uvědomit, že jednou z nejčastějších příčin, kvůli které lidé svádí

vzájemné boje, je strach z nesvobody. Fromm říká, že „*dějiny lidstva jsou ve skutečnosti dějinami zápasů o svobodu.*“¹⁰ Ta představuje jednu z nejvyšších hodnot, základ pro rozvinutí osobnosti a zachování duševního zdraví. Proto ohrožení svobody vzbuzuje tak vysokou obrannou agresi, stejně jako například zraněný narcismus.

6.1.1.2 Agrese a narcismus

*„Narcismus lze definovat jako takový stav prožívání, kdy člověk zcela reálně prožívá pouze vlastní osobu, své tělo, své potřeby, své pocity, své myšlenky, svůj majetek a všechno ostatní, co k sobě vztahuje.“*¹¹

Vše, co se takového člověka netýká, je pro něj bezvýznamné, nezajímavé. Používá tedy dvojí měřítko. Velký význam přisuzuje tomu, co k němu patří a ostatní svět chápe jako nedůležitý. Toto dvojí vnímání zapřičiňuje, že není schopen být objektivní. Je přesvědčen o své dokonalosti a o svých mimořádných kvalitách. Tato představa o sobě samém mu poskytuje pocit bezpečí a identity. Jako příklad nám mohou posloužit političtí vůdci, kteří vytvořené představy o sobě samých dokáží přenést i na masy lidí, které nakonec stejně jako oni uvěří v jejich výjimečné nadání. Jenže i jejich narcismus může být ohrožen a oni pak volí agresi jako obranu této, pro ně tak životně důležité, oblasti. Narcismus se stal jediným projevem jejich života, ztratit svoji narcistickou představu o sobě znamená nežít. Kritika či zlehčování vážnosti jejich názorů v nich vzbuzují prudký hněv nebo zuřivost. Prohra je nemyslitelná, znamenala by duševní zhroucení. „*Když bojují za své cíle, bojují ve skutečnosti za své duševní zdraví.*“¹² Pociť obdivu je nejlepším lékem pro zachování duševní rovnováhy těchto lidí, pocit výsměchu a nerespektování jejich výjimečnosti je cestou k záhubě. Proto pokládají za nezbytné se bránit.

Vedle individuálního narcismu existuje i skupinový narcismus, v němž je jedinec nahrazen skupinou. Tak se jednotlivec stává součástí onoho údajně nejlepšího národa, náboženství, apod. Tento skupinový narcismus podporuje soudržnost skupiny, usnadňuje manipulaci se členy, přináší pocit hrdosti. Na druhou stranu stejně jako individuální narcisté reagují stoupenci skupiny zuřivě na jakékoli ohrožení, velmi rychle se staví proti takovému nebezpečí a projevují nepřátelské chování. Ohrožení vůdce či symbolu vyvolá agresi a zlost, která může vyústit k bojům či válce.

I zde platí obecné pravidlo benigní agrese: pomine-li nebezpečí ohrožení narcismu, tato agrese ustane. Toho však někteří lidé zneužívají, a přestože reálné nebezpečí ustane, jsou schopni nadále předstírat a vymýšlet si různá ohrožení, aby přesvědčili ostatní ve skupině o nutnosti zachování obranné agrese.

6.1.1.3 Maligní agrese

„...je specificky lidská a u většiny savců v podstatě chybí...“¹³

Je chápána jako zlá agrese. Zahrnuje krutost a destruktivitu, které sami o sobě neslouží ničemu jinému, než uspokojení jistého druhu žádosti a vášně. *„Člověk se liší od zvířat tím, že je vrahem. Je jediným primátem, který zabije a týrá příslušníky svého druhu bez biologického nebo ekonomického důvodu a pociťuje při tom uspokojení.“¹⁴* A je to právě tato agrese, která představuje skutečné nebezpečí přežití našeho lidského druhu a narušuje sociální struktury. Máme si uvědomit, že zlo je lidskou záležitostí a velmi negativně působí na život jak oběti, tak i destruktivního člověka.

Fromm nás vybízí ke snaze o porozumění těmto skutečnostem, jelikož moderní doba přináší zvýšenou toleranci násilí a krutosti, a zároveň v ní přibývá nekrofilie, tedy náklonnosti ke všemu, co je neživé, k věcem čistě mechanickým. Také člověk ztrácí sám sebe, smysl svého života, stává se dobře fungujícím automatem, který jen plní pokyny někoho jiného a sám není schopen dát svému životu směr. Takový člověk se pak může snadno uchýlit k ničení a agresivnímu chování. Pociťuje totiž potřebu svoji energii někam směřovat.

Je nutné si uvědomit, že maligní agrese je jakýmsi lidským potenciálem, který má hlubší původ než například naučené modely chování, a proto je obtížnější ji odstranit. Fromm upozorňuje na to, že *„destruktivita a krutost nemají pudovou povahu, ale jsou to vášně zakořeněné v celé existenci člověka. Představují jednu z možností, jak dát životu smysl; u zvířat neexistují a ani existovat nemohou, protože jsou svou podstatou zakořeněny v lidském stavu.“¹⁵*

6.1.2 KRUTOST A DESTRUKTIVITA

*„Destruktivita se vyskytuje ve dvou různých formách: spontánní a vázané na charakterovou strukturu.“*¹⁶

Fromm zde představuje své specifické dělení destruktivity. Spontánní destruktivitou myslí reakci na vynoření dřímajících podnětů, které se zaktivizují vlivem jistých mimořádných vnějších okolností, například během války, kdy dochází k nemilosrdnému vraždění a týrání lidí. Dalšími příčinami podněcujícími tuto destruktivitu mohou být náboženské, rasové nebo politické konflikty, ale také chudoba, touha po pomstě i pocit bezmoci. Pokud by tyto podněty nepůsobily, ničivá destruktivita by se nezaktivizovala.

Jejím opakem je existence trvalých destruktivních rysů, jež jsou součástí charakteru některých lidí, přestože se vždy neprojevují. Destruktivní člověk je ten, který chce ničit, zbavovat se nějakého objektu. Jde o neustále proudící energii, díky níž *„nějaký člověk zasvětil svůj život nenávisti a destruktivitě.“*¹⁷ Neexistují žádné objektivní důvody, které destruktivitu zapříčiní. Takto orientovaný člověk si vždy najde nějaký objekt, vůči němuž bude svoji sílu uplatňovat. A pokud se mu to z nějakého důvodu nepodaří, učiní tímto objektem sám sebe, což může vyústit k sebepoškození nebo dokonce k pokusu o sebevraždu. Mezi takové charakterové vlastnosti patří například sadismus, masochismus nebo nekrofilie. Destruktivita je tedy typická svou touhou úplně někoho nebo něco sprovodit ze světa, mít absolutní moc nad jeho existencí. K největšímu uspokojení dochází při ničení. Nic nezpůsobí větší radost, než pocit možnosti rozhodovat o onom slavném „být či nebýt“, a to ve směru k destrukci.

Fromm považuje za důležité objasnit podmínky vzniku destruktivity. Jak již bylo uvedeno, míra destruktivity je totiž v každém člověku jiná stejně jako v různých společenských skupinách. *„Zdá se mi, že stupeň destruktivity u jednotlivých lidí je poměrný ke stupni, v jakém je omezována jejich životní rozpínavost.“*¹⁸ Poukazuje na omezování celkového růstu člověka, jeho rozumových, citových a smyslových schopností, které mají být výrazem jeho osobnosti. Jde o popírání přirozené schopnosti k tvůrčí aktivitě, osobnímu projevu, díky nimž je možno dojít k plnému uskutečnění života. Jelikož má život tendenci k růstu, žití, jeho zmarnění přemění tuto energii v ničení. Tedy nemohu-li tvořit, začnu ničit, jelikož potřebuji svoji energii někam směřovat. Z toho vyplývá, že čím příznivější podmínky k uskutečnění vlastního života

máme, tím méně jsme ohroženi touto ničivou silou. A naopak, jestliže podmínky působí proti růstu života, stávají se příčinami vzniku destruktivních vášní.

6.1.3 SADISMUS

Sadistický člověk je takový, který je hnán „*intenzivním přáním ovládat jiné, zraňovat a pokořovat je.*“¹⁹ Nejčastěji se o sadismu mluví ve spojitosti se sexuálním chováním, kdy člověk touží pociťovat moc nad druhým a dosáhnout jeho bezmezné poslušnosti, což mu přináší vzrušení. Tohoto pocitu také dociluje tím, že způsobuje dotyčné osobě fyzickou bolest a sobě tak sexuální vzrušení a vybití. Nesexuální sadismus je typický právě vytvářením fyzické bolesti, která může vyústit až k mučení či ke smrti. Ovšem smrt je oproti destruktivní vášni ničit velmi vzácný jev, jelikož sadista potřebuje, aby jeho oběť žila. Jen tak může svoji moc uplatňovat. Je tedy na své oběti závislý.

Typickým projevem sadismu je zneužívání a týrání dětí. Do této kategorie spadá i psychické týrání, přičemž psychické utrpení je často mnohem horší než fyzické. Jedná se o projevy šikany, ponižování, opovrhování, zastrasování, pomluvy, a to v situacích, kdy se oběť proti sadistovi nemůže bránit. Chce vidět oběť v pokořujících situacích. Jako typický příklad sadisty Fromm uvádí osobu Stalina, který chtěl „*ukázat lidem, že má nad nimi absolutní vládu a moc. Stačilo slůvko a mohl je zabít, zničit a opět zachránit a odměnit... život i smrt závisely na jeho rozmarech.*“²⁰ Díky tomuto popisu se dostáváme k oné podstatě sadismu, tedy vášni mít neomezenou moc nad nějakým živým tvorem, donutit ho k tomu, aby snášel bolest a byl poslušný. Požitek z ovládnutí, ne touha ničit, je pravou podstatou této tendence. Sadista chce využívat, přivlastňovat si nebo působit utrpení. Jeho obětí může být kdokoli: dospělý člověk, dítě, nemocný, zaměstnanec, žák, vězeň, ale i zvíře. Zkrátka někdo, kdo nemá možnost se adekvátně bránit. Sadista si vybírá bezmocné lidi. Tito živí tvorové se pro něj stávají věcmi, předměty, které je nutno řídit. Fromm popisuje sadismus takto: „*Je přeměnou bezmoci v zážitek všemohoucnosti. Je náboženstvím duševních mrzáků.*“²¹ Jde o lidi, kteří se sami cítí neschopní, bezmocní a tento nedostatek zastiňují vytvořením moci nad někým jiným.

Je důležité zdůraznit, že sadistické sklony stejně jako destruktivita se ne vždy u všech lidí realizují. Záleží na mnoha okolnostech a především na intenzitě této vášně v charakteru konkrétního jedince. Ten je determinován různými individuálními faktory -

dědičnými znaky, tělesnými dispozicemi, psychickým vývojem a zlomovými událostmi v jeho životě. Dále jedince ovlivňují i jisté společenské faktory - politický systém, náboženství, tradice, zařazení ve společenské struktuře. Pokud bude jedinec žít ve společnosti, která „*sadistické chování považuje za nežádoucí a nepěkné, nezmění sadistický jednatel sice svůj charakter, ale nebude podle něj jednat.*“²² A naopak, v případě, že je ve společnosti takové chování tolerováno, v jedinci se jeho charakter probudí a začne jednat v souladu s ním.

Dalším typickým jevem této tendence je strach z nejistoty, ze všeho, co je nepředvídatelné, tedy i ze života, který je procesem neustálých změn. V něm, jak sami dobře víme, může být vše z minuty na minutu jinak, a tak lehce dochází ke zklamání. Změna a vše nové jsou proto nežádoucí, jelikož vzbuzují nedůvěru z odmítnutí.

Důležité je zmínit se alespoň stručně o druhé stránce sadismu, kterou je masochismus. Společně totiž tvoří tzv. autoritářský charakter. Masochista je ten, který pociťuje uspokojení, když je ponižován, bit, zraňován, což se opět nejzřetelněji projevuje během sexuálních praktik. Potřeba podrobení se, ovládnutí někým jiným a poníženost vůči nadřazeným jsou typickými projevy této tendence i ve všech ostatních oblastech života. Tento člověk zažívá pocity méněcennosti či dokonce bezvýznamnosti, což ho žene k hledání nějaké vyšší síly. Závislost na autoritě je jedinou možností jeho života. „*V krajních případech – a těch je mnoho – se vedle sklonů k sebezraňování a podřizování vnějším silám objeví i tendence k sebezraňování a k přivolávání bolesti.*“²³ Tato tendence se může vyskytovat vedle fyzické oblasti i v psychické stránce osobnosti. Jde například o neobjektivní sebekritiku, týrání se krutými myšlenkami, účastnění se „nehod“ či touhu onemocnět, a tím se vysvobodit z tohoto světa. Konečným řešením může být i sebevražda. Všechny tyto projevy jsou jen prostředkem k cíli, a tím je únik před sebou samým, ztráta svého Já.

Fromm při svém popisu těchto dvou tendencí mluví o tzv. *symbióze*. „*Symbióza v tomto psychologickém smyslu znamená spojení jednoho individuálního Já s jiným Já (nebo jinou mocí mimo vlastní Já) tak, že oba integritu vlastního Já ztrácejí a učiní se úplně závislými jeden na druhém. Sadista potřebuje svůj objekt právě tak, jako ho potřebuje masochista.*“²⁴

6.1.4 NEKROFILIE

„...tendence být silně přitahován vším, co je mrtvé, zetlelé, rozložené a nemocné, je to vašeň měnit živé v něco neživého, ničit pro ničení samo, výlučný zájem o všechno, co je čistě mechanické.“²⁵

Podle Fromma je u této charakterové vlastnosti typický boj proti životu a náklonnost ke smrti. Nekrofilní sklony se projevují často také ve snech, ve kterých se pravidelně objevují výkaly, špína, hniloba, krev, oddělené části těla, smrt, hrob či destruktivní stroje. Někdy je naopak možno pozorovat jen drobné odchylky v chování, jakými je lámání a trhání předmětů na kousky, ničení květin či poškozování něčeho krásného. Tito lidé nemusí pouze ničit jiné věci, ale mohou ubližovat i sami sobě a způsobovat si zranění. Někteří jedinci s nekrofilním charakterem bývají také přesvědčeni, že všechny problémy lze vyřešit pouze násilím. Použití síly je jediná myslitelná možnost, žádné jiné řešení neexistuje. Jiným typickým znakem je přehnaný zájem o nemoci a smrt. Uzdravení a radost jsou přehlíženy, pozornost je neustále směřována k hledání příznaků nemoci. Smrt se stává častým tématem jejich debat, probírají její příčiny a s nadšením hledají různé možnosti, jak tuto konverzaci rozvinout. Účastní se pohřbů, navštěvují hřbitovy či krematoria. Oblíbenou barvou je černá nebo hnědá, mají odpor ke světlým barvám. Jejich způsob řeči je také projevem neživotnosti. Byť i zajímavá témata jsou v jejich podání nudná, vypráví je nezúčastněně, chladně a s určitou dávkou pedantismu. Neumí se upřímně smát, jde o jakési úšklebky, pouhá gesta, projevy mimiky. Rádi mluví o minulosti, kterou prožívají živěji než přítomnost. Jejich život je orientován na vlastnictví. *„Stručně řečeno věci ovládají člověka; vlastnictví ovládá bytí, mrtvé ovládá živé.“²⁶*

6.1.4.1 Nekrofilie a rozvoj techniky

„...neživotný svět totální technizace je jen jinou formou světa smrti a úpadku.“²⁷

Zbožňování techniky patří tedy také mezi rysy nekrofilie a projevuje se především v dnešní společnosti, v níž se veškerý zájem točí kolem mechanických či neživých předmětů. Přístroje nahradily lidské úkony a člověk se stal pouhým sluhou stroje. Věci jsou důležitější než lidé, vztahy k věcem jsou vřelejší než vztahy k okolí. Prožívání vyměňujeme za přivlastňování. Rozhovor, procházku, aktivní spoluúčast na

vytváření něčeho nového nahradilo stisknutí knoflíku, nastartování motoru či prosté otočení páčkou. Zájem o život a schopnost vykonávat nejrůznější činnosti jsou překryty zájmem o mechanické přístroje. Příroda je nahrazena stroji.

Fromm podotýká, že ne každý, kdo má zájem o techniku, musí mít nutně nekrofilní charakter. Každý z nás v dnešní době v určité míře mechanické stroje využívá a jde právě o stupeň důležitosti, který jim ve svém životě přiřazuje. Autor říká: „*Jde mi spíš o ty lidi, jejichž zájem o umělé předměty zatlačuje zájem o všechno živé a jejichž zájem o neživé předměty je pedantický a neživotný.*“²⁸ Tito lidé zapomínají nebo nechtějí prožívat život, krásy přírody, vztahy s ostatními lidmi, ani vztah se sebou samými. Vše proměňují na věci, dokonce i své schopnosti. Užitečnost a praktičnost jsou hlavními kritérii, jimiž je určena „hodnota“ čehokoliv. Ztrácí se význam subjektivně prožívaných pocitů jako je radost, nadšení, krása apod.

Fromm upozorňuje na všechny tyto nástrahy dnešní společnosti, které nám byť i nevědomky zasahují do života. Člověk se má přesto neustále snažit opravdově prožívat vztahy se svým okolím, podporovat růst všeho živého, tvořit nové věci a využívat svoji energii směrem k životu. Fromm konstatuje, že „*láska k životu je vlastnost daná člověku biologicky, a tak můžeme předpokládat, že u většiny lidí se vždycky může znova vynořit na povrch.*“²⁹

6.2 (SOCIO)BIOLOGICKÝ PŘÍSTUP

6.2.1 AGRESIVITA PODLE E. O. WILSONA

*„Plného porozumění vývoji agresivity v lidských společnostech můžeme dosáhnout jen tehdy, vezmeme-li v úvahu determinanty agresivity na třech úrovních: základní úrovni biologické predispozice, úrovni požadavků současného prostředí a úrovni náhodných detailů, které přispívají k dané kulturní tendenci.“*³⁰

Agresivní chování je tedy výsledkem působení genů a prostředí, proto má také v různých společnostech jinou podobu či intenzitu. Důkazem vrozenosti tohoto chování je podle autora neustálé vedení válek – organizovanějších technik agrese, které provází všechny společnosti od dob lovců a sběračů až po dnešní moderní a technicky vyspělé státy. Formy lidského agresivního chování v sobě navíc zahrnují různé prvky, jež jsou vlastní pouze našemu druhu.

Wilson kritizuje některé autory za to, že se snaží vrozenost agresivity popřít. *„Zapomínají, že pod pojmem ‚vrozenost‘ se rozumí měřitelná pravděpodobnost, že se ten který rys rozvine ve specifikovaném souboru prostředí a nikoliv jistota, že se tento rys vyvine ve všech prostředích.“*³¹ Lidé tedy podle Wilsona k agresivnímu chování mají určité dědičné předpoklady. Vzájemné působení genů a dané společnosti navíc umožňuje tyto projevy do jisté míry předpovídat. Každá společnost se při konkrétních definovatelných podmínkách může proměnit ve skupinu ničitelů či vrahů a přejít do iracionálního nepřátelství. I nejmírumilovnější skupiny tak za jistých podmínek mohou začít bezohledně zabíjet své protivníky. *„Jako většina ostatních savců i lidé projevují celou škálu chování, spektrum reakcí, které se objevují a mizí podle konkrétních okolností.“*³² Můžeme tedy často pozorovat i určité unáhlené reakce, které mohou vyústit v odcizení nebo násilí, jelikož lidé mají určité predispozice reagovat na nebezpečí hrozby s nenávisí. Rozvoj agrese tedy závisí na různých sociálních činitelích, např. velké hustotě obyvatelstva, hladu, válce apod. Společnost, v níž se ve větší míře vyskytuje a toleruje násilí, produkuje další násilí tím, že dovoluje jeho rozvoj. A naopak, pokud pro agresi nejsou vytvořeny příznivé podmínky, tak se zkrátka neobjeví. Zkušenost, získaná skrze danou společnost, velmi ovlivňuje veškeré naše reakce a projevy chování, tedy i použití agrese.

Rozlišuje „*sedm kategorií*“:

- *ochrana a dobytí teritoria*
- *prosazování dominantního postavení v rámci dobře organizovaných skupin*
- *sexuální agresivita*
- *projevy nepřátelství, kterými se končí odstavení mláďat*
- *agrese proti kořisti*
- *ochranné protiútoky proti dravcům*
- *moralistická, resp. disciplinární agrese k upevnění společenských pravidel.*“³³

Pro pochopení agresivity je tedy nutné nejdříve určit, o jakou formu agresivního chování v dané situaci jde. Navíc je zapotřebí zohlednit fakt, že v průběhu evoluce může docházet k zániku či změně některých forem chování nebo k vytvoření úplně nových. Wilson dodává, že „*agresivní chování je ve skutečnosti jedním z geneticky nejlabilnějších rysů.*“³⁴ Existuje pouze u těch druhů, kterým přináší nějakou výhodu a u ostatních, kterým k užítku není, se zkrátka nevyskytuje. Pokud některému druhu nehrozí nedostatek základních podmínek k přežití, jedinci nemají žádný důvod chovat se k sobě agresivně. Přírozený výběr tedy nezakódoval agresi do vrozeného repertoáru chování všem druhům, ale jen těm, kterým může být ku prospěchu.

Přestože lidský druh má jisté predispozice k agresivnímu chování, podle Wilsona nejsme nejnásilnějším druhem. Předčí nás hyeny, lvi, některé druhy opic i mravenci, kteří se údajně pouští do zápasů na život a na smrt mnohem častěji než lidé. Můžeme u nich také spatřit více kanibalismu, zabíjení mláďat a nelítostných bojů. „*Mám podezření, že kdyby pavíani plástíkovití vlastnili nukleární zbraně, do týdne by zničili svět.*“³⁵ Wilson proto považuje lidský druh, ve srovnání se zvířaty, za poměrně nenásilný a pacifistický, který se na žebříčku užití agrese objevuje asi někde uprostřed.

Zde je vhodné povšimnout si velkého rozporu s Frommovou verzí o agresi. Ten říká, že někteří lidé jsou oproti zvířatům navíc schopni zabít jen tak, bez žádných rozumných důvodů, a proto jednají agresivně častěji než zvířata. Ridley se přidává výrokem: „*Možná patříme k nejkooperativnějším tvorům na Zemi, současně jsme však jedni z nejnásilnějších.*“³⁶

6.2.2 ZVÍŘECÍ A LIDSKÁ AGRESE PODLE FRANSE DE WAALA

Nízkou agresivitu u zvířat, ve srovnání s lidmi, vidí i Frans de Waal, který poukazuje na jisté biology, jež se pozastavovali nad tím, jak málokdy zvířata bojují na život a na smrt, a snažili se tento jev nějak vysvětlit. Tito autoři podle něj sledovali mylně pouze fyzické následky bojů a nebrali v úvahu žádné sociální důsledky. Hledali vysvětlení nevýhod těchto bojů pouze z hlediska biologie. „*Možnost, že by zvířata vedla jen ‚omezené‘ války, protože se znají, potřebují se, a proto si váží dobrých vzájemných vztahů, do rovníků nikdy nevstoupila.*“³⁷ U druhů, u nichž existuje závislost jednoho jedince na druhém, by takové chování bylo zkrátka více než nevýhodné. Přestože má některý silný jedinec možnost zničit slabého, neudělá to. Spoléhají totiž vzájemně jeden na druhého.

Pokud mluví de Waal o agresi, nahlíží ji z hlediska skupiny, nikoli jednotlivce. Vidí různé vzájemné vztahy, hierarchii, spojenectví a rivalitu. I konflikty tedy představují určitou část sociálního života. „*Agrese se ukazuje být integrální součástí sociálních vztahů: vzniká z nich, narušuje jejich dynamiku a její škodlivé efekty můžou být ‚napraveny‘ smířlivým kontaktem.*“³⁸ Agresivní chování tak má být završeno usmířením, jelikož zvířata ani lidé si nemohou dovolit úplné vzájemné odcizení. Potřebují svoji skupinu, a proto po vzájemné rozepři musí následovat také urovnání vztahů. Autor tedy poukazuje na to, že je velkým omylem chápat agresi jako antisociální jev, podle něj je naopak agrese velmi sociální. Je zkrátka nedílnou součástí našeho života ve skupině a ne jen nějakým vnitřním pudem, rysem jedince nebo instinktem. Máme ji proto chápat v celku společnosti, nikoli pouze v souvislosti s konkrétními příslušníky druhů.

Lidská agrese se navíc projevuje v různých formách. Zaujímá „*široké spektrum od drobných rodinných rozmišek, se kterými se pohodlně vyrovnáme, až po společensky ničivé formy, jako je zneužívání dětí, znásilňování a vraždy.*“³⁹ De Waal upozorňuje na to, že je však zásadní chybou vycházet pouze z těchto krajních projevů a vyvozovat z nich nějaké závěry. Je totiž nutné si také uvědomit, že ne všechna agrese je nežádoucí a škodlivá. Máme začít nahlížet agresi nejen z biologické, ale právě i ze sociální perspektivy. „*Musí s ní být spojeny nějaké výhody, ne-li pro ty, kdo jsou terčem agrese, tedy určitě pro ty, kdo útočí.*“⁴⁰ Snaží se tak poukázat na fakt, že toto chování má své místo ve společenském dění. Střet zájmů je ve skupinách zkrátka nevyhnutelný. Řešení pomocí násilí je tedy také jednou z možností, jak si s problémem poradit. I použitím síly proti síle je možné udržovat pořádek ve společnosti. Není to obdivuhodné, ale účinné.

Slouží jako prevence a hrozba pro ostatní. Záleží však na formách a vhodnosti, na rovnováze sil, na míře a kontextu jejího použití, a především na typu konkrétního vztahu. Dokonce i v pevných vztazích je třeba čas od času vyřešit nějaký problém, a tak se i zde může objevit jistá forma agresivního chování, například křik. Projevy agresivního chování tedy můžeme pozorovat všude - mezi rodiči a dětmi, v partnerském nebo přátelském vztahu, ve vztahu nadřízeného a podřízeného, apod.

*„Jedny z nejdestruktivnějších typů agrese v moderní společnosti se odehrávají mezi cizími lidmi anebo mezi jedinci, kteří nesdílejí téměř žádné společné zájmy.“*⁴¹ Jedná se o násilí na ulici, přepadení, znásilnění, loupeže, různé bitky či tzv. války gangů, ke kterým dochází především ve městech. Podle de Waala však není možné aplikovat na takové situace vztahový model, jelikož tyto činy se neodehrávají mezi lidmi se vzájemným vztahem. Útočníci často své oběti neznají a vybírají si je jen náhodně. Problematika agresivity je tedy determinována nejen vztahy ve skupině, ale také celou společenskou situací.

6.2.3 AGRESE A TERITORIALITA

*„Teritorialita je jednou z variant agresivního chování, které je možné přímo pochopit na základě biologických poznatků.“*⁴²

Pro pochopení teritoriality je nutné nejdříve vysvětlit pojem teritorium. Jde o určitý prostor, obývaný jistou skupinou, který zahrnuje pouze omezené množství různých životních zdrojů, jako například potravy nebo úkrytů. Teritorialita tak zamezuje nežádoucímu růstu populace, který by zapříčinil špatnou dostupnost zdrojů pro všechny. Dále je možné ji pozorovat při obraně teritoria před jinou skupinou, kdy se síly soustředí především na zahnání agresora z daného území. Veškerá vynaložená energie tedy slouží k zajištění možností přežití a reprodukce. S tím souvisí i boje o ženy, které jsou také faktorem ovlivňujícím růst populace, a proto je muži z jejich skupiny brání před vetřelci, kteří by se jich rádi zmocnili.

Tuto tendenci můžeme podle Wilsona pozorovat i u tlup lovců a sběračů, kteří jsou při obraně teritoria také často agresivní. Vstup na jejich území totiž značí něco jako vyhlášení války. Obrana životních zdrojů, většinou potravy a vody, se stává vedle bojů o ženy nejčastější příčinou násilí. Je-li zdrojů dostatek nebo není-li populace tak početná, k agresivitě nedochází a skupina dokonce může povolit vstup na své rozsáhlé

území a rozdělit se s ostatními. „*Jak u lidí, tak u zvířat souvisí tato flexibilita s hojností a distribucí nejzákladnějších zdrojů v prostoru v rámci domovské oblasti.*“⁴³ V dnešní době by se dalo takové chování přirovnat k ochraně osobního majetku a prostoru.

S teritorialitou souvisí samozřejmě také vedení válek, které Wilson vysvětluje pomocí chování primitivních národů. Poznává, že „*hybnou silou většiny válečných činností je etnocentrismus, iracionální přehnaná loajalita jedinců k svému rodu a ke svým soukmenovcům.*“⁴⁴ Tento postoj zapřičiňuje ono rozdělování lidí na dvě skupiny: na ty, kteří k nám patří a na ty ostatní. Stejně dělení se uplatňuje i při rozlišování přátel a nepřátel, „našich“ a „cizích“. Vůči nepřátelům je tak možné zachovat se jakkoli, vůči přátelům ne. Tento kontrast může být ještě zvýrazněn, když nepřátele označíme za špatné, a pak bude jakýkoli útok chápán pouze jako odvracení zla. Obava z akcí nepřátel a řešení konfliktů pomocí agrese je podle Wilsona pro lidi typické a mění se pouze její forma. V lidech existují „*vrozené predispozice k vypracování kulturního aparátu agresivity, a to způsobem, ve kterém se vědomá mysl odděluje od primárních biologických procesů zakódovaných geny.*“⁴⁵ Jde tedy o vzájemné působení genetické predispozice a naučené agresivní reakce vytvořené kulturou. Primitivní národy proto hájily svoji skupinu a své území jiným způsobem, prostředky a taktikou, než můžeme pozorovat v dnešních společnostech. V těch se válka stala institucionalizovaným nástrojem politiky, čímž docházelo k postupnému rozvoji válečnictví. I nadále dochází k vylepšování vojenských organizací a technik boje. Ty úspěšnější společnosti tak nakonec rozšíří svá teritoria a vytlačí jiné skupiny. „*Civilizace byly a jsou poháněny vzájemným tlakem kulturní evoluce a organizovaného násilí a v naší době se dostaly jen na krok od jaderné zkázy.*“⁴⁶

6.2.4 AGRESE, HIERARCHIE A MOC

„*Pevně věřím, že primáti jsou si vědomi svých dominantních vztahů a sdílejí naši vůli k moci v tom smyslu, že se aktivně snaží vylepšit svou pozici, ...*“⁴⁷

De Waal tímto tvrzením pouze připomíná skutečnost, že k agresi dochází, kromě již zmiňovaných důvodů, také při bojích o moc a lepší postavení. Stejně jako se u lidí objevuje neustálá snaha dostat se v žebříčku na tu nejlepší možnou pozici, jsou u některých primátů sváděny boje o pozici alfa samce. Vědomí hierarchie tedy existuje jak u lidí, tak i u ostatních primátů, kteří si dobře uvědomují, kdo je ve skupině

podřízený a kdo nadřízený, a především, kdo určuje podmínky, za kterých je možné patřit ke skupině a za kterých hrozí vyloučení. Je tedy nutné dobře se orientovat v celé hierarchii a zároveň chápat možnosti, výhody i omezení konkrétních pozic. „*Držitelé vrcholových pozic se těší privilegiím, jinak by nebyl žádný důvod pro souboje o pozice, ale vrchol je už z definice jen malou částí hierarchie.*“⁴⁸ Takto vytvořená společnost poskytuje jedinci pocit bezpečí díky určení pravidel a místa v systému, zároveň se však stává bojištěm, ve kterém dochází k neustálému soupeření o ony výhodnější, ale zároveň velmi limitované pozice. Někteří jedinci totiž nejsou spokojeni se svým současným postavením, chtějí získávat neustále lepší výhody a privilegia, což zapříčiňuje další boje o moc. Možnost spojenectví ve skupině navíc umožňuje uskutečnit povstání či dokonce svržení vládce, a tak zajistit některým jedincům následný postup ve společenském žebříčku. Aliance tak mohou společnost nejen podporovat, ale také oslabovat.

Touha po moci nás proto přivádí k užití různých forem chování, od kompetice až po spolupráci. Obě formy, a všechny projevy s nimi spojené, mohou tedy být za jistých specifických podmínek jedincům nějak prospěšné. Jak již bylo zmíněno, „*jestliže agrese nepřináší žádnou výhodu, není pravděpodobné, že by se zakódovala cestou přirozeného výběru do vrozeného repertoáru chování druhů.*“⁴⁹ A podle autorů (socio)biologie je hlavním důvodem, proč jedinci používají agresivní chování v boji o moc a vynakládají tolik úsilí na získání dobrého postavení, samozřejmě sex. Úspěšný muž, stejně jako úspěšný samec, se stává díky své pozici pro druhé pohlaví velmi přitažlivým, a tudíž má i více příležitostí k rozmnožování. „*Je-li reprodukce odměnou a cílem, jichž lze dosáhnout prostřednictvím moci a bohatství, pak není divu, že bývá i častou příčinou násilí.*“⁵⁰

Podle (socio)biologie tedy nelze považovat agresi pouze za záležitost kulturní či společenskou, jelikož i určité genové predispozice, funkce mozku a hormonů mají v této problematice své místo. Biologie je těsně svázána s prostředím, které na ni působí a ovlivňuje ji. Tak dochází ke vzniku různých typů chování a adaptací, jež je možné vysvětlovat pouze skrze vzájemné působení biologie a prostředí. Jedním z těchto typů chování je samozřejmě také agrese.

7. NÁBOŽENSTVÍ

Otázkou vztahu lidské přirozenosti a náboženství se zabýval nejen Erich Fromm, ale také představitelé (socio)biologie. Jelikož se stala předmětem zkoumání obou přístupů, je zařazena do této práce jako jedna z kapitol.

I náboženství je tedy jedním z témat, které každý autor chápe svým osobitým způsobem. Podle někoho je možné nazývat náboženstvím pouze ty formy, které uznávají Boha jako nejvyšší hodnotu. Jinde zjistíme, že jsou k nim řazeny i vyznání jako je buddhismus či taoismus, v nichž tento pojem není vůbec zmiňován. Jiná interpretace zahrnuje i uctívání předků, totemismus či fetišismus, a další chápe pojem náboženství jako celkovou životní orientaci člověka. Pojetí jsou tedy opravdu různorodá.

7.1 FROMMOVO STANOVISKO K OTÁZCE NÁBOŽENSTVÍ

7.1.1 VYMEZENÍ POJMU NÁBOŽENSTVÍ

Výraz náboženství nám již při jeho vyslovení evokuje v něm skrytý další pojem, a tím je bůh. Jak již bylo zmíněno, existují však i náboženství bez boha, jako je buddhismus či taoismus. Nemluví o bohu, a přesto jsou nazývány náboženstvími. To nás přivádí ke zjištění, že lidé opravdu nedisponují žádným termínem, který by tento lidský jev přesně označoval, a proto při snaze o objasnění pojmu náboženství nacházíme různé interpretace.

Jedno z mnoha specifických vymezení nám předkládá i Fromm, který náboženství chápe jako „*jakýkoli systém myšlení a jednání sdílený skupinou lidí, který poskytuje jednotlivci rámec pro orientaci a předmět uctívání.*“¹ Díky tomuto širokému pojetí najdeme náboženství v každé kultuře, jelikož lidské existenci je jistá potřeba orientačního rámce vlastní. Každý z nás potřebuje někam patřit a znát své místo v celku. Opět se dostáváme k autorovu pojetí člověka jako bytosti, která utváří sama sebe a zároveň je utvářena vztahem k ostatním lidem a přírodě. Jeho základní teorie tedy prolíná i tuto oblast života člověka. „*Člověk je jediný živočich, pro kterého je jeho vlastní bytí problémem, který musí řešit a kterému nemůže uniknout.*“² Fromm tento náš úděl přisuzuje rozumu, díky němuž jsme schopni uvědomovat si životní rozpolcenost a zároveň hledat nové cesty. Jak již bylo zmíněno, člověk se snaží tento zmatek

uspořádat, nalézt odpovědi a rovnováhu, a protože kromě myšlení je nedílnou součástí jeho existence i cítění, snaží se tuto jednotu nalézt v nějakém cíli, vztahu nebo ideálu. A tímto ideálem může být i bůh. Jedinec, který má boha, má kam směřovat. „*Všichni lidé jsou ‚idealisty‘ a usilují o něco vyššího, než je dosažení fyzického uspokojení.*“³ Tak se každý z nás odlišuje od druhého právě výběrem ideálů, ve které věří. Lidé mohou uctívat zvířata, modly, boha, světce nebo politického vůdce, stejně jako předky, národ, společenskou třídu, peníze či úspěch. Výběrem mohou přispívat k závislosti, ovládnutí druhých, nárůstu destruktivity anebo k posílení lásky a rozumu. Náboženství by však podle Fromma mělo podporovat rozvoj člověka a jeho schopností. Určujícím faktorem má být míra rozvinutí lidských sil. Náboženství je nedílnou součástí naší přirozenosti a v souladu s ní je nutné vynakládat energii k uskutečnění právě těch správných cílů. „*Pokud člověk nemá obraz světa a svého místa v něm, který by se přibližoval pravdě, vytvoří si iluzorní obraz a bude na něm lpět se stejnou tvrdostí, s jakou věřící lidé vyznávají svá dogmata.*“⁴

7.1.2 DRUHY NÁBOŽENSTVÍ

7.1.2.1 Autoritářské náboženství

Podstatou autoritářského náboženství je vědomí člověka, že jistá vyšší síla, sídlící mimo něj, řídí jeho osud. Tato autorita vyžaduje poslušnost, respekt a uctívání, čehož dosahuje pomocí své moci. „*Klíčovým prvkem...je podrobení se síle, která člověka přesahuje.*“⁵ Nepodrobení se a nedostatečná poslušnost jsou hříchem. Porušení pravidel je tedy nežádoucí. Ten, který jakkoli zhřeší, má pocítit lítost a být připraven přijmout trest, a tím se znovu podřídit té veliké a mocné síle. To vše s uvědoměním si své osobní bezvýznamnosti. Podřízenost vyšší moci se tak stává jedním ze způsobů útěku před osamělostí a je kompenzována právě pocitem pomoci a milosti. Navíc se člověku dostává obrovské cti být součástí oné mocné síly. Musí se ale pro ni vzdát své nezávislosti, přiřknout jí všechny superlativy a oddělit od sebe vlastní síly. Výsledkem je nakonec odcizení se sobě sama. „*Bůh teď má veškerou lásku, moudrost a spravedlnost – a člověk je o tyto vlastnosti připraven, je prázdný a ubohý.*“⁶ Pocitíuje svoji slabost. Vše teď patří Bohu a on nemá nic. Jedinou možností je tedy uctívání Boha a znovunalezení sebe sama skrze něj. Jen on se nad člověkem může smilovat a vrátit mu některé z jeho původních schopností. Víra v takového Boha přináší člověku určité pocity jistoty, jež vznikají z představy, že je to právě tento Bůh, který jediný, díky své

nezměrné znalosti, hlásá pravou víru. A proto takto podřízený jedinec pociťuje místo bolesti ze ztráty své nezávislosti spíše radost a štěstí, že i on může být součástí této pravé víry.

Stejně znaky můžeme shledat také u autoritářských světských náboženství, v nichž se nějaký vůdce národa, rasy nebo jakékoli jiné skupiny stane stejným symbolem uctívání. Je mu dána síla a je považován za moudrého, přestože ve skutečnosti svým jednáním poškozuje ostatní. Sílu využívá v manipulaci, moudrostí zakrývá svoji vypočítavost a vychytralost. I takovou může mít náboženství podobu.

„Pro ideály jako ‚posmrtný život‘ nebo ‚budoucnost lidstva‘ bývá občas nutné obětovat život a štěstí osob žijících tady a teď; údajné cíle posvěcují jakékoli prostředky a stávají se symbolem, v jehož jménu náboženské či světské ‚elity‘ ovládají životy svých spoluobčanů.“⁷

7.1.2.2 Humanistické náboženství

„... se naopak soustředí kolem člověka a jeho sil. Člověk musí rozvíjet své rozumové schopnosti, aby pochopil sám sebe, své vztahy k druhým a své postavení ve vesmíru.“⁸

V tomto náboženství je důležitý právě rozvoj sil v člověku, všech jeho možností, schopnosti milovat a prožívání jednoty s okolím. K tomuto uskutečnění sebe sama může dospět také díky kritickému myšlení, které ho uchrání před upadnutím do různých závislostí. Cílem života má být seberealizace a Bůh se stává symbolem schopností, které se člověk pokouší uskutečnit. Jde o rozvoj osobnosti na základě své vlastní zkušenosti, ne skrze poslušnost někoho jiného. Tato zkušenost je pociťována v nalezení božských vlastností v člověku samotném během procesu sebeutváření.

I v této formě náboženství existuje hřích. Je však zakoušen jinak. Uvědomění si vlastní viny je podnětem ke snaze stát se lepším. Lítost a vina jsou nahrazeny radostí z možnosti nápravy skrze vlastní síly a vytváření vlastního úsudku. Takové uznání sil v člověku představuje například raný buddhismus. Buddha poznává pravdu o lidském životě sám, ne skrze nějakou vyšší sílu. Sám svým rozumem dospívá k tomuto důležitému poznání. I my se máme pokusit tímto způsobem formovat náš život a díky rozumu a lásce se osvobodit od iracionálních vášní a nalézt ten správný směr života.

„Bůh není symbolem síly nad člověkem, ale symbolem síly člověka.“⁹ Tak se má každý

z nás stát pánem svého života, být zodpovědný a rozhodovat se na základě svého vlastního rozumu.

V této humanistické podobě je víra nejen vírou v sebe sama, ale i v celý lidský druh. Vyznačuje se v našem konkrétním postoji ke světu. Věří-li člověk ve své schopnosti, může věřit i ostatním. Životních jistot tak máme dosahovat právě skrze vlastní zkušenosti.

Fromm upozorňuje na to, že většina náboženství v sobě zahrnuje oba zmíněné typy. Prolínají se v nich jak autoritářské, tak humanistické prvky a principy.

7.1.3 NÁBOŽENSTVÍ A ROZPORUPLNOST ŽIVOTNÍ REALITY

„Člověk nehledá jen odpověď vyjádřenou slovy, nýbrž má odpovědět celou svou bytostí, svým způsobem života.“¹⁰

Dnešní rozmanitá, zároveň však už nepřehledná společnost nabízí člověku nejen nepřeberné možnosti rozvoje, ale stává se také bezvýchodným labyrintem, v němž se jedinec může lehce ztratit. Každý z nás reaguje a odpovídá na všechno to dvojznačné okolní dění po svém, a proto můžeme pozorovat ty nejružnější projevy chování lidí. Fromm ovšem upozorňuje, že téměř nikdo nenaplnuje ideál zdokonalení člověka. Tato technicky vyspělá doba přinesla tolik nových možností, jak vylepšit svět, ale nikdo zatím nepřišel na způsob, jak učinit člověka alespoň o trochu lepším. *„Náš život není naplněný bratrstvím, štěstím a spokojeností, ale duchovním chaosem a zmatením.“¹¹* Dnešní doba nám nezajistila zároveň s pokrokem vědy i pokrok vylepšení našeho srdce. Naopak, vzdalujeme se humanistickému naplnění našich životů. Navíc jsme zmatení a nevíme si rady. Snažíme se sami sebe přesvědčit, že náš život stojí na pevných základech, ale ve skutečnosti nás neustále obklopuje nejistota a úzkost. Realita je složitější, než si uvědomujeme a v některých případech i než jsme schopni zvládnout.

Obecně jsou hlášány zásady jako láska, spravedlnost, poctivost a zájem o ostatní. Na druhou stranu je život protkán bezohledností, podvody, přetvářkou a lstí. Žijeme údajně ve „šťastné“ době, jejíž nedílnou součástí jsou ovšem také války, hladovění a obavy z použití atomových zbraní. Kolik z nás je opravdu šťastných? Kde máme najít pravé štěstí a jak dát našemu životu smysl? Nejen tyto otázky, ale také

veškeré okolnosti dnešního dění ve světě přivádí lidi k opětovnému hledání naděje, naděje na lepší a klidný život.

Jednou z možností nalezení takovéto naděje je právě ona víra v Boha. „*Někteří lidé našli odpověď v náboženství: neznamená pro ně akt víry, ale útěk před nesnesitelnými pochybnostmi. Nerozhodli se pro ně na základě oddanosti něčemu, ale proto, že hledali bezpečí.*“¹² To nás také přivádí k rozdělení věřících do několika skupin podle jejich specifického postoje k Bohu. Opravdu existují lidé, kteří bez žádných pochybností věří ve všemohoucího Boha. Ten je pro ně ještě víc, než jistotou a bezpečím, je zkrátka vším, a proto mu zasvěcují celý svůj život. Další skupinu tvoří ti, které k víře přivedla nějaká zlomová životní událost a doufají v tzv. lepší zítřek, boží podporu a pomoc. Do jiné kategorie řadíme ty, kteří hledají pomoc u Boha pouze tehdy, pokud jejich život neprobíhá dle vysněných plánů a představ. Pak se jedná o již zmiňovaný útěk před chaosem a nejistotou této doby. „*Pozorovatel současného dění, jemuž nejde o církev, nýbrž o duši člověka, považuje takový krok za další příznak nervového selhání.*“¹³ Tito lidé se podle Fromma nechali ovlivnit názorem, že je možné volit pouze mezi dvěma variantami. První variantou je právě život v náboženství a druhou je život založený na uspokojování materiálních potřeb. Musíme si ovšem uvědomit, že člověku se nabízí celá škála možností, jak může život realizovat. Veškerý problém tkví v tom, že se málokdo z nás umí zastavit a zamyslet se nad svým životem, okolními vlivy, hodnotami a stavem své duše. Lidé se častěji obrací na jiné osoby, které jim nabízejí určitou variantu, řešení jejich složité situace, aniž by se oni museli nějak více snažit. A náboženství je jednou z nejjednodušších možností, jak této zmatené situaci uniknout. Jak ale víme, máme na výběr mezi různými druhy náboženství a je jen na nás, jak se této zodpovědnosti zhostíme.

7.2 NÁBOŽENSTVÍ ZE (SOCIO)BIOLOGICKÉHO HLEDISKA

7.2.1 NÁBOŽENSTVÍ JAKO SOUČÁST LIDSKÉ PŘIROZENOSTI

*„Dispozice k náboženské víře je nejsložitější a nejmocnější síla v lidské psychice a velmi pravděpodobně nevykořenitelná součást lidské přirozenosti.“*¹⁴

Podle Wilsona je možné do jisté míry uvažovat o náboženství jako o nedílné součásti naší přirozenosti, jelikož bezpochyby patří k základním kategoriím, typickým pro náš lidský druh. Je to forma sociálního chování, která se objevuje ve všech společnostech již od dob lovců a sběračů, a udržela se až dodnes. Podobu organizovaného náboženství navíc můžeme spatřit u těchto národů stejně jako u dnešních nejvyspělejších společností.

A z čeho náboženství vzniklo? Základem každé náboženské teorie je určitý mýtus, z něhož celá koncepce vychází, a který vysvětluje ono zvláštní místo skupiny ve světě. Uprostřed neznámé či chaotické doby tak zajišťuje člověku jistotu jakéhosi řádu skrze členství ve skupině, a tím mu pomáhá překonávat případné nesnáze a těžkosti života. Identitu jedinců také utužují náboženské praktiky, které slouží k zachování soudržnosti celé skupiny. Člověk je součástí oné velké moci, na druhou stranu se však zavazuje k úplnému zasvěcení života ve jménu konkrétní víry, což s sebou nese i nejrůznější negativní aspekty.

V každém případě *„by však měla být víra, kterou lidé přijímají, vysvětlitelná na základě lidské psychiky vytvořené evolucí.“*¹⁵ Wright proto předpokládá, že jisté myšlenky společně všem vírám, jako je například sebeovládání, odříkání či láska, musí něco vypovídat o lidské přirozenosti a být nám ku prospěchu. Tyto hodnoty byly přece vyselektovány přirozeným výběrem a jen díky němu se mohly zachovat až dodnes.

Než však dojdeme k vysvětlení spojitosti mezi náboženstvím a přirozeným výběrem, je nutné upřesnit funkci, kterou náboženství v lidské společnosti zastává. Wilson říká, že *„náboženství je především procesem, jímž jsou jedinci přesvědčováni, aby podřídili svůj bezprostřední vlastní zájem zájmům skupiny. Předpokládá se, že věřící podstoupí krátkodobé fyziologické oběti pro své vlastní dlouhodobé genetické zisky.“*¹⁶ Zdálo by se tedy, že zájem skupiny je nadřazen aktuálním zájmům jednotlivých členů, přesto však z dlouhodobého hlediska budou i tito jednotlivci těžit ze svého členství ve skupině. Své tvrzení ovšem Wilson doplňuje o poznámku, že všechny nové myšlenky a nová náboženství většinou přinášejí dlouhodobý prospěch spíše těm,

kteří je hlásají, než těm, kteří je mají přijmout. Od skupiny se tak opět dostáváme k jedincům. Šamani, čarodějové, kněží a náboženští vůdci musí ostatní přesvědčit mimo jiné také proto, aby si udrželi své výjimečné postavení a veškeré s ním související pravomoce. Navíc si rozšiřují svou moc tím, že vykonávají kontrolu nad dodržováním různých příkázání a také hlásáním těch správných hodnot. To vše funguje ještě lépe, pokud i oni sami věří tomu, co říkají, přestože může jít o klamání a lži. Lidem jsou skrze ně dána jasná pravidla a oni by se podle nich měli řídit. Ze (socio)biologického hlediska jsou tedy prospěšní, jelikož přispívají k upevnění skupiny. „*Miliony lidí věří v bdělé oko všudypřítomného Boha, posmrtnou odplatu a ve spojitost mezi morálním úpadkem a přírodními katastrofami.*“¹⁷ Víru ve spojitost mezi morálním chováním lidí a přírodním či božím zásahem vidíme všude kolem sebe. Sílu této víry přitom mohou ovlivnit opět náboženští vůdci skrze jejich emocionální působení na lidi v rámci určitých společenských podmínek. Každá náboženská teorie je totiž obohacena o specifická morální pravidla a rituály, které se v dané kultuře uchovávají. To vysvětluje i odlišné praktiky a zvyky, které jsou předávány kulturou a učením, nikoli geny. Rituál slouží především k naklonění si přírody nebo bohů, což má lidem zajistit onu ochranu před přírodními katastrofami, posmrtný život či nalezení štěstí na tomto světě. Jsou známy různé tance, modlitby, opakované formulace slov, obětní obřady, uctívání obrazů, magie nebo iniciační rituály. Extrémními formami jsou podle Wilsona praktiky, které připravují jedince na sebeobětování ve jménu rodiny, skupiny, národa nebo boha. I v dnešní společnosti jsme bohužel svědky těchto sebezničujících činů.

S tím souvisí i další jeho názor, v němž předpokládá, že náboženství se v určité společnosti udrží podle toho, jak působí na své prostředí. Jestliže ničí prostředí nebo lidské životy, narušuje tak reprodukci a nebude dále podporováno. Genetická způsobilost těch, kteří se tímto způsobem chovají, bude zredukována, až úplně vymizí. Zachová se pouze takové náboženství, které posiluje život. To vše ve jménu přirozeného výběru. Existuje tedy určitý vzájemný vztah mezi kulturními zvyky a geny, jelikož jsou to právě geny, které si vynucují jisté způsoby chování a učení, čímž působí na kulturu a všechny její složky, tedy i na náboženství.

Podle mého názoru však náboženství, v jejichž jménu dochází k zabíjení, masakrům a sebevraždám, nejsou zdaleka na ústupu, přestože se staví přímo proti životu – základnímu cíli přirozeného výběru. Geny si zřejmě nedostatečně vynucují to správné kulturní chování podporující ochranu a růst života. Ještě mocnější než genetický výběr je v této úrovni tzv. církevní výběr, tedy emocionální působení a

ovládání lidí skrze náboženské vůdce. A tak dochází pod vlivem odlišných náboženských mýtů, teorií a pravd k různým, často dokonce protichůdným interpretacím i takových základních pojmů jako je dobro a zlo.

7.2.2 DOBRO A ZLO

*„Abychom dokázali odolat každickému pokušení odchýlit se od vytyčené cesty, musíme pevně věřit v dobro a zlo.“*¹⁸

V náboženské víře je tedy nezbytné nejdříve pochopit, co se pod pojmem dobra a zla skrývá, přičemž i toto pojetí může být v různých náboženstvích interpretováno jinak. Neexistují přesné hranice mezi dobrem a zlem, které by byly platné ve všech náboženstvích. Například sebeobětování může být jednou chápáno jako největší dobro a projev nesmírné oddanosti bohu a jindy je tento čin neoblomně kritizován a považován za neodpustitelné zlo.

V obecné rovině je zlem chápáno každé pokušení, které nás svádí z cesty ke konání dobra. Může mít navíc různé formy, od nejnevinnějších podob až po ďábelské představy. Hlavním cílem zla je přitom svést k hříchu. Tak může naše pochybení začínat například u pouhých myšlenek, představ, úvah, až jednou dojde k jejich naplnění a uskutečnění. Většina svodů vypadá často opravdu velmi nevinně.

Wright tuto úvahu doplňuje o jedno výstižné přirovnání z dnešní doby. *„Není to jen shoda okolností, že démoni a překupníci drog často začínají stejnou větou: Jen to zkus, udělá ti to dobře.“*¹⁹ Tak jsou lidé neustále lákáni k hříchu, kterým může být například i touha po sexuální nevázanosti, touha po moci, majetku či slávě. To je ovšem podle autora pouze důkaz oné síly přirozeného výběru, kterému nejde o naše dlouhotrvající štěstí, ale o podporu našich genů. Hřích se tak do určité míry stává dobrem, jelikož i tyto svody kdysi mohly nějakým způsobem přispět k naší reprodukci. Také přirozený výběr může být pro někoho symbolem zla, protože vytváří různé pasti, do kterých nás chce polapit. Svádí nás k hříchu a snaží se nás uvrhnout do určitých závislostí. Na tento fakt odpovídá většina náboženství tím, že hlásá zdrženlivost a abstinenci, které nám mají pomoci tento pocit překonat. Jedním z řešení je tedy vzdání se touhy či rozkoše, což ale pro většinu lidí není vůbec lehké. *„Jsme stavěni tak, abychom věřili, že nám dosažení dalšího cíle přinese blaženost, a blaženost se plánovitě vytratí, jakmile cíle dosáhneme. Přirozený výběr má škodolibý smysl pro humor a pobízí*

nás celou řadou slibů.“²⁰ A tak se celý život můžeme snažit oprostít od zla, ale málokdy dosáhneme opravdového úspěchu. Vždycky jsme polapeni jiným svodem, který většinou spočívá v touze něco mít nebo zažít. Přirozený výběr nás totiž do jisté míry neustále ovládá, abychom sloužili jeho „pokřiveným hodnotám“, a proto je tak těžké konat dobro. Ovšem i na toto jsou náboženství připravena, mají přece ve svých teoriích pojmy jako je hřích, zpytování svědomí a odpuštění. Výzvami k odříkání se navíc neustále snaží přemoci ony svůdné pobídky k hříchu, které jsou jen jakýmsi mezistupni dalšího a dalšího chtění. Ovšem nejen tyto výzvy, ale také různá pravidla a příkázání mají zabráňovat konání hříchu a podlehnutí zlu. Wilson říká, že lidský život je zkrátka *„aréna pro boj mezi silami dobra a zla.“*²¹ Lidé se snaží konat dobro a dodržovat pravidla, ale zároveň jsou neustále sváděni k hříchu, kterému také často podléhají. Tento boj protikladných sil v člověku prolíná celý náš život a přechází i do dalších generací.

7.2.3 RŮZNÉ DIMENZE NÁBOŽENSTVÍ

*„...náboženské praktiky se dají zmapovat pomocí dvou dimenzí, a to genetické výhody a evoluční změny.“*²²

Je tedy nutné podívat se na vývoj náboženství v průběhu lidských dějin, poté lépe pochopíme ony specifické stránky náboženství. Začneme stoupenci primitivních společností, kteří za svou oddanost bohům či přírodě očekávali úrodnou půdu, zdraví, úspěch při lovu, odvrácení přírodních katastrof nebo pomoc při boji s nepřáteli. Veškeré své síly soustřeďovali především na vztah jejich skupiny k božským či přírodním silám.

S rozšiřováním lidských společností a s rozvojem náboženských teorií se přidává ještě další prvek. V pokročilejších náboženstvích se totiž projevuje i určitý druh kulturního darwinismu – přežití té lepší skupiny. Nejpřesvědčivější náboženství se rozšíří, neúspěšné teorie zanikají. Základním předpokladem dalšího vývoje je tedy získání dostatečného počtu příznivců, a to *„jednak altruismem, jednak vykořisťováním, přičemž jisté sekty prosperují na úkor jiných.“*²³ Wilson také upozorňuje na to, že všechna náboženství vykazují do jisté míry určité utlačovatelské tendence. A tyto tendence se zvyšují s organizovanější a hierarchizovanější strukturou. Na druhou stranu altruismus, který má mít v souvislosti s náboženstvím podobu respektování ostatních teorií, se objevuje jen zřídka. Dochází spíše k zdůrazňování rozdílu mezi námi a těmi

druhými, věřícími a nevěřícími. Většinou tedy vůči sobě skupiny pocítují nepřátelství, jelikož se často dostávají do sporů kvůli nejrůznějším podnětům. „*Náboženství jedinečným způsobem slouží účelům válečnictví a ekonomického vykořisťování.*“²⁴

Aby však mohlo těmto účelům sloužit, je zapotřebí přesvědčit lidi k bezmezné podřízenosti. Jejím základním předpokladem pak je, aby lidé bezmyšlenkovitě přijali danou vůli, a tím prokázali svoji poslušnost. Nejen v náboženství, ale také v jiných oblastech podléháme tlakům, které nám určují, jak se máme chovat a navíc si tyto tlaky v obrovské míře zvnitřňujeme. Určitá svévolná podřízenost však může být podle (socio)biologů přínosná pro jedince i společnost zároveň, vylučuje totiž neshody a problémy. Libovůle není vítána vůbec, je to ona poslušnost, která je hlavní ctností.

Dostáváme se tak k další lidské vlastnosti - ke konformitě. Wilson si klade otázku, zda se konformita udržuje na úrovni společností anebo jedinců, tedy či zájmy zabezpečuje. (Je nutné si zde připomenout, že autor samozřejmě předpokládá jisté predispozice ke konformitě, které nám přirozený výběr určil.) Ve jménu skupiny musí být konformita silná, jinak hrozí její zhroucení a zánik. To platí nejen o náboženství, ale i o jiných skupinách. Pokud je dostatek konformních členů, skupina se udrží, přenesse dále tyto geny, ty se budou rozšiřovat a bude stále více konformně jednajících jedinců. Na druhou stranu, pokud bude přirozený výběr fungovat na úrovni jedince, může tento konformní jedinec těžit z výhod příslušnosti ke skupině. „*Tyto dvě možnosti se nemusí vzájemně vylučovat; skupinový i individuální výběr se mohou navzájem posilovat.*“²⁵ Úspěch skupiny je totiž dán konformitou jejích členů a ti na oplátku využívají výhod, jistot a bezpečí, které jim skupina nabízí.

Ridley se ke vztahu náboženství a konformity vyjadřuje slovy: „*V tom spočívá zmatečnost argumentu, že na náboženství musí něco být, protože se jím po tisíce let řídila většina lidí. Většina lidí se jednoduše nechala ovlivnit, protože se nechali ovlivnit i jejich předkové.*“²⁶ Jde tedy spíše o onen rys konformity a stádnosti lidí, než o to tak významné postavení náboženství, které mu bylo během celých lidských dějin připisováno. Necháváme se zkrátka velmi lehce ovlivňovat svým okolím, což veškerým náboženským účelům jen nahrává. Lidé v různých dobách, stejně jako my dnes, přijímali náboženská učení, aniž by je k tomu někdo nutil. Pouze se využilo a dosud využívá sklonu jedinců ke konformnímu jednání, a to nejen v náboženství, ale ve všech oblastech života.

ZÁVĚR

Při zamyšlení se nad těmito dvěma pohledy na lidskou přirozenost musíme konstatovat, že popisované teorie se ve většině případů rozcházejí, což dokládá i výběr témat a jim přisuzovaná důležitost. Právě jejich porovnání nám však posloužilo jako příklad pro uvědomění si toho, jak názorově pestrý je náš svět, plný individuálních postojů a myšlenek. Přestože jsme všichni lidé, nejsme stále schopni shodnout se na tom, co tvoří podstatu naší lidské přirozenosti.

Osobitý pohled, který zaujímá Erich Fromm, nám představuje člověka jako bytost schopnou žít v souladu se svojí přirozeností. Můžeme se tedy stát díky vlastnímu úsilí svobodnými, aktivními a tvořivými jedinci. Autor popisuje svět nejen tak, jak ho vidí, ale i cítí. Pouští se do vysvětlení různých abstraktních pojmů, které jsou s naším životem neodmyslitelně spojené, jelikož kromě masa a kostí máme všichni i duši, díky níž prožíváme svět podle svého. Individuální rozdíly se tedy projevují nejen fyzicky, ale také psychicky. Lišíme se od sebe nejen vzhledem či tělem, ale i myšlením, vnímáním a chováním. Přesto jsme však všichni schopni dojít k naplnění naší lidské přirozenosti.

Podle autorů (socio)biologie je naopak lidská přirozenost výsledkem interakce genů a prostředí. Člověka chápou jako jasně popsateľnou strukturu fyzických dějů, z čehož vyplývá i jejich tendence zdůvodnit veškeré lidské jednání. Základním předpokladem je tedy nalezení onoho dosud neodhaleného reprodukčního prospěchu, jež dané jednání genům přináší. „*Hledání genetické podstaty lidské přirozenosti studiem specifických forem chování je příkladem biologického determinismu.*“¹ Co nelze vysvětlit pomocí logických struktur, které si ovšem různé teorie upravují ke svým potřebám, jakoby pro ně neexistovalo. Proto mají velký problém s objasňováním pojmů jako je svoboda nebo láska. Lidskými pocity, myšlenkami, postoji, rozhodnutími, vůlí či úmysly se totiž vůbec nezabývají. Jejich redukcionismus se stáhl do modelu geny - přirozený výběr - jednání. Vše, co se na tomto světě děje nebo neděje, má podle nich své opodstatnění v působení právě těchto faktorů. A jsou to zejména egocentrické geny, které si snaží jakýmkoliv prostředky zajistit svoji budoucnost v dalších generacích. Autoři tedy zkoumají především ty sociální druhy, jejichž chování odpovídá dané (socio)biologické doktríně, a všimají si u nich takových znaků, které jejich teorii potvrzují, tzn. které nějakým způsobem přispívají k podpoře genů, ostatní projevy

zamlčují nebo záměrně podceňují. „Mnohé ze spekulací o přirozenosti člověka mluví předpojatým jazykem, operují jednostranně orientovanými příklady, propagují biologický redukcionismus a neberou v úvahu, nebo se aspoň snaží minimalizovat kontexty ekologické a sociální.“² Proto je také tato teorie řazena mezi tzv. „sebepotvrzující teorie“. Přeceňuje či naopak podceňuje různé znaky podle momentální potřeby.

Postavíme-li vedle sebe přístup psychologický a biologický, je to stejné, jako bychom vedle sebe postavili srdce a rozum, city a logiku. Musíme se tedy oprostít od snahy všemu porozumět a uvědomit si, že některé věci se zkrátka dějí a nepotřebují ani žádný záhadný důvod, ani velkolepé vysvětlení. Život provází různé náhody i neustálé změny, což je důkaz vývoje nejen celého světa, ale také každého z nás. I my jsme schopni náhle měnit svá rozhodnutí, dokonce i na základě nějakého náhodného podnětu, ale za všechna tato rozhodnutí vždy neseme zodpovědnost. Je proto nutné se zastavit, zamyslet se sami nad sebou a snažit se ujasnit si základní hodnoty našeho života. Musíme se zkrátka naučit kriticky myslet, ale také začít naplňovat naše vzájemné vztahy láskou a porozuměním, aby se z nás nestali pouze sobci, kteří jen žijí vedle sebe a už dávno ztratili zájem o druhé. Zkusme přistoupit na Frommovu víru v člověka a buďme v souladu s jeho humanistickou koncepcí ve svém životě aktivními, zodpovědnými, jedinečnými a tvořivými bytostmi. Svobodně si přejme změnu lidského srdce tímto produktivním směrem.

„Žijeme jen jednou. Máloukterá tragédie může být větší než utlačovaný život, máloukterá nespravedlnost hlubší než upření možnosti plně žít nebo dokonce jen doufat. A to vše kvůli vnějším omezením mylně považovaným za vnitřní.“³

POZNÁMKY

ÚVOD

- 1) WRIGHT, R. *Morální zvíře*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995. s. 10.

1. LIDSKÁ PŘIROZENOST

- 1) FROMM, E. *Člověk a psychoanalýza*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1967. s. 44.
- 2) FROMM, E. *Anatomie lidské destruktivity*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997. s. 232.
- 3) FROMM, E. *Člověk a psychoanalýza*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1967, s. 23.
- 4) viz c.d., s. 23.
- 5) viz c.d., s. 36.
- 6) viz c.d., s. 15.
- 7) FROMM, E. *Anatomie lidské destruktivity*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997. s. 235.
- 8) FROMM, E. *Člověk a psychoanalýza*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1967. s. 8.
- 9) viz c.d., s. 10.
- 10) viz c.d., s. 40.
- 11) viz c.d., s. 20.
- 12) MICHEL, G. F. *Psychobiologie*. Praha: Portál, 1999. s. 149.
- 13) RIDLEY, M. *Červená královna*. Praha: Portál, 2007. s. 9.
- 14) ZRZAVÝ, J. *Jak se dělá evoluce*. Praha: Paseka, 2004. s. 9.
- 15) WILSON, E. O. *O lidské přirozenosti*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1993. s. 9.
- 16) WAAL, F. *Dobráci od přírody*. Praha: Academia, 2006. s. 205.
- 17) viz c.d., s. 256.
- 18) viz c.d., s. 15.
- 19) viz c.d., s. 15.
- 20) WILSON, E. O. *O lidské přirozenosti*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1993. s. 82.
- 21) RIDLEY, M. *Původ ctnosti*. Praha: Portál, 2000. s. 17.
- 22) WRIGHT, R. *Morální zvíře*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995. s. 26.
- 23) MICHEL, G. F. *Psychobiologie*. Praha: Portál, 1999. s. 135.
- 24) ZRZAVÝ, J. *Jak se dělá evoluce*. Praha: Paseka, 2004. s. 12.
- 25) WILSON, E. O. *O lidské přirozenosti*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1993. s. 27.
- 26) viz c.d., s. 40.
- 27) viz c.d., s. 40.
- 28) KOUKOLÍK, F. *Proč se Dostojevskij mýlil?* Praha: Galén, 2007. s. 132.
- 29) viz c.d., s. 23.
- 30) WRIGHT, R. *Morální zvíře*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995. s. 31.
- 31) WAAL, F. *Dobráci od přírody*. Praha: Academia, 2006. s. 11.
- 32) WRIGHT, R. *Morální zvíře*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995. s. 359.
- 33) RIDLEY, M. *Původ ctnosti*. Praha: Portál, 2000. s. 259.
- 34) WRIGHT, R. *Morální zvíře*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995. s. 197.

2. SVOBODA

- 1) FROMM, E. *Strach ze svobody*. Praha: Naše vojsko, 1993. s. 10.
- 2) viz c.d., s. 138.
- 3) viz c.d., s. 63.
- 4) viz c.d., s. 7.
- 5) viz c.d., s. 63.
- 6) viz c.d., s. 136.
- 7) viz c.d., s. 137.
- 8) viz c.d., s. 76.
- 9) viz c.d., s. 135.
- 10) viz c.d., s. 100.
- 11) RIDLEY, M. *Červená královna*. Praha: Portál, 2007. s. 23.
- 12) DAWKINS, R. *Sobecký gen*. Praha: Mladá fronta, 1998. s. 14.
- 13) RIDLEY, M. *Červená královna*. Praha: Portál, 2007. s. 15.
- 14) WRIGHT, R. *Morální zvíře*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995. s. 36.
- 15) DAWKINS, R. *Sobecký gen*. Praha: Mladá fronta, 1998. s. 55.
- 16) WILSON, E. O. *O lidské přirozenosti*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1993. s. 80.
- 17) RIDLEY, M. *Původ ctnosti*. Praha: Portál, 2000. s. 33.

3. LÁSKA

- 1) FROMM, E. *Umění milovat*. Praha: Orbis, 1966. s. 9.
- 2) viz c.d., s. 10.
- 3) viz c.d., s. 11.
- 4) viz c.d., s. 22.
- 5) viz c.d., s. 24.
- 6) viz c.d., s. 25.
- 7) viz c.d., s. 79.
- 8) viz c.d., s. 26.
- 9) viz c.d., s. 27.
- 10) viz c.d., s. 28.
- 11) viz c.d., s. 29.
- 12) viz c.d., s. 35.
- 13) viz c.d., s. 37.
- 14) viz c.d., s. 38.
- 15) viz c.d., s. 40.
- 16) WRIGHT, R. *Morální zvíře*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995. s. 170.
- 17) FROMM, E. *Umění milovat*. Praha: Orbis, 1966. s. 44.
- 18) viz c.d., s. 46.
- 19) viz c.d., s. 49.
- 20) viz c.d., s. 51.
- 21) viz c.d., s. 56.
- 22) viz c.d., s. 65.
- 23) viz c.d., s. 67.

4. SEXUALITA

- 1) WRIGHT, R. *Morální zvíře*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995. s. 38.
- 2) RIDLEY, M. *Červená královna*. Praha: Portál, 2007. s. 38.
- 3) viz c.d., s. 15.
- 4) WILSON, E. O. *O lidské přirozenosti*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1993. s. 120.
- 5) viz c.d., s. 135.
- 6) WRIGHT, R. *Morální zvíře*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995. s. 63.
- 7) viz c.d., s. 57.
- 8) RIDLEY, M. *Červená královna*. Praha: Portál, 2007. s. 271.
- 9) ZRZAVÝ, J. *Jak se dělá evoluce*. Praha: Paseka, 2004. s. 41.
- 10) WILSON, E. O. *O lidské přirozenosti*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1993. s. 123.
- 11) WRIGHT, R. *Morální zvíře*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995. s. 69.
- 12) WILSON, E. O. *O lidské přirozenosti*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1993. s. 126.
- 13) WAAL, F. *Dobráci od přírody*. Praha: Academia, 2006. s. 152.
- 14) WRIGHT, R. *Morální zvíře*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995. s. 66.
- 15) viz c.d., s. 66.
- 16) viz c.d., s. 76.
- 17) WILSON, E. O. *O lidské přirozenosti*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1993. s. 137.
- 18) WRIGHT, R. *Morální zvíře*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995. s. 64.
- 19) RIDLEY, M. *Červená královna*. Praha: Portál, 2007. s. 157.
- 20) WILSON, E. O. *O lidské přirozenosti*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1993. s. 123.
- 21) WRIGHT, R. *Morální zvíře*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995. s. 112.
- 22) WILSON, E. O. *O lidské přirozenosti*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1993. s. 138.
- 23) viz c.d., s. 119.
- 24) WRIGHT, R. *Morální zvíře*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995. s. 49.
- 25) RIDLEY, M. *Původ ctnosti*. Praha: Portál, 2000. s. 147.
- 26) WRIGHT, R. *Morální zvíře*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995. s. 95.

5. ALTRUISMUS

- 1) KOUKOLÍK, F. *Sociální mozek*. Praha: Karolinum, 2006. s. 22.
- 2) viz c.d., s. 22.
- 3) WRIGHT, R. *Morální zvíře*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995. s. 172.
- 4) WILSON, E. O. *O lidské přirozenosti*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1993. s. 148.
- 5) WAAL, F. *Dobráci od přírody*. Praha: Academia, 2006. s. 165.
- 6) KOUKOLÍK, F. *Sociální mozek*. Praha: Karolinum, 2006. s. 24.
- 7) WAAL, F. *Dobráci od přírody*. Praha: Academia, 2006. s. 34.
- 8) DAWKINS, R. *Sobecký gen*. Praha: Mladá fronta, 1998. s. 5.
- 9) viz c.d., s. 14.
- 10) WAAL, F. *Dobráci od přírody*. Praha: Academia, 2006. s. 22.
- 11) viz c.d., s. 22.

- 12) KOUKOLÍK, F. *Sociální mozek*. Praha: Karolinum, 2006. s. 24.
- 13) WILSON, E. O. *O lidské přirozenosti*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1993. s. 150.
- 14) viz c.d., s. 151.
- 15) viz c.d., s. 157.
- 16) viz c.d., s. 156.
- 17) RIDLEY, M. *Původ ctnosti*. Praha: Portál, 2000. s. 83.
- 18) WRIGHT, R. *Morální zvíře*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995. s. 202.
- 19) RIDLEY, M. *Původ ctnosti*. Praha: Portál, 2000. s. 82 - 96.
- 20) viz c.d., s. 68.
- 21) viz c.d., s. 76.
- 22) viz c.d., s. 94.

6. VYBRANÉ PORUCHY SOCIALIZACE

- 1) FROMM, E. *Anatomie lidské destruktivity*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997. s. 10.
- 2) viz c.d., s. 215.
- 3) viz c.d., s. 30.
- 4) viz c.d., s. 17.
- 5) viz c.d., s. 20.
- 6) viz c.d., s. 21.
- 7) viz c.d., s. 191.
- 8) viz c.d., s. 198.
- 9) viz c.d., s. 200.
- 10) viz c.d., s. 201.
- 11) viz c.d., s. 203.
- 12) viz c.d., s. 204.
- 13) viz c.d., s. 16.
- 14) viz c.d., s. 17.
- 15) viz c.d., s. 84.
- 16) viz c.d., s. 271.
- 17) viz c.d., s. 276.
- 18) FROMM, E. *Strach ze svobody*. Praha: Naše vojsko, 1993. s. 99.
- 19) FROMM, E. *Anatomie lidské destruktivity*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997. s. 282.
- 20) viz c.d., s. 287.
- 21) viz c.d., s. 289.
- 22) viz c.d., s. 296.
- 23) FROMM, E. *Strach ze svobody*. Praha: Naše vojsko, 1993. s. 80.
- 24) viz c.d., s. 87.
- 25) FROMM, E. *Anatomie lidské destruktivity*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997. s. 329.
- 26) viz c.d., s. 336.
- 27) viz c.d., s. 346.
- 28) viz c.d., s. 340.
- 29) viz c.d., s. 352.
- 30) WILSON, E. O. *O lidské přirozenosti*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1993. s. 114.

- 31) viz c.d., s. 98.
- 32) viz c.d., s. 100.
- 33) viz c.d., s. 100.
- 34) viz c.d., s. 101.
- 35) viz c.d., s. 103.
- 36) RIDLEY, M. *Původ ctnosti*. Praha: Portál, 2000. s. 203.
- 37) WAAL, F. *Dobráci od přírody*. Praha: Academia, 2006. s. 37.
- 38) viz c.d., s. 200.
- 39) viz c.d., s. 221.
- 40) viz c.d., s. 222.
- 41) viz c.d., s. 234.
- 42) WILSON, E. O. *O lidské přirozenosti*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1993. s. 105.
- 43) viz c.d., s. 108.
- 44) viz c.d., s. 109.
- 45) viz c.d., s. 112.
- 46) viz c.d., s. 115.
- 47) WAAL, F. *Dobráci od přírody*. Praha: Academia, 2006. s. 124.
- 48) viz c.d., s. 127.
- 49) WILSON, E. O. *O lidské přirozenosti*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1993. s. 102.
- 50) RIDLEY, M. *Červená královna*. Praha: Portál, 2007. s. 164.

7. NÁBOŽENSTVÍ

- 1) FROMM, E. *Psychoanalýza a náboženství*. Praha: Aurora, 2003. s. 31.
- 2) viz c.d., s. 33.
- 3) viz c.d., s. 34.
- 4) viz c.d., s. 38.
- 5) viz c.d., s. 45.
- 6) viz c.d., s. 58.
- 7) viz c.d., s. 46.
- 8) viz c.d., s. 46.
- 9) viz c.d., s. 58.
- 10) viz c.d., s. 8.
- 11) viz c.d., s. 11.
- 12) viz c.d., s. 13.
- 13) viz c.d., s. 14.
- 14) WILSON, E. O. *O lidské přirozenosti*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1993. s. 163.
- 15) WRIGHT, R. *Morální zvíře*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995. s. 387.
- 16) WILSON, E. O. *O lidské přirozenosti*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1993. s. 169.
- 17) WRIGHT, R. *Morální zvíře*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995. s. 386.
- 18) WAAL, F. *Dobráci od přírody*. Praha: Academia, 2006. s. 142.
- 19) WRIGHT, R. *Morální zvíře*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995. s. 389.
- 20) viz c.d., s. 390.
- 21) WILSON, E. O. *O lidské přirozenosti*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1993. s. 181.

- 22) viz c.d., s. 166.
- 23) viz c.d., s. 168.
- 24) viz c.d., s. 169.
- 25) viz c.d., s. 180.
- 26) RIDLEY, M. *Původ ctnosti*. Praha: Portál, 2000. s. 195.

ZÁVĚR

- 1) GOULD, S. J. *Jak neměřit člověka*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998. s. 346.
- 2) MICHEL, G. F. *Psychobiologie*. Praha: Portál, 1999. s. 177.
- 3) GOULD, S. J. *Jak neměřit člověka*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998. s. 54.

POUŽITÁ LITERATURA

DAWKINS, R. *Sobecký gen*. Praha: Mladá fronta, 1998. ISBN 80-2040-730-8.

FROMM, E. *Anatomie lidské destruktivity*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997. ISBN 80-7106-232-4.

FROMM, E. *Člověk a psychoanalýza*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1967.

FROMM, E. *Lidské srdce*. Praha: Nakladatelství Josefa Šimona, 1996. ISBN 80-85637-28-6.

FROMM, E. *Mít nebo být?* Praha: Naše vojsko, 1994. ISBN 80-206-0469-3.

FROMM, E. *Psychoanalýza a náboženství*. Praha: Aurora, 2003. ISBN 80-729-9066-7.

FROMM, E. *Strach ze svobody*. Praha: Naše vojsko, 1993. ISBN 80-206-0290-9.

FROMM, E. *Umění milovat*. Praha: Orbis, 1966.

FROMM, E. *Umění být*. Praha: Naše vojsko, 1994. ISBN 80-206-0225-9.

GOULD, S. J. *Jak neměřit člověka*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998. ISBN 80-7106-168-9.

KOMÁREK, S. *Lidská přirozenost*. Praha: Vesmír, 1998. ISBN 80-859-7713-3.

KOMÁREK, S. *Obraz člověka a přírody v zrcadle biologie*. Praha: Academia, 2008. ISBN 978-80-200-1592-1.

KOUKOLÍK, F. *Proč se Dostojevskij mýlil?* Praha: Galén, 2007. ISBN 978-80-7262-482-9.

KOUKOLÍK, F. *Sociální mozek*. Praha: Karolinum, 2006. ISBN 80-246-1242-3.

MICHEL, G. F. *Psychobiologie*. Praha: Portál, 1999. ISBN 80-7178-116-9.

RIDLEY, M. *Červená královna*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-135-8.

RIDLEY, M. *Původ ctnosti*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-351-X.

WAAL, F. *Dobráci od přírody*. Praha: Academia, 2006. ISBN 80-200-1421-7.

WILSON, E. O. *O lidské přirozenosti*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1993. ISBN 80-7106-076-3.

WRIGHT, R. *Morální zvíře*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995. ISBN 80-7106-127-1.

ZRZAVÝ, J. *Jak se dělá evoluce*. Praha: Paseka, 2004. ISBN 80-7185-578-2.

RESUMÉ

V této práci představujeme lidskou přirozenost, popisovanou dvěma odlišnými pohledy - psychologickým a biologickým. Porovnáváme názory významného psychologa, sociologa, filosofa a etika Ericha Fromma s myšlenkami zakladatele sociobiologie Edwarda O. Wilsona a dalších představitelů různých biologických teorií.

Fromm se při svém vysvětlení zaměřuje především na svobodu a lásku, které tvoří nedílnou součást naší přirozenosti. Dále upozorňuje na negativní aspekty našeho bytí, jakými jsou tzv. mechanismy úniku a poruchy socializace, které však mohou být díky včasnému uvědomění a správnému přístupu odstraněny.

Zástupci biologického pohledu – (socio)biologové - naopak zůstávají věrni pojmům: geny, přirozený výběr a evoluce. Věnují pozornost i sexualitě, altruismu, agresi či náboženství. Veškeré lidské chování popisují jako výraz genetické predispozice, kterou dotváří různé vnější vlivy.

SUMMARY

This thesis concerns human nature described in two different ways – psychological and socio-biological. It compares opinions of the famous psychologist, sociologist, philosopher and ethicist Erich Fromm with ideas of the founder of socio-biology Edward O. Wilson and other representatives of different biological theories.

Fromm is mainly focused on freedom and love which are integral part of human nature. He points out the negative aspects of our existence such as escapism and malfunctions of socialisation that can be cured due to timely realisation and accurate approach.

The representatives of biological point of view – (socio)-biologists – adhere to these concepts: genes, natural selection and evolution. They are focused on sexuality, altruism, aggression and religion. They describe all the human behaviour as an aspect of genetic predisposition completed by various external influences.